

ATT FORMA SKOLAN EFTER ELEVERNA

Vägar till inkluderande lärmiljöer i tolv svenska kommuner

2015:1 – Styrgruppens rapport

ifous

INNEHÅLL

Förord.....	5
A. Inkluderande Lärmiljöer – Styrgruppens slutrapport.....	7
1. FoU-programmet Inkluderande Lärmiljöer – en gemensam resa.....	9
2. Vad har vi åstadkommit längs vägen? – Självskattning av nuläge jämfört med dåläge	13
3. Nästa steg – resan går vidare.....	16
4. Referenser	17
B. Kommunernas reseberättelser	19
Borlänge: Inkludering – En samhällsutveckling från politiker till elev	21
Botkyrka: All in(kludering) – Att skapa inkluderande sammanhang för alla!	25
Göteborg (Angered): Ett frågande förhållningssätt.....	27
Helsingborg: Helsingborgs stads skolors läranderesor under Ifous inkluderingsprogram 2012–2015.....	29
Höör: Höörs resa mot inkluderande lärmiljöer tar aldrig slut.....	33
Landskrona: Inkludering – En resa i tid och rum, från dåtid via nutid mot framtid	37
Linköping: Linköpings kommuns läranderesor under inkluderingsprogrammet.....	41
Mullsjö: En resa mot full måluppfyllelse, gott självförtroende och framtidstro för alla elever	47
Stockholm: Värt alla strapatser, en reseberättelse från Stockholm	53
Sävsjö: Inkludering – En process.....	57
Tyresö: En skola för var och en – Inkluderande lärmiljöer i Tyresö kommun	65
Åstorp: Vi öppnar dörrar för framtiden – Ett klassrums perspektiv	69
C. SPSMs reseberättelse	71
Tolv kommuners arbete för att skapa inkluderande lärmiljöer – En analys av FoU-programmet och SPSM:s stöd	73
D. Bilagor	83
Bilaga 1: FoU-programmets syfte och mål.....	85
Bilaga 2: Deltagande skolor.....	86
Bilaga 3: Styrgrupp	87
Bilaga 4: Genomförda seminarier	88

FÖRORD

FoU-programmet *Inkluderande lärmiljöer* kan ses som en resa som startade 2012. Under denna resa har ett skolutvecklingsarbete drivits av lärare och ledare i 12 kommuner och 31 skolor, i dialog och samarbete med en grupp forskare vid Malmö högskola. Övergripande processledare har varit Henrik Hamilton, Ifous.

FoU-programmet innehåller många delar och många perspektiv, vilket innebär att erfarenheter och resultat är mångfacetterade och omfattande. Vi har valt att summera arbetet utgående från de medverkandes olika perspektiv. Styrgruppens och kommunernas beskrivningar av de utvecklingsresor de genomgått finns att ta del av i denna första delrapport, *Att forma skolan efter eleverna* (2015:1). Här finns också ett kapitel där Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) beskriver sitt perspektiv på resan.

Forskargruppens analyser av de utvecklingsprocesser mot mer inkluderande lärmiljöer de följt i skolor och kommuner redovisas i rapporten *Från idé till praxis* (2015:2). Några av de lärare och rektorer som medverkat presenterar sina resultat och erfarenheter från arbetet i rapporten *Så gör vi!* (2015:3).

FoU-programmet har finansierats gemensamt av alla medverkande kommuner, Malmö högskola och Specialpedagogiska skolmyndigheten. Den gemensamma resan avslutas i september 2015 med ett seminarium, där kunskap och erfarenheter sprids. Efter det fortsätter färderna i de enskilda kommunerna.

Det är vår förhoppning att denna skrift ska ge inspiration och insikter och bidra till en ökad dialog om hur vi tillsammans kan utveckla skolan för att ge bästa möjliga förutsättningar för lärande för barn och unga.

Rapporten får gärna citeras med angivande av källa.

Stockholm i september 2015

Erik Sanner
Styrgruppens ordförande

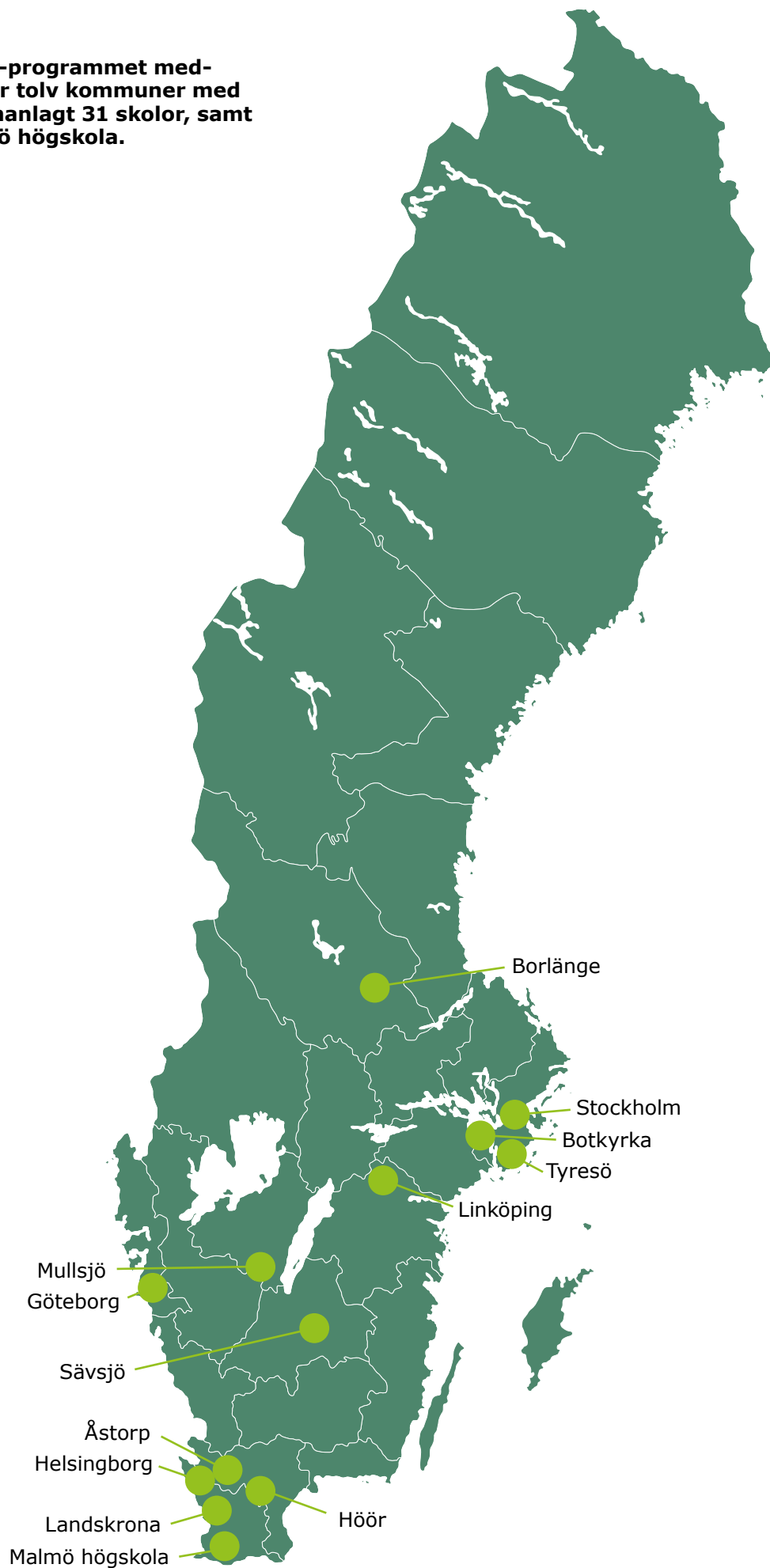
Ing-Marie Rundwall
Styrgruppens vice ordförande

Karin Hermansson
FoU-ansvarig, Ifous

A.

Inkluderande Lärmiljöer
– Styrgruppens slutrapport

**I FoU-programmet med-
verkar tolv kommuner med
sammanlagt 31 skolor, samt
Malmö högskola.**

1. FOU-PROGRAMMET INKLUDERANDE LÄRMILJÖER – EN GEMENSAM RESA

1.1 UTGÅNGSPUNKTEN FÖR RESAN – ETT VIRRVARR AV FRÅGOR

Initiativet till att starta ett forsknings- och utvecklingssamarbete om inkluderande lärmiljöer togs av dåvarande chefen för Utbildningsförvaltningen i Botkyrka, Erik Nilsson. Han brottades med Skolagens formuleringar om att ge alla elever möjlighet att utvecklas så långt som möjligt (2010:800, kap 1, 4§) och att särskilt stöd i första hand ska ges inom den elevgrupp som eleven tillhör. Endast om det finns särskilda skäl får det särskilda stödet ges enskilt eller i en annan undervisningsgrupp, och i så fall måste en utredning föregå beslutet (kap 3, 11§).

I den grupp av skolchefer som inledningsvis diskuterade hur ett samarbete skulle kunna utformas vittnade flera om att trots att stora pengar lades ned på externa undervisningsgrupper, och att allt fler barn placerades i dem, blev resultaten inte så bra som de önskade. Alltför många barn och ungdomar nådde inte målen trots särskilda stödinsatser, och det var svårt att uppfylla skollagens krav på att de externa placeringarna skulle vara tillfälliga. Det fanns en tendens att tillfälliga lösningar blev permanenta, utan att man var säker på att det verkligen fanns skäl för det. Forskning visade¹ att denna utveckling inte är av godo, snarare tvärtom.

Begreppet *inkludering* hade dykt upp som ett mål för alla skolor och skolhuvudmän. Så långt som möjligt ska eftersträvas att *inkludera* alla barn i den ordinarie skolan. Men vad betyder det egentligen? Att det inte kunde vara så enkelt som att alltid placera alla barn i samma rum var alla eniga om – ett barn kan vara ”exkluderat” trots att det sitter i klassrummet. Men vad är *då* inkludering? Finns det vissa grupper som kan inkluderas och andra inte? Hur ser en inkluderande skola ut? Vilka förutsättningar krävs för att kunna inkludera alla barn? Hur mäter vi hur ”inkluderande” en skola

är? Hur vet vi om ett barn känner sig ”inkluderat” respektive ”exkluderat”?

Frågorna var oändligt många. Vi var eniga om att för att kunna ge alla elever möjlighet att utvecklas så långt som möjligt behöver lärmiljöer skapas som tar hänsyn till elevers olikheter, till exempel i social och kulturell bakgrund eller olika förutsättningar för lärande. Men vad behövde göras på förvaltnings- respektive skolnivå för att nå dit?

I den frågan började vår gemensamma resa.

1.2 STARTSKOTTET OCH DEN FÖRSTA ETAPPEN

Det officiella avstampet för FoU-programmet togs vid ett seminarium i Landskrona i oktober 2012. Då träffades lärare, rektorer och förvaltningsledare från tolv kommuner och 33 skolor för att tillsammans börja söka svaren på alla frågor.

Syftet som formulerats var att *främja utvecklingen av en inkluderande skola, öka kunskaperna på både skol- och huvudmannanivå samt genom forskning bidra till att stärka den samlade kunskapen om inkluderande lärmiljöer.*

Till programmet hade vid det laget knutits en grupp forskare vid Malmö högskola, under ledning av Lena Lang, lektor i specialpedagogik, och professor Susan Tetler, som har lång erfarenhet av forskning kring inkludering i Danmark. Vi hade också haft många och långa samtal om inriktning och mål med såväl Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM som Skolverket.

FÖRSTA ETAPPEN: BEGREPPET INKLUDERING

Redan tidigt under samtalen blev det tydligt att det fanns många olika tolkningar av begreppet inkludering. För att alla kunna arbeta mot ett gemensamt mål behövs en samsyn och en gemensam begreppsförståelse. Därför ägnades inledningsvis mycket tid åt detta. Under det första seminariet föreläste såväl Susan Tetler som professor Claes Nilholm, som

¹ För referenser, se Skolverket (2008 (rev 2011)) och Andersson, Varga & Widigson (2011).

»Inkluderande lärmiljöer främjar alla elevers utveckling såväl socialt som kunskapsmässigt.«

även han länge forskat i ämnet och också skrivit flera forskningssammanställningar.² Dessa inspel blev viktiga utgångspunkter för deltagarna att börja diskutera, vända och vrida på begrepp och förhållningssätt.

Den tolkning som utvecklingsarbetet inom FoU-programmet utgått från är att en inkluderande skola möter varje individ utifrån dess behov och anpassar sig efter eleverna – inte tvärtom. Det viktiga är att alla elever känner att de är delaktiga i ett sammanhang och att de får möjlighet att utvecklas efter sina förutsättningar. Elevernas olikheter ska vara en tillgång i undervisningen och för lärandet. En inkluderande skola har olika lärmiljöer för olika behov hos olika elever. Inkluderande lärmiljöer främjar *alla* elevers utveckling såväl socialt som kunskapsmässigt.

En effekt av att hela det första året ägnades mycket åt ord och begrepp var att styrgruppen under denna tid beslöt att byta namn på FoU-programmet från ”Inkludering” till ”Inkluderande lärmiljöer”. Detta kan ses som början på den ”synvända” som kommunerna beskriver i sina egna analyser (se nedan).

ORGANISATION OCH SAMARBETSPARTNERS

Medverkande i programmet var till slut ungefär 230 personer: lärare, rektorer på 33 skolor, förvaltningschefer och ytterligare tjänstemän på tolv kommuners utbildningsförvaltningar, samt en forskargrupp. Att ro ett så brokigt följe i hamn kräver genomtänkta strategier och organisation både på övergripande nivå och i respektive kommun. Under en treårsperiod hinner mycket att hända som kan påverka processen på olika sätt; rektorer slutar, arbetslag omorganiseras, politiska majoriteter förändras. Under vår resas gång blev två skolor av olika skäl tvungna att kliva av.

För att styra den gemensamma resan mot uppsatta syften och mål har FoU-programmet en styrgrupp där en representant för varje medverkande kommun ingår. Varje medverkande skola utsåg ett skolteam, med 5–7 personer. Som övergripande ”styrman” anlätades Ifous, vars ansvar är projektledning, övergripande processledning och kommunikation.

Eftersom varje kommun samtidigt måste styra sin egen resa utifrån sina egna förutsättningar utformade dessutom varje kommun sin egen organisation för att leda sina egna utvecklingsprocesser. Varje kommun utsåg också en koordinator. Uppgifterna och mandatet för denne varierar mellan kommunerna, men gemensamt är att det varit hens ansvar att driva och stödja det inkluderande arbetet – att vara kommunens operativa ”styrman”.

Som nämnts ovan har en nära dialog med Specialpedagogiska Skolmyndigheten, SPSM, och Skolverket förts såväl innan FoU-programmet startade som under den tid det pågätt. Kommunerna har under åren 2013–2015 också erhållit s.k. SiS-stöd (Särskilda insatser i Skolan) från SPSM. SPSM har också bidragit med sin expertis genom föreläsningar vid seminarier samt dialog och direkt rådgivning till kommuner och skolor – en kontakt som organiseras via kommunernas koordinatörer. Skolverket har bidragit ekonomiskt till en av de delstudier som genomförts av Malmö högskola (se rapport 2015:2).

1.3 MÖTESPLATSER FÖR PÅFYLLNING OCH NAVIGATION

För att åstadkomma en varaktig förändring måste var och en äga sin egen process och bedriva sina egna utvecklingsinsatser. Skolor och kommuner har som nämns ovan därför tvingats vara sina egna styrmän på sina egna resor. Som stöd i detta utvecklingsarbete har skolteam och förvaltningsdeltagare fått uppdrag att arbeta med på hemmaplan, och att dokumentera på en gemensam plattform. Uppdragen har anpassats efter läget i skolor och kommuner och därför utformats allt eftersom processerna fortskridit.

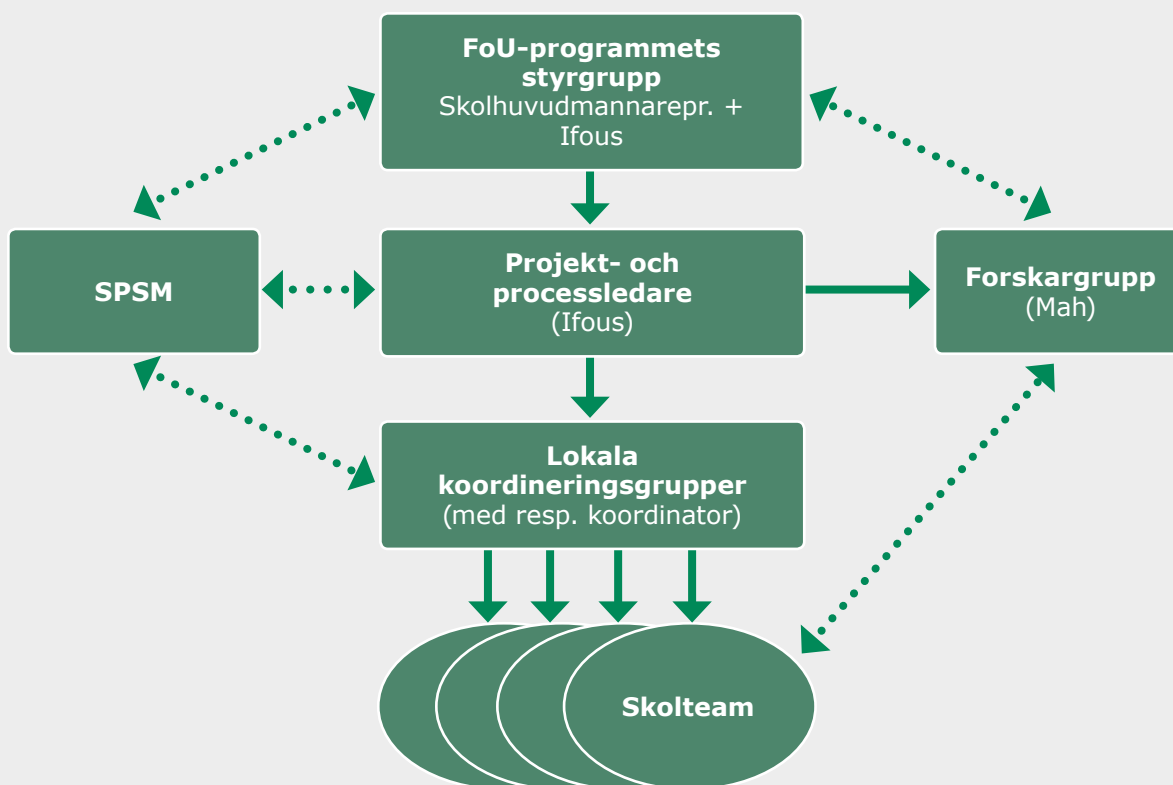
Men under resans gång har det funnits flera hållplatser i form av utvecklingsseminarier för kunskapspåfyllning och för att möta kolleger från andra skolor och kommuner.³

Varje skola har deltagit i sammanlagt fem nationella och tre regionala seminarier. Utöver detta har tre seminarier hållits för deltagande förvaltningar och skolledare. Under seminarierna har aktuell

2 Se exempelvis Nilholm (2006) och Nilholm & Göransson (2013).

3 Genomförda utvecklingsseminarier återfinns i bilaga 4.

Schematisk organisation av FoU-programmet *Inkluderande lärmiljöer*

och relevant forskning kring inkluderande lärmiljöer presenterats, och lärande samtal har förts på lärar-, rektors- och förvaltningsnivå. Seminarierna har också varit en mötesplats där de medverkande forskarna har träffat praktikerna.

För att utveckla lärandet mellan skolor och kommuner har vi även arbetat med ett system av s.k. *kritiska vänner* som knutits närmare varandra genom planerade besök, samtal och utbyten, mellan de gemensamma seminarierna.

Under läsåret 2014–2015 bedrev forskargruppen interventionsstudier i och med de deltagande skolorna. Kontakterna med forskarna blev ett viktigt stöd i skolornas fortsatta utvecklingsarbete.

Den gemensamma forsknings- och utvecklingsresan avslutas i september 2015 med ett spridningsseminarium. Vilka effekter och resultat som de medverkande kommunerna själva kan se av sitt arbete, beskrivs sammanfattningsvis nedan. Därefter följer kommunernas egna "reseberättelser" om hur de upplevt sina utvecklingsprocesser och slutligen SPSM:s beskrivning av processerna utifrån sitt perspektiv och sin roll.

Efter spridningsseminariet förväntas skolor och kommuner att fortsätta sprida och dela med sig av sina erfarenheter till andra kommuner och regioner. Avsikten är att också de egna utvecklingsresorna fortsätter.

»Under resans gång har det funnits flera hållplatser i form av utvecklingsseminarier för kunskapspåfyllning och för att möta kolleger från andra skolor och kommuner.«

2. VAD HAR VI ÅSTADKOMMIT LÄNGS VÄGEN? – SJÄLVSKATTNING AV NULÄGE JÄMFÖRT MED DÅLÄGE

Vilka resultat och effekter har uppnåtts genom medverkan i FoU-programmet? Har skolan blivit mer inkluderande? Och på vilka sätt kan det i så fall "mätas"?

För att försöka få syn på det har under FoU-programmets sista månader alla medverkade kommuner gjort en tillbakablick på de tre år som samarbetet pågått och en analys av nuläget, och ur detta tagit fram en självskattning av de resultat och effekter som uppnåtts. Som underlag för analyserna fick kommunerna ett antal frågor:

- Identifiera förändringar, resultat och effekter hittills i er kommun i relation till programmets resultat- och effektmål samt eventuella egna mål.
 - a) Vilka mätbara resultat ser ni?
 - b) Vilka andra effekter kan ni märka?
- Vad tror ni har lett till de här resultaten/ effekterna? Kan resultaten kopplas till åtgärder inom ramen för FoU-programmet? Hur?
- Reflektera kring hur era skolteams roll, sammansättning och organisatoriska förutsättningar påverkat resultaten.
- Vad är ert nästa steg i utvecklingsarbetet? Varför?

Varje kommun gjorde en analys och satte samman varsin rapport, vilka sammanfattas i det nedanstående. Underlaget finns tillgängligt via Ifous webbsida.

2.1 RESULTAT OCH EFFEKTER I KOMMUNER OCH SKOLOR

Förändring tar tid och är ett långsiktigt arbete. Även om en resa på tre år kan tyckas lång är det svårt att uttala sig om effekter redan nu. Ändå menar de medverkande kommunerna i sina sammanfattande analyser att de kan skönja effekter på både elever och lärare och på hur arbetet i skolorna organiseras.

SYNVÄNDA HOS LÄRARE OCH LEDARE

En grundläggande förändring som alla kommuner beskriver har skett i och med medverkan i FoU-programmet är en "synvända". Med detta menas att personalen ändrat sin syn från att ha fokuserat på vissa individer som "borde inkluderas" till att förändra skolmiljö och organisation så att den lättare kan anpassas till olika elevers olika behov. Det innebär att lärarna i stället för att fråga sig "Vem kan hjälpa denna elev?" nu frågar sig "Vad behöver jag göra för att hjälpa denna elev?"

För att anpassa verksamheten till elevernas behov krävs en tillåtande attityd hos lärare och övrig personal. Det behövs också både öppenhet och utrymme för att på ett flexibelt sätt kunna hjälpas åt i arbetslagen. Just organisering för flexibilitet samt ökad samsyn och samarbete mellan olika funktioner lyfts fram som viktiga resultat av förändringsarbetet.

Den här typen av förändringar är svår att mäta på annat sätt än genom att människor själva beskriver hur de upplever dem, åtminstone i ett tidigt skede. En möjlig fortsatt analys skulle kunna göras av exempelvis den dokumentation och de planer och instruktioner som skolor och förvaltningar tar fram för sitt arbete. Kan spår av ett ändrat förhållningssätt urskiljas även i dessa? Synvändan diskuteras också i forskargruppens rapport (2015:2).

ÖKAD TRIVSEL OCH STÖRRE DELAKTIGHET

Enligt flera av kommunanalyserna uttrycker elever i enkäter *ökad delaktighet, trivsel och trygghet* jämfört med innan FoU-programmet startade. En av kommunerna ser en nedgång i mängden ogiltig frånvaro – vilket kan tolkas som ett tecken på att eleverna trivs och känner sig delaktiga.

Några kommuner tycker sig se en ökad måluppfyllelse och knyter detta till deltagandet i FoU-programmet.

Vad kan en ökad trivsel bero på? Kanske finns en förklaring i att skolorna beskriver att de ändrat förhållningssätt och därmed förändrat saker som till exempel lektionsstruktur och organisation av

»Att nå ett gemensamt språk är i sig en tidskrävande process, inte minst i en grupp som ständigt är utsatt för olika slags yttre påverkan: Folk byter jobb, den politiska ledningen byts ut.«

specialpedagogiskt stöd, där man i flertalet fall nu använder specialpedagogerna i klassrummet i stället för att eleverna lämnar det.

Elevernas upplevelser och perspektiv diskuteras vidare i forskargruppens rapport (2015:2).

FÄRRE ELEVER I "LILLA GRUPPEN"

Några av kommunerna konstaterar i sina genomgångar att de i dag har färre elever i särskilda undervisningsgrupper, och andra att de förändrat sina särskilda gruppers inriktning och organisering. Någon kommun märker av en minskad efterfrågan på placering i "lilla gruppen" från lärare i de skolor som medverkat. Detta kan tolkas som en indikator på att skolorna klarar att inkludera fler elever i den "vanliga" skolan.

För att veta om detta verkligen är ett tecken på en mer inkluderande skola skulle vi behöva veta mer om hur eleverna upplever sin skolmiljö, och om huruvida resultaten påverkats.

GEMENSAMT SPRÅK OCH SAMSYN

Utöver ett förändrat förhållningssätt – en "synvända" – pekar de medverkande kommunerna på gemensam begreppsförståelse och samsyn samt ökad kunskap och medvetenhet som viktiga resultat av FoU-programmet.

En reflektion kring detta är att om ett förändrat förhållningssätt ska komma till stånd i en hel organisation krävs att man först nått en samsyn – vilket i sin tur kräver en gemensam förståelse av de begrepp man använder. Att nå ett gemensamt språk är i sig en tidskrävande process, inte minst i en grupp som ständigt är utsatt för olika slags yttre påverkan: Folk byter jobb, den politiska ledningen byts ut. Under rensans gång har olika världshändelser inneburit att nyanlända elever har kommit i stor omfattning till några av de deltagande skolorna. Arbetet med inkluderande lärmiljöer i detta FoU-program har bidragit till en samsyn på hur skolorna ska ta ett gemensamt ansvar för att organisera lärandet, så att nyanlända elever kan hälsas välkomna på ett bra och effektivt sätt.

2.2. HUR HAR DEN GEMENSAMMA FOU-RESAN BIDRAGIT TILL RESULTATEN?

En av processens styrkor är att den involverat tre nivåer; Lärare, skolledare och förvaltningsledare har genomgått en utvecklingsprocess tillsammans. Detta har möjliggjort ett brett genomslag i de medverkande kommunerna.

KRITISKA VÄNNER LÄR AV VARANDRA

Som en framgångsfaktor nämner många kommuner det kollegiala lärandet både inom skolteamen och över skol- och kommungränser. Detta kollegiala lärande, tillsammans med den vetenskaplighet och nya kunskap som deltagarna fått på de återkommande seminarierna, uppfattas som faktorer som drivit processen framåt.

Den uppdelning av s.k. kritiska vänner som gjorts, där skolteam delats in i grupper om tre som besökt och reflekterat kring varandras verksamheter, framhävs som en viktig komponent i kommunernas utvecklingsarbete. Att utomstående får inblickar i det arbete som bedrivits upplevs som nyttigt och som en motkraft mot tendensen att bli hemmablind och stelna i gamla mönster.

För att kunna säga mer om vad kritiska vännerupplägget konkret gett deltagarna skulle det samarbetet behöva fortsätta en längre tid och studeras närmare. I början var mötena mellan skolorna ofta lite trevande och "artiga". Många kände en osäkerhet både inför att bli observerad och att observera. Successivt växte dock tryggheten och båda parter vågade mer. Genom att tydligare styra upp frågeställningar och samtalsmodeller skulle formatet kunna utvecklas och det kollegiala lärandet stärkas och fördjupas.

FORSKARE OBSERVERAR OCH INSPIRERAR

Under läsåret 2014–2015 bedrev Malmö högskola interventionsstudier där varje skola fick en forskare knuten till sig. Utöver att genomföra forskningsstudierna fungerade därigenom forskarna också som

bollplank till skolorna. Detta lyfts i kommunernas analyser fram som en inspiration och motor för det fortsatta arbetet.

DE EKONOMISKA RESURSERNAS BETYDELSE

Flera kommuner har under den tid FoU-programmet pågått sett över och analyserat sina resursfördelningsystem för särskilt stöd. Vissa har kunnat konstatera att systemen inte samspelar med strävan att utveckla inkluderande lärmiljöer, vilket har föranlett att man påbörjat en omarbetning. Detta är ett pågående arbete i fler kommuner, vilket gör att det kan utvärderas först längre fram.

ATT ORGANISERA FÖR FÖRÄNDRING

Utveckling tar tid – på gott och ont. Det långa tids-
spann som FoU-programmet sträcker sig över har inneburit en del utmaningar. Byte av förvaltningschefer, rektorer eller drivande lärare har i vissa fall inneburit att arbetet tappat fart, eller kanske till och med krävt en ”omstart”. För Ifous är en viktig slutsats av detta att det är viktigt att redan från början bygga en robust projektorganisation – en lokal styrgrupp – i varje medverkande kommun, med ett antal personer som har en tydlig mandat- och rollfördelning.

I de skolor som medverkar skulle från början ett skolteam med 5–7 personer utses, inklusive rektor, just i syfte att säkerställa en stabilitet och kontinui-

tet, även om någon eller några personer slutar och ersätts med nya. I analyserna konstaterar flera att det – trots att flera lärare vid samma skola medverkar – kan vara svårt att sprida kunskap och erfarenheter till kolleger som inte deltagit i programmets aktiviteter. Modeller för att stötta det kollegiala samtalet och lärandet på hemmaplan redan från början är viktiga delar att utveckla för framtida satsningar.

En tanke med den koordinator som varje kommun utsåg tidigt i programmet var att denne skulle kunna fungera som en stabiliserande faktor för arbetet med inkluderande lärmiljöer, och också vara kommunens länk till SPSM. Koordinatorsfunktionen lyfts i analyserna fram som en viktig roll i det fortsatta arbetet efter FoU-programmets avslut – inte minst för att sprida det arbete som gjorts till andra skolor i kommunen. Det påpekas att det är viktigt att denna person verkligen har mandat och tålamod att långsiktigt driva frågorna.

2.3. TOLV KOMMUNER – TOLV RESOR

Riktningen och innehållet i de olika utvecklingsprocesserna har inte varit hårt styrda, utan varje skola och kommun har fått stöd och hjälp i det arbete som de på lokal nivå identifierat som nästa steg mot mer inkluderande lärmiljöer. De deltagande kommunerna är väldigt olika storleksmässigt och de har olika förutsättningar och ingångsvärden. Därför har FoU-programmet bestått av 31 olika skolresor och olika kommunresor. Dessa beskrivs mer ingående i de tolv ”reseberättelser” som följer.

3. NÄSTA STEG – RESAN GÅR VIDARE

Tre år är en lång tid, men samtidigt alltför kort för att verkligen åstadkomma varaktig förändring på bred front. Som nästa etapp i kommunernas resor pekar de därför alla på spridning av erfarenheter, kunskap och förhållningssätt till skolor som inte deltagit i FoU-programmet. Men även i de medverkande skolorna är förändringsprocessen bara påbörjad, och kommer att fortsätta på olika sätt.

Viktigast på den fortsatta resan är att hålla fast vid förhållningssättet att olikheter berikar, och ständigt bli bättre på att se olikheter som en tillgång. För att bygga ut lärares och rektors ”verktygslåda” behövs kontinuerlig påfyllning av kunskap om hur vi bemöter olika barn på olika sätt. Det kan dels behövas specifika kompetensutvecklingsinsatser, men också ett fortsatt och utvecklat kollegialt lärande inom och mellan skolor.

Nödvändigt för en fortsatt långsiktig och hållbar process är också ett fortsatt arbete med strategier, rutiner och roller. Här kan koordinatorsrollen bli en

nyckel, som även den kan utvecklas. Organisering av elevhälsan är en viktig faktor som lyfts fram av flera kommuner, liksom en fortsatt översyn av resursfördelningssystemen, för att på bästa sätt stödja barn med olika behov och samtidigt stimulera inkluderande lärmiljöer. Samarbetspartners som exempelvis SPSM kan fungera som stöd i detta.

Utveckling av goda lärmiljöer för alla elever är en ständig process som kräver lyhördhet, flexibilitet och öppenhet i hela organisationen. Med det förhållningssättet i bagaget rullar vi nu vidare på våra resor mot att skapa en bättre skola för alla elever.

»Viktigast på den fortsatta resan är att hålla fast vid förhållningssättet att olikheter berikar, och ständigt bli bättre på att se olikheter som en tillgång.«

4. REFERENSER

Andersson Varga, Pernilla och Widigson, Mats (2011) *Inkludering eller särlösning – Utvärdering av särskilda undervisningsgrupper*, Center för skolutveckling, Göteborgs stad, s 3

Nilholm, Claes (2006) *Inkludering av elever ”i behov av särskilt stöd” – Vad betyder det och vad vet vi?* Forskning i fokus nr 28. Myndigheten för skolutveckling

Nilholm, Claes och Göransson, Kerstin (2013), *Inkluderande undervisning – Vad kan man lära av forskningen*, FoU skriftserie 3, Specialpedagogiska skolmyndigheten

Skolverket (2008 (rev 2011)) *Särskilt stöd i grundskolan – En sammanställning av senare års forskning och utvärdering*, s 53–54

B.

Kommunernas reseberättelser

BORLÄNGE: INKLUDERING – EN SAMHÄLLSUTVECKLING FRÅN POLITIKER TILL ELEV

BAKGRUND

Skolan i Sverige har i sin historia varit exkluderande. Man skulle kunna påstå att förutom det folkbildande uppdraget har skolan "vaskat fram" den grupp elever som skulle ta sig vidare till högre studier. På 40-talet var det cirka 4 procent som gick vidare till högre studier och på 50-talet var denna siffra 5 procent. 1962 års läroplan hade upp till 8 olika grupper som fungerade exkluderande. (Hjälpklass, observationsklass, hörselklass, synklass, läsklass, friluftsklass, hälsoklass, skolmognadsklass och cp-klass). Till detta skall adderas särskolans utveckling. 1968 fick träningskoleelever rätt till skolgång. Det var den sista elevgruppen som återstod innan alla elever i Sverige hade en skolgång. Att särskolan är en egen skolform är väldigt ovanligt i skolvärlden. I det närmaste samtliga av världens länder tillhör denna elevgrupp den ordinarie skolan.

På alla nivåer i Borlänge diskuterades hur vi skulle öka målpuffyllelsen i kommunen så att alla elever får en utbildning som leder till arbetet istället för försörjningsstöd. En rad åtgärder vidtogs. Bland annat gjordes en översyn av organisationen från förskola till vuxenlärandet. Ett lokalprogram genomfördes och som utvecklades till ett skolutvecklingsarbete som fick namnet Framtidens skola. Barn och bildningsnämnden beslutade om 10 strategier som tillsammans skulle leda till ökad målpuffyllelse. En av dessa strategier var inkludering.

En arbetsgrupp bildades och som fick uppdraget att ta fram en projektplan som var kopplad till strategin. Projektplanen beskrev vad en skola behöver göra för att ge förutsättningar för en inkluderande verksamhet. Utifrån sex rubriker arbetades en rad aktiviteter fram. Den första rubriken handlar om vad styrdokumentet ger för grund för en inkluderande skola. Den andra rubriken beskriver hur vi skall utmana våra värderingar och förhållningssätt. Ett väl fungerande arbetslag är en grundförutsättning för att bedriva lärandet så att varje barn ges utmaningar på sin nivå och utifrån sina förmågor, det omfattar den tredje rubriken. Den fjärde rubriken lyfter frågan hur vi säkerställer arbetslaget orga-

nisation, funktion och kompetenser så att elevernas behov tillgodoses. De två sista rubrikerna behandlar frågor kring samarbete/samverkan med föräldrar och olika samhällsinstitutioner, såsom socialtjänsten, BUP, HAB, BVC, NPU och primärvården, som är viktiga för eleverna.

Under framtagandet av strategins projektplan kom erbjudandet att delta i IFOUS FoU-program om inkludering tillsammans med andra kommuner. Vi ansåg att det låg helt i linje med vår önskan om utveckling. Borlänge anmälde tre skolor att delta i Fou-Programmet, Domnarvets skola, Tjärnaskolan och Maserskolan.

VAR BEFANN VI OSS NÄR VI BÖRJADE?

Det "sitter i väggarna", att någon annan skall ta hand om elever som inte klarar den ordinarie undervisningen var en inte helt ovanlig bild som framtonades ur verksamheten. Den centrala resursskolan hade en lång kö av sökande till sin verksamhet. Det var föräldrar, lärare och rektorer som tryckte på för att finna snabba och enkla lösningar utanför sin egen verksamhet. Detta var självklart för så hade man ofta löst det tidigare, för de kompetenser, personalresurser, lokaler och utrustning som man behövde för att lösa uppdraget på den egna skolan saknades i stor utsträckning.

Vi ville att eleverna skulle få sin undervisning i sitt sociala sammanhang, eller så nära det som möjligt. Vi behövde lära oss mer för att finna kloka lösningar för den elevgrupp som vi tidigare "exporterat."

VAD HAR HÄNT UNDER PROGRAMMETS TID?

De tre medverkande skolorna har tydligt utvecklat former för sitt arbete med inkluderande lärmiljöer. Vid två enheter har det sedan tidigare påbörjade arbetena med att skapa studiero fått både fördjupning och breddning.

En skola beskriver detta som normalläge. Daniel

»Dialogdagar tillsammans med politik och skolledning har gjort att förståelsen för inkludering väsentligt har fördjupats från styrelserummet till klassrummet. Vi pratar idag i mycket större utsträckning samma språk.«

Fredriksson, Domnarvets skola, skriver i sin utvecklingsartikel⁴: ”I metoden *Normalläge framhävs studierens okränkbarhet. Eleverna förväntas visa respekt för varandra och ta ansvar för att lärmiljön präglas av vårt samhälles gemensamma värderingar.*”

Åsa Bellskog, Lena Källman och Liselotte Malmberg vid Maserskolan skriver i sin utvecklingsartikel⁵: ”Vår uppfattning är att en avgörande framgångsfaktor för att skolan ska lyckas med sitt grunduppdrag är att personal och skolledning aktivt arbetar med inkluderande lärprocesser samt har nära och positiva sociala relationer med eleverna så att de känner sig sedda och trygga i det dagliga arbetet. Detta tror vi är avgörande för en skolas framgång. Om inte eleverna upplever detta riskerar många av dem att tappa förtroendet för vuxenvärlden och de har då svårare att finna den drivkraft som behövs för att lyckas med sitt skolarbete”.

Den tredje skolan hade under en längre tid genom olika utvecklingsarbeten utvecklat personalens elevsyn för att ge skolans elever ett bra lärande. Det är många elever med utländsk bakgrund samt flera som kommer från socio-ekonomiskt arbetsamma omständigheter. Rektor beskriver att arbetet med IFUS FoU-program tillsammans med de övriga utvecklingsarbetena varit avgörande för att skolan skulle klara sitt uppdrag.

För övriga förskolor, grundskolor, elevhälsa samt gymnasieskola har Per Skoglund från SPSM haft tre dagars utvecklingskonferenser. Dessa dagar har gett en god grund för varje enhet att gå vidare i arbetet med den av politiken beslutade strategin.

Dialogdagar tillsammans med politik och skolledning har gjort att förståelsen för inkludering väsentligt har fördjupats från styrelserummet till klass-

rummet. Vi pratar idag i mycket större utsträckning samma språk.

Kön till den centrala utvecklingsklassen är betydligt kortare idag för att skolorna finner allt fler kloka lösningar för sina elever i eller i nära anslutning till elevernas sociala sammanhang. Man har idag ett mer utvecklat sett att se på hur eleverna skall mötas för att kunna delta i den ordinarie undervisningen.

Projektet med dess olika möten har varit viktiga för de deltagande skolorna. Arbetet med de kritiska vännerna har varit mycket givande. Många kloka frågor har gett anledning till eftertanke och kanske även nya tankar. De seminarier som vi haft har vid varje tillfälle varit kunskapspåfyllande. Redan i Landskrona sa en personal från en skola: ”Nu förstår jag vad ni menar med inkludering. Jag trodde ni skulle spara pengar genom att stänga grupper och skicka in eleverna i klasserna utan att skicka med resurser”. Bara att få denna förståelse initialt har i Borlänge gett arbetet med inkluderande lärmiljöer en positiv klang.

Fullmäktige i Borlänge kommun beslutade 2012 om en 19-årig satsning på utveckling av förskolor och grundskolor där man renoverar, bygger om eller bygger nya förskolor/skolor. I detta arbete ingår inledningsvis för varje skola att man skall beskriva sin verksamhet i en verksamhetsbeskrivning. Denna beskrivning översätts sedan till ritningar. I verksamhetsbeskrivningen skall personalen ta ställning till ett antal områden som rör elevernas lärande. Bland annat att lokalerna skall stödja ett inkluderande arbetssätt. Framtidens skola är i Borlänge ett viktigt skolutvecklingsprojekt där alla förskolor och grundskolor är involverade.

Elevhälsan har sex stycken inkluderingspedagoger som på rektors uppdrag stödjer verksamheterna att finna lösningar för enskild elev eller elevgrupper som har ett tydligt inkluderande förhållningssätt. Dessa inkluderingspedagoger har varit i verksamhet sedan 2011 och varit framgångsrika i att stödja skolorna i hur man ska få till inkluderande lösningar.

4 Länk: http://www.skolporten.se/app/uploads/2015/06/Undervisning_Larande_9_2015.pdf

5 Länk: http://www.skolporten.se/app/uploads/2015/05/Undervisning_Larande_7_2015.pdf

FRAMTIDEN

För att citera Winston Churchill. "Now, this is not the end. It is not even the beginning of the end. But it is, perhaps, the end of the beginning."

Arbetet med inkluderande lärmiljöer har pågått i tre år. Vi vet att det tar någonstans mellan fem till sju år att genomföra en förändring. Vi har haft en bra start men detta är bara slutet på början. Vi behöver hålla i, hålla om och hålla ut vad gäller detta utvecklingsarbete. Då först kommer detta att bli framgångsrikt.

Vi skulle behöva skapa en lärarutbildning som är mer yrkesinriktad där arbete med inkludering och det förhållningssätt som ligger till grund för arbetet är en självklar del av lärarskapet.

I Borlänge måste arbetet med strategin och fortsätta samt sprida de goda erfarenheterna som våra skolor har av framgångsrikt arbete för elever som är

i behov av extra stöd. Vi har även skolor och personal i behov av extra stöd, där är politik och förvaltningsledning avgörande för att de får det stöd som de behöver. Vi har pratat om "inre och yttre skal-skydd" runt förskolans och skolans verksamhet. Det innebär att vi skall vara mycket noggranna med att värdera om de nya arbetsuppgifter som åläggs eller försöker åläggas skolan bidrar till elevernas lärande och utveckling.

Det har varit tre fantastiska år tillsammans med kompiskommuner från mellan- och södra Sverige. Våra "reseledare", Karin Hermansson och Henrik Hamilton, har genomfört uppdraget på ett sätt som gjort att kvaliteten i programmet hela tiden utvecklats.

Borlänge lyfter på kepsen och tackar.

Ulf Månsson,
Skolchef i Borlänge

BOTKYRKA: ALL IN(KLUDERING) – ATT SKAPA INKLUDERANDE SAMMANHANG FÖR ALLA!

INLEDNING

Falkbergsskolans utvecklingsarbete inleddes med att skolledningen identifierade utvecklingsområden tillsammans med personalgruppen. Därefter formulerades ett antal mål för skolans utveckling, där inkludering identifierades som ett grundläggande utvecklingsområde. Vår målsättning var att skapa en lärande organisation – det vill säga en skola där erfarenheter och kunskaper delas av varandra, där det finns en hög grad av samarbete mellan och inom olika personalkategorier. Skolledningens ambition var att samtliga i personalgruppen skulle känna att de var lika viktiga, oavsett vilken tjänst man hade på skolan. Vårt mål var att alla elever skulle ha en skol-situation anpassad efter dem. Skolan behövde därför bli bättre på att anpassa åtgärder efter elevens behov snarare än att eleven skulle anpassas efter skolans erbjudande av stöd. Vi ville att skolan, som första tanke, skulle diskutera hur undervisningssituationen kunde förändras, inte hur eleven skulle förändras för att passa in.

INKLUDERING OCH INKLUDERANDE LÄRMILJÖER, IKT OCH FORMATIV BEDÖMNING

Identifierade utvecklingsområden inriktades på tre fokusområden där inkludering/inkluderande lärmiljöer var det bärande området. Övriga utvecklingsområden var IKT och formativ bedömning (som senare ändrades till formativ förhållningssätt och kollegialt lärande). Områdena valdes utifrån att det redan pågick ett utvecklingsarbete med 1–1, där alla elever i årskurs 7–9 tilldelats en egen bärbar dator. Det blev därför naturligt att fortsätta med att utveckla det området. Formativ bedömning valdes utifrån Joyce och Showers upptäckter kring utvecklingen av lärares lärande (Joyce and Showers 2002) och vi har därför haft deras upptäckter som mål för processen. Sammanställningar visar att om man använder sig av ett strukturerat kollegialt lärande, där lärarnas teorier och erfarenheter testas i praktiken, samt följs upp i lärarlag där lärarna coachar

varandra i pedagogiska diskussioner, så kommer det att leda till att det mesta av lärarnas kunskapsutveckling kommer eleverna tillgodo. (utveckling från lärarens kunskap till användning i klassrummet kan bli upp till 90 procent enligt *Professionally Speaking – The magazine of the Ontario College of Teachers*)

IKT och formativ bedömning/formativt förhållningssätt, ramade in arbetet med inkluderande lärmiljöer på ett utmärkt sätt och en förstelärare tillsattes för varje fokusområde. Skolteamets uppgift (det vill säga deltagarna i FoU-programmet) blev att dela med sig av forskning och lärdomar samt tillsammans med skolledningen skriva en handlingsplan där det framgick hur spridningen på skolan skulle organiseras. Handlingsplanen reviderades kontinuerligt, för att följa utvecklingen på skolan. Skolans tre förstelärare blev med tiden mer och mer involverade i arbetet och vi lyckades på så sätt skapa ett målmedvetet fokuserat arbete där den förstelärare som hade inkluderande lärmiljöer som sitt ansvarsområde blev en mycket viktig samarbetspart.

ARBETSGÅNG

Tid avsattes där all skolans personal deltog. Arbetet utgick från konkreta uppgifter som följdes upp och delgavs varandra. Skolledningen arbetade parallellt med att skapa en inkluderande känsla i hela personalgruppen för att alla skulle känna delaktighet och förstå sin betydelse för eleverna. Detta gjordes utifrån forskning av Dylan William om formativ förhållningssätt. Genom lektionsbesök och diskussioner om förhållningssätt både rörande inkluderande lärmiljöer och formativt förhållningssätt utvecklades kollegiet i en gemensam riktning, med ökad samsyn på värderingar och begrepp.

De uppgifter som genomförts har dokumenterats som filmer och vi kan därmed följa processen kring lärarnas lärande. Detta arbete har skapat en god gemenskap där man vågar vara prestigelös och bjuda på sig själv. Vi upplever att utvecklingsarbetet har bidragit till att skapa ett tillitsfullt klimat med mycket skratt, vi-känsla och engagemang.

»Under programmet har vi arbetat med att utveckla vårt specialpedagogiska stöd till ett inkluderande perspektiv. Den specialundervisning som bedrivs på skolan har förändrats.«

ETT FÖRÄNDRAT KLIMAT

Vi upplever att det idag finns ett större intresse för pedagogisk utveckling och att vi idag har fler gemensamma samtalsämnen än tidigare. Vi hör ofta personalen diskutera och fördjupa frågeställningar om det vi arbetar med. Frågorna som diskuteras kring inkludering och inkluderande lärmiljöer är inte längre *om* vi ska inkludera utan rör i högre utsträckning *hur* vi ska göra. Diskussioner om att till exempel våga misslyckas inför sig själv och eleverna förs, vi har i högre utsträckning ett gemensamt språk när vi diskuterar bedömningsfrågor och inkluderande lärmiljöer och pedagogerna tar i större utsträckning hjälp av varandra för att lära nytt.

SPECIALUNDERVISNINGEN

Under programmet har vi arbetat med att utveckla vårt specialpedagogiska stöd till ett inkluderande perspektiv. Den specialundervisning som bedrivs på skolan har förändrats. Idag kommer specialläraren till elever som är i behov av särskilt stöd, och ger stöd i den ordinarie lärmiljön. Tidigare bedrevs specialundervisning separat i ett angränsande rum. De intensivkurser och det stöd, som ges utanför gruppen är tidsbegränsade insatser. Falkbergsskolan har de senaste åren framgångsrikt lyckats inkludera elever som tidigare under en längre period varit inskrivna i särskild undervisningsgrupp, tillbaka till ordinarie undervisningsgrupp.

Vi har identifierat att rollen som specialpedagog/speciallärare är komplex och kan ha ett egenvärde för den som innehar den vilket kan leda till att den förstärks och ger motsatt effekt än den vi önskar. Vi behöver synliggöra och hantera att inkludering och inkluderande lärmiljöer innebär en annan syn på specialpedagogik och dess funktioner än det traditionella kompensatoriska synsättet.

RESULTAT OCH KORT ANALYS

Falkbergsskolan har genomgående i elev- och medarbetarenkäten ökat sina resultat i en tydlig positiv riktning. Skolan har under FoU-programmet haft en kontinuitet i sin ledning och arbetat systematiskt över tid med inkluderingsfrågan som ett prioriterat fokusområde. Samtlig personal anställd på skolan har deltagit i arbetet. Diskussionen i personalgruppen har gått in i en ny fas och skolteamet uttrycker i sin analys ”Vi pratar om *hur* vi ska arbeta med inkludering och inkluderande lärmiljöer, inte *om*.”

En utmaning har varit att arbeta med den skolkultur som traditionellt handlat om att sortera elever. Våra pedagoger är på väg att utveckla kunskap i att hantera elevers olikheter samt hur anpassning kan ske i undervisningen, ett arbete där specialpedagogen har en betydelsefull roll.

Vi möter kontinuerligt vårdnadshavare som strider för särskiljande lösningar då de vill säkerställa att deras barn med diagnoser av olika slag får den skolgång de blivit rekommenderade av exempelvis läkare eller psykolog. Det handlar ofta om undervisning i ”liten grupp” eller en egen ”assistent. Det är en utmaning att motivera och trygga dessa vårdnadshavare då vår pedagogiska utredning visar behov av någonting annat.

Vi pratar i dag i högre utsträckning om att det pedagogiska arbetet måste utgå ifrån att barn är olika. Det är ett förändrat synsätt från det traditionellt kompensatoriska där problemet anses ligga hos barnet till ett kontextuellt där det synliggörs att mötet som uppstår mellan barnet och dess omgivning påverkar barnets beteende och möjligheter att lyckas.

GÖTEBORG (ANGERED): ETT FRÅGANDE FÖRHÅLLNINGSSÄTT

INLEDNING

Vi befinner oss i stadsdelen Angered som är en av Göteborgs tio stadsdelar. Här bor ungefär 50 000 personer i en miljö som är en blandning av miljöprogramsområden, småhusbebyggelse och traditionell landsbygd med storslagen natur. Angered har ett mycket aktivt föreningsliv och här bor människor med ursprung från ett hundratal olika länder, vilket ger området en spännande och internationell prägel.

Angered har en ung befolkning och en tydlig vision om utveckling inom en mängd områden, med fokus på trygghet, folkhälsa och förbättrade resultat i skolan. Utmaningarna för området har varit, och är, arbete med att förebygga tidiga avhopp från skolan, elever som byter till andra skolor i andra stadsdelar, ett stort mottagande av nyanlända och låg måluppfyllelse.

Vårt mål har varit att hitta optimala lärmiljöer där vi kan möta alla elevers olika behov och öka tillgänglighet till lärande. Olikheter ska ses som en tillgång, i en skola för alla måste alla vara beredda att möta alla!

När frågan om ett inkluderingsprojekt lyftes i området valde tre skolor att delta. Vättleskolan F-3, Rannebergsskolan F-3 och Vättleskolan 4–9.

VILKET ARBETE HADE VI FRAMFÖR OSS?

Vättleskolan F-3 hade precis startat ett arbete för att få eleverna att stanna kvar i våra skolor och inte byta, vilket hade varit en trend de sista åren. Deltagandet i FoU-programmet kändes därför som ett stöd i skolans arbete att skapa en trygg studiemiljö.

Deltagandet i programmet för Rannebergsskolan F-3 startade som ett förändringsarbete på skolan för att skapa ett gemensamt förhållningssätt där alla pedagoger är inkluderade i arbete. Grunden och underlag för förändringen var att skolan fått en ny rektor, en rapport från Skolinspektionen, dåligt resultat från trygghetsenkäten, stark personalgrupp som arbetat länge på skolan, en mångkulturell skola och prioriterat mål från nämnden att nå högre måluppfyllelse. Målet för arbetet var att skapa ett inkluderande förhållningssätt, d.v.s. en skola för alla, samt skapa effektiva arbetslag. Rannebergsskolan började med mål- och arbetslagsutveckling med

smarta mål som metod. Efter ett år av arbete blev resultatet en skriftlig måldeklaration som uttrycker pedagogernas förhållningssätt mot elever och som ligger som grund för allt arbete på skolan.

Inkluderingsprogrammets fokusområde för Vättleskolan 4–9 blev att arbeta med stödstrukturer för mottagande av nyanlända då skolan var en av de högstadieskolor i området som fick ta emot många nyanlända elever. Målet var att skapa stödstrukturer för att eleverna snabbt ska inkluderas i den reguljära undervisningen. Våren 2012 hade man en lärare som arbetade halvtid med nyanlända och studiehandledning som beställdes från Språkcentrum. Hösten 2012 ökade antalet elever och man rekryterade en lärare i Sv/SvA.

ARBETET MED BEMÖTANDE, FÖRHÅLLNINGSSÄTT, TRYGGHET OCH INKLUDERING

Efter konferensen i Helsingborg började Vättleskolan F-3 diskutera en målbeskrivning för skolan och forma en gemensam samsyn på eleverna på enheterna. Ett av skolans mål blev att arbeta med en gemensam syn på bemötande. Under 2014 fortsatte man sitt arbete med positivt bemötande i inkluderingsprojektets anda och hakade på ett arbete med PBSI (Positivt bemötande och stödjande inlärningsmiljö) som leds av Christina Kadesjö.

Rannebergsskolan F-3 arbetade med implementeringen av måldeklarationen som handlar om förhållningssätt i det dagliga arbetet för alla på skolan, såväl rektor, pedagoger, elever och föräldrar, och under 2014 fortsatte man med arbetet kring att skapa struktur och rutiner. Gemensamma aktiviteter skapades för hela skolan och även elevrådet arbetade med måldeklarationen.

Man gjorde förändringar i elevhälsoarbetet och anställde en inkluderingspedagog med uppdrag att skapa goda lärmiljöer för att kunna inkludera alla elever. Skolan arbetade vidare med anpassning av lärmiljön och vid övergångar.

Vättleskolan 4–9 fortsatte sitt arbete med VI-verksamheten (Välkomst och Inkluderingsgrupp) där man arbetar för att alla elever ska känna sig trygga i skolarbetet och planering för rutiner kring

utslussning till reguljär klass, lektionsbesök av elevhälsa och rektor och samtal med vårdnadshavare. Under vårterminen 2014 började rutin för mottagande och utslussning implementeras.

VAR STÅR VI IDAG?

Vättleskolan F-3 fortsätter med PBSI och arbetar mycket med bemötande i personalgruppen samt att skapa en förståelse för elevers olikheter och olika förutsättningar att klara olika situationer. Personalen håller på att ta fram modeller för olika situationer och skapa en gemensam skolfilosofi.

Skolan har varje vecka korta samlingar med personalen runt arbetet med bemötande för att påminna varandra och se på nya utmaningar. Skolans mål är att ge eleverna en god och trygg studiemiljö för en positiv utveckling i vårt skolområde.

På Rannebergsskolan F-3 har pedagogerna blivit mer medvetna om sitt uppdrag och den roll man har som pedagog och i alla pedagogiska diskussioner och övrigt arbete ligger måldeklarationen som grund. Pedagogerna har ett gemensamt förhållningssätt och en stark vi-känsla. Det har skett en markant förbättring av elevresultat från enkäten "eleverna om grundskolan" som är gemensam för hela Göteborg och även goda resultat från skolans egen elevenkät som genomförts utifrån måldeklarationen. Skolmiljön upplevs lugnare och man har arbetat med anpassningar för eleverna i lärmiljön. Inkluderingspedagogen är en enorm resurs och stöd både för eleven och pedagoger just i det att hitta bra sätt och skapa god lärmiljö för elever. Det kan vara allt från individuellt stöd, stöd i gruppen, stöd vid övergångar för vissa elever, till att vissa elever går till fritidshemmet tidigare än andra för att få en lugn start och genomgång av dagen och eget schema. En positiv utveckling har märkts hos eleverna. Studiero var ett område som fått lägst resultat i mätningar och därför har man valt nya aktiviteter som man tror ska hjälpa till så att elever upplever högre studiero.

Vättleskolan 4-9 arbetar vidare med stödstrukturer för mottagande av nyanlända elever. Skolan har idag en VI-verksamhet (Välkomst- o Inkluderingsgrupper). Pedagogerna i VI-verksamheten är kontaktlärare för olika elever och studiehandledare och kulturtolkar arbetar i verksamheten. Eleverna kartläggs inför beslut om årskursplacering och bör-

jar med modersmålsundervisning och undervisning i SvA. Eleverna har individuella scheman och får studiehandledning kopplad till de ämnen eleven går ut i klass i. Skolan ska arbeta vidare med att se över hur studiehandledning på svenska ska organiseras.

VAD HAR VI LÄRT OSS?

Vi har fått förhållningssätt som uppmanar till frågorna:

- Hur klarar vi av att möta allas behov och förutsättningar?
- Vad behöver vi utveckla?
- Vad kan jag som pedagog ändra/utveckla i min undervisning?
- Vad behöver ledningen satsa på?
- Hur ser de lokalmässiga förutsättningarna ut på vår skola?
- Vem vill vi, och tycker vi, skall ha tillgång till/inkluderas/vara delaktig i det vi håller på med i pedagogisk verksamhet och i samhället?

Vi har ett förhållningssätt där eleven blir sedd och förstådd och som inkluderar alla elever. Vi arbetar med att skapa förutsättningar för pedagogerna att kunna arbeta inkluderande, ha en gemensam vision, lyssna, vara lyhörd, uppmuntra och inspirera.

Det är viktigt att ha kunskap om verksamheten och se vilka behov och förutsättningar som finns för inkluderings olika delar. Vi måste tro på det vi gör och att kollektivt görande leder till kollektivt lärande. Vi har förstått att förändring kräver tid och mål-inriktning och att man måste förankra processen.

Inkluderande arbetssätt är för oss att hitta den optimala lärmiljön för elevers olika behov och skapa goda miljöer för lärande, hitta rätt angående extra anpassningar i reguljär undervisning och ge särskilt stöd med åtgärdsprogram upprättade för elever i behov av detta. Eleven ska känna pedagogisk gemenskap och social tillhörighet, vara involverad och engagerad i de uppgifter och aktiviteter som sker i klassrummet

Vi tror att vi genom kollegialt lärande och gemensamt mål och fokus kan uppnå högre måluppfyllelse. Därför har vi fokus på ämnesutveckling och synligt lärande.

Elly Samuelsson

Sektor Utbildning, Områdeschef Västra Angered

»Det har skett en markant förbättring av elevresultat från enkäten »eleverna om grundskolan«.

HELSINGBORG: HELSINGBORGS STADS SKOLORS LÄRANDE UNDER IFOUS INKLUDERINGSPROGRAM 2012–2015

INLEDNING

Några verksamhetschefer och jag sitter på perrongen. Vi har precis fått veta att framför oss väntar en spännande resa som ska ta oss till framtiden. Vi känner oss lätt förvirrade. Vart ska denna resa ta oss, vad vet vi om slutdestinationen, vad behöver vi ta med på resan, vilka kamrater får följa med? Frågorna är många. I det här läget funderar jag på vilka vi ska ta med på resan. Vi resonerar, lite fram och tillbaka, och enas om att vi vill ha med oss ansvariga på skolor som står inför olika utmaningar. Till slut kommer vi fram till att Högastensskolan (F-9), Husensjöskolan (F-5) och Laröds skola (F-9) ska få biljetter. De utvalda skolorna representerar på olika sätt den mångfald av olika skolkulturer som finns i vår stad. Med både nyfikenhet och stor förväntan tar tre skolledare emot biljetterna för att tillsammans med mig som lokförare, en eldare och en konduktör påbörja en spännande resa ut i det okända.

Jag har alltså rollen som lokförare. Jag har insett att mitt engagemang och min övertygelse kommer att ha avgörande betydelse för hur resan kommer att upplevas dem som följer med. Resans huvudfokus ligger på att alla som deltar ska utifrån sina olikheter ha behållning av det som vi gemensamt bidrar med. Mitt engagemang kommer, med andra ord, ha avgörande betydelse för om resan ska bli lyckad. Jag inser att jag behöver en eldare och en konduktör (även kända som projektkoordinatorer) som delar min övertygelse av att resenärernas olikheter kommer att göra resan så mycket intressantare och mer innehållsrik.

Första stoppet är Landskrona station 2012. Vi lyssnar på några forskare och snart uppstår den första förvirringen. Är det endast när vi beskriver skolsituationen för elever med funktionsnedsättning som vi talar om inkludering? Vi lyssnar på fler forskare och vår förvirring växer allt mer. Vilken inriktning ska vår resa ta? Mina funderingar är många och

som lokförare behöver jag välja rätt spår. Vi tuffar vidare och snart kommer vi till en avgörande station då eldaren och konduktören tillsammans med ansvarig för elevhälsan kommer fram till att inkludering berör alla i skolan.

INKLUDERANDE LÄRMILJÖER ÄR LIKA MED SKOLUTVECKLING

Insikten att inkluderande kreativa lärmiljöer är det samma som skolutveckling gav resan nya perspektiv. Nu var vi en grupp som funderade tillsammans kring allt vi sett och hört, och vi kom fram till att det saknas en navigator. Hur ska vi veta om vi reser mot samma mål? På stationen i Landskrona föreläste Claes Nilholm och utifrån hans och kollega Hans Larssons forskning inspireras vi till att utveckla observationsmallar som rektorerna kan använda för att identifiera vilka styrkor och svagheter som finns på vägen mot inkluderande och utmanande lärmiljöer. Detta tillsammans med rektors förväntanskontrakt bygger under 2012 och 2013 den räls som är förutsättningar för att resan kan starta på riktigt. Nu börjar vi få upp farten.

På nästa station som var Linköping inspirerades vi av utbildningsinsatser för ”Lärande samspel”. Nu börjar flera olika tåg rulla. Ytterligare resenärer från Helsingborgs stads skolor hoppar på tåget. Vi blir fler och fler. Samtidigt berättar vi för samtliga chefer om vår resa och vad vi kommit fram till under vår resa hittills, och vid samma tillfälle får vi lite nytt bränsle av Per Skoglund, SPSM.

VÅRA RESENÄRER – EN BESKRIVNING AV DELTAGANDE SKOLOR

Resenärerna kommer från olika skolkulturer och hoppar på olika vagnar. Högastensskolan, F-9, väljer att utveckla specialpedagogernas roll stöd för att

»Även om vi varit igång en tid är resan bara påbörjad. FoU-programmet har visat att resor som denna, som ska besöka resmål där terrängen är svårtillgänglig och rälsen ibland saknas, tar tid.«

skapa möjlighet för samtliga lärare att utveckla inkluderande lärmiljöer. Under resan tar de egna utfärder och på en av dessa resor inspireras de av att prova en specifik metod, fysisk avskärmning i klassrummet. Syftet är att elever ska få större inflytande över sin egen lärmiljö. De är samma resällskap under hela resan och gruppen utmanas av att koppla ihop denna specifika resa med andra som pågår i deras skola.

Laröds skola, F-9, väljer att ta med all personal i vagnen. Syftet är att bygga en gemensam pedagogisk filosofi utifrån en transparent organisation, bärande relationer och en samverkan mellan olika professioner. Trots att skolans tidigare resor gått som ett höghastighetståg, de har hög måluppfyllelse redan, så saknas det betydelsefulla hållplatser där sociala mål och värdegrundsfrågor har lämnats kvar på perongen.

Husensjö skola, F-5, får en ny reseledare under hösten 2013. Successivt har de ursprungliga reseplanerna med att utveckla former för överlämnande mellan förskoleklass och årskurs 1 omformulerats. Nuvarande resplan utgår från att skapa flexibla grupperingar och undanröja solkurvor i form av organisatoriska hinder.

Gemensamt för samtliga resällskap är att de utgår från olika planer och startpunkter men att de alla är med på samma resa.

REFLEKTIONER FRÅN KONDUKTÖREN OCH ELDAREN OM PROCESSLEDARENS ROLL

Vi började med att åka ånglok. Att åka ånglok kräver bränsle, i olika mängd, som skyfflas in i härden utifrån hur brant och kurvig resvägen ter sig. Som konduktörer och eldare (processledare) stannar vi tåget regelbundet. Här ges resenärerna tid att njuta av utsikten och inför varandra bekräfta framgångar och få stöd och inspiration inför nästa etapp. Det ska erkännas att vi, tillsammans med resenärerna, ibland har hoppat på ett pendeltåg för att fortare komma fram till nästa resmål. Ibland har vi tillsammans fått ge oss ut för att leta efter mer kol innan vi tagit ångloket igen.

Längs resvägen bjöd vi, under 2014, in samtliga chefer i Helsingborg för att delta i olika erfarenhetsutbyten som sker på hållplatser längs resvägen. De tog del av forskares resultat och skolutvecklades erfarenheter som visade olika perspektiv på inkluderande och kreativa lärmiljöer. Under 2014 utrustade vi också lokstallet, känt som Pedagogiskt Center, och skapade en lärmiljö där stadens pedagoger kan hämta inspiration.

Under 2014 såg vi behovet av att växla upp spårbredden och hoppa på ett snabbare tåg. Våra ursprungliga resenärer spred sina erfarenheter och vi såg nödvändigheten av att ha en gemensam tolkning inom skol- och fritidsförvaltningens olika delar. Förutom att navigera med en tillförlitlig Navigator så upptäckte vi att tolkningen av begreppet inkluderande lärmiljöer har olika betydelse för olika resenärer. På några stationer, våra chefsmöten där alla Helsingborgs stads skolor skolledare träffas, ägnade vi tid åt att skapa en gemensam definition. Nu började tåget rullade snabbare. Vår gemensamma definition innebär vi flyttar fokus från individ till organisation.

PLANERADE NYA RESMÅL – SYNERGI-EFFEKTER AV IFOUS FOU-PROGRAM

Vi ser att det behövs fler som kan hjälpa till att skyffla in bränsle. Under 2014 knöts chefen för elevhälsan till styrgruppens arbete och ansvarade för att parallella processer kom till stånd inom elevhälsans organisation. Parallellt la vi ut fler spår mot, för oss, okända mål. Under resans gång har vi upptäckt tre nya destinationer

DESTINATION 1 – ÖKAD SAMSYN I SKOLORNAS ELEVHÄLSOARBETE

Nu har vi ytterligare en vagn påkopplad. Vi tillför ytterligare bränsle i form av en processutbildning med Petri Partanen för att utveckla elevhälsoteamen på stadens samtliga skolor i sitt förebyggande arbete.

DESTINATION 2 – VI ANVÄNDER MODERN INFORMATIONSD- OCH KOMMUNIKATIONSTEKNOLOGI

Under programtiden ändrade vi resrutten från inköp av hårdvara till att utveckla lärmiljöer där digital teknik ingår som en naturlig del.

DESTINATION 3 – VI UNDERLÄTTAR NYANLÄNDA ELEVERS KUNSKAPsutveckling UTIFRÅN ETT INKLUDERANDE PERSPEKTIV

Under 2014/2015 välkomnade vi allt fler nya Helsingborgare till vår stad. Vi använder Helsingborg 2035, Helsingborgs stads vision, som kompass och navigerar utifrån aktuell forskning och gällande lagstiftning. Vägarna på resmålet asfalteras samtidigt som vi går på dem. I oktober 2014 byggde vi en sevärdhet i form av Välkomsten. Välkomsten är en central samordningsfunktion för både kommunala och fristående verksamheter och på platsen arbetar personal utifrån tvärfacklig kompetens. Här välkomnar vi alla nya helsingborgare under två till fyra veckor innan de reser vidare till någon av Helsingborgs stads grund- eller gymnasieskolor. Våra nya helsingborgare får också en introduktion till stadens samlade föreningsliv.

HÖJDPUNKTER PÅ RESAN – FRAMGÅNGSFAKTORER

Samtliga resenärer, i programmet, deltog i regelbundna utvärderingar. Skolledarna har delat erfarenheter och stöttat varandra i den pågående resan. Kritiska vänner från andra orter och resor har varit ett stöd på olika sätt. Några stopp längs vägen har haft stor påverkan på helheten och beskrivs här nedan utan inbördes ordning:

- Lokförarens (utbildningsdirektörens) tydlighet, uthållighet och konsekvens i allt skolutvecklingsarbete som utgår från ett inkluderande förhållningssätt
- Eldaren och konduktörens (processledarnas) erfarenhet och coachande förhållningssätt har fokuserat på deltagande skolers egen skolutvecklingsprocess. Samma personer har garanterat att resan inte sparat ur och hela tiden varit i rörelse.

- Hållplatser med unika sevärdheter längs vägen. Input på chefsmöten i form av föreläsningar, forskningsresultat, återkoppling från deltagande skolor har varvats med att samtliga chefer gemensamt har formulerat målet för resans slutdestination.
- Resan har haft en tydlig resplan i form av observationsmallar, gemensam målbild och tydlig förväntansbild på rektorer och förskolechefer där hög måluppfyllelse, likvärdighet, högt förtroende i utmanande och inkluderande lärmiljöer är i fokus.

NY RÄLS OCH NYA RESMÅL – TANKAR KRING HUR HELSINGBORGS STADS SKOLOR GÅR VIDARE

Även om vi varit igång en tid är resan bara påbörjad. FoU-programmet har visat att resor som denna, som ska besöka resmål där terrängen är svårtillgänglig och rälsen ibland saknas, tar tid. Inför vår fortsatta resa behöver vi fundera på hur vi kan få alla vagnar, gamla som nya, att kopplas ihop. Målet med vår resa är att skapa de förutsättningar som är nödvändiga för att alla våra barn och elever ska lyckas. Samtliga elever i Helsingborgs stads skolor ska få ta del av en skola som har förhållningssättet att olikheter skapar mervärde. De ska känna att alla kan lyckas eftersom vi motiverar dem och engagerar dem i lärandet på deras villkor. En skola där varje pedagog möter barn och elever med inställningen ”jag är övertygad om att du kan lära dig detta och tillsammans ska vi fixa det”.

Vid FoU-programmets sista hållplats kan vi konstatera att *ting tar tid... men nu ägs utmaningen med skolutveckling av de personer som har deltagit i Ifous inkluderingsprogram. Och alla delar vi värdegrunden att alla är lika olika!*

Ing-Marie Rundwall
Utbildningsdirektör och stolt lokförare
i Helsingborgs stad

HÖÖR: HÖÖRS RESA MOT INKLUDERANDE LÄRMILJÖER TAR ALDRIG SLUT

För tre år sedan löste vi biljett och hoppade på tåget i Landskrona, vi ville anta utmaningen att arbeta med frågeställningar kring inkludering och lärmiljöer och skapa en kultur där man håller sig a jour med aktuell skolforskning och tillämpar kollegialt lärande både internt på arbetsplatsen och mellan skolor.

Skol- och utbildningschefen, två skolteam från Höör och några rektorer, några från elevhälsan och deras koordinator (jag) åkte till Landskrona för att vara med på det första seminariet kring inkludering. Höör var en av 12 kommuner i Sverige som gick in i Ifous FoU-program. Vi gick in i programmet med syftet att öka måluppfyllelsen för alla elever och bli bättre på att bemöta elevers olika behov. På seminariet i Landskrona deltog cirka 200 lärare, rektorer, specialpedagoger, skolchefer, forskare och andra skolmänniskor. Claes Nilholm, Susan Tetler och SPSM ledde olika avsnitt och det handlade mycket om olika definitioner av inkludering. Vi arbetade i grupper med tecken på att en skolmiljö är "världens mest inkluderande" och motsatt. SPSM delade med sig av fallgropar man kan hamna i och Susan Tetler (dansk professor i inkludering och komplicerade inlärningssituationer) pratade om olika nivåer och diskurser kring inkludering. Ett av de starkaste intrycken från det första seminariet var att vi var så många, och att vi var alla professioner med, och så Susan som på sin danska förkunnade att "det nok inte går av sig själv" utan kräver ett medvetet arbete. På hemmaplan arbetade de skolor som hade skolteam med pedagogiska diskussioner kring vad inkludering är och vad som främjar och hindrar detta.

Vi har rest till seminarier i Stockholm, Linköping, Göteborg, Borlänge, Mullsjö, Helsingborg, Åstorp och Höör. Ibland för alla deltagare, ibland bara rektorer, och några har varit regionala för de skånska kommunerna. Programmet tog snabbt riktningen att utveckla de goda inkluderande lärmiljöerna för alla eleverna och fokus har inte legat på funktionsnedsättningar eller specialpedagogik. Efter hand har inslag med goda exempel från de deltagande kommunerna blivit mer och mer tongivande, och olika resultat från enkäter och intervjuer som tagits fram efter hand.

Som många andra kommuner har vi i Höör haft en resursskola. Där gick elever som hade stora behov av stöd och anpassningar, där kunde man göra miljön kring eleverna både trygg och stödjande. Vi tog till oss forskning som sa att det finns en risk att man i sådana grupper sänker förväntningar på eleverna och att det kan leda till stigmatiseringar och lägre måluppfyllelse. Vi har nu lagt ner vår resursskola och utmaningen finns nu på alla skolor att möta alla elever, och lösningarna ser lite olika ut. Vi har hittat en väg där eleverna får både klassgemenskap och stöd i mindre grupp när det behövs. På en av skolorna som är med i Ifous-programmet har det bildats en liten undervisningsgrupp där elever kan få anpassningar som är så genomgripande att det som kan göras i klassrummet inte räcker. En extraeffekt av denna lösning är att alla lärare på skolan får tillgång till råd och stöd från pedagogerna som arbetar i den lilla undervisningsgruppen. Där arbetar två pedagoger som tidigare arbetade på resursskolan och deras erfarenheter har tagits tillvara på ett bra sätt. De beskriver hur elever kan få stöd under delar av skoldagen eller med de ämnen där de har särskilda behov, och en naturlig klasstillhörighet, att samarbetet med lärare har ökat mycket, de kan vara en resurs i klassrummen, handleda och gemensamt planera för svåra situationer för eleverna. De beskriver vidare att de nu har helt andra förutsättningar för att träna socialt samspel och tillgång till alla ämnen, ämnessalar och fritidshem. Andra lösningar kan vara elevassistenter som gör det möjligt att delta i undervisningen i klass, mindre grupper. Det ska vara elevers behov som styr stödformer, organisation och resursfördelning.

När vi börjar närma oss summering av deltagandet i Ifous inkluderande lärmiljöer-programmet konstaterar vi att det är en process och inte ett mål att checka av. Vi har lika många utmaningar kvar, men mer kunskaper och vi har tagit del av goda exempel från hela Sverige. Några röster från deltagare säger att vi idag har öppnare klassrumsdörrar, vi hjälps åt att hitta arbetsätt och stöd, samarbetet kring elever är större. Flera lärare berättar att de har vidgat sitt sätt att bedöma elevers kunskaper. Rektorena

»Deltagarna i programmet ses som ”inkluderingsambassadörer” i sina personalrum, de initierar diskussioner och visar i sitt klassrumsarbete exempel på hur man kan arbeta inkluderande.«

som deltagit uttrycker att de idag har mer kunskaper och tänker ett extra varv kring inkludering när de ska ta beslut om åtgärder eller organisationen. Arbetsron har blivit bättre, det har vi jobbat med, det har betydelse hur den vuxne agerar i och utanför klassrummet. Vi har arbetat med normkritiskt förhållningssätt, inspirerade av Ross Greene och Stefan Hertz. Förstelärarna som leder lärgrupper tar med sig frågorna och kunskaperna till sina grupper, där når vi alla lärare. Elevhälsan är mer aktiv i att se vad som fungerar kring eleven och bygga vidare kring det och vi har i kommunen utarbetat gemensamma fungerande rutiner kring särskilt stöd och pedagogisk utredning som alla skolor använder. Specialpedagogerna har fördjupat arbetet med att hitta sina roller i arbetet tillsammans med lärarna kring stöd och extra anpassningar

Rektorerna som deltagit med sina skolteam reflekterar kring att deltagandet har inneburit något både för dem som skolledare och för deras skolor. De hör alltmer sällan rop om hjälp från lärare... Verktøygen i verktygslådan har utvecklats, alla letar lösningar på ett helt annat sätt idag, vi har en ”kod i huset” där man inte först ropar på externa åtgärder direkt utan man prövar de olika verktygen i verktygslådan för att se om något eller några passar. Deltagarna i programmet ses som ”inkluderingsambassadörer” i sina personalrum, de initierar diskussioner och visar i sitt klassrumsarbete exempel på hur man kan arbeta inkluderande, detta är viktigt. Lärare uttrycker att de tycker att de ”kommit längre i sitt tänk”. Tidigare låg fokus oftare på att ”inkludera elever” och lösa elevproblem. Nu ligger mer fokus på att utveckla lärmiljöerna för alla elever, utifrån grupper av elevers olika behov.

Deltagandet har gett rektorerna ett annat sätt att tänka. Det påverkar alla beslut och val de gör, hur de organiserar arbetet på skolorna och hur resurser fördelas och används. Vi har ofta diskuterat läroplanens sida åtta:

En likvärdig utbildning innebär inte att undervisningen ska utformas på samma sätt överallt eller att skolans resurser ska fördelas lika. Hän-syn ska tas till elevernas olika förutsättningar och

behov. Det finns också olika vägar att nå målet. Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig utformas lika för alla (Lgr11). Framgångsfaktorer (Erlandsson i MULLSJÖ 2013) som rektorerna känner igen sig i är att skolledare måste vara envisa, flexibla och optimistiska.

Några lärare som varit med under programmet har inspirerats att fördjupa sitt värdegrundsarbete, de har arbetat med att ta fram klassrumsspelregler och arbetat med ordspråk. Engelsklärare åk 4–9 har hittat och börjat arbeta med ett webbaserat material som gör det möjligt att arbeta med nyhetsartiklar på engelska som är skrivna med samma innehåll men på olika nivåer av ordförråd och språkkomplexitet. Lärare måste dagligen granska sin egen undervisning och anpassa eller designa den efter de elever som deltar, det har diskuterats i många av de lärgrupper vi haft under det senaste läsåret. Det är lärarens största utmaning att samtidigt möta elever som är i behov av mycket stöd och de elever som har lätt att lära och behöver utmaningar för att inte tappa lusten.

I arbetet med att möta alla elever i deras behov behöver vi ett samarbete, både med varandra som lärare, och med elevhälsan, specialpedagoger och den centrala elevhälsan. Specialpedagogerna på alla kommunens skolor har träffats för en kompetens- och utvecklingsresa under ett år, där har vi pratat om specialpedagogers och speciallärares uppdrag och samarbete med lärare och rektorer. Vi har gemensamt tagit fram rutiner kring elever i behov av extra anpassningar, särskilt stöd, pedagogisk utredning och åtgärdsprogram. Vi har tagit fram en mall för pedagogisk utredning där man påminns om vilken betydelse miljön och skolans organisation har för elevens lärande, och inte bara de individuella svårigheter som begränsar.

Vi har fokuserat på utveckling av inkluderande lärmiljöer, verktyg och metoder och effekter av särskilt stöd. Syftet med träffarna var att ha kollegiala lärandesamtal, utgå från vetenskaplig grund och utveckla gemensam reflektion och ökad samsyn. En

effekt var att vi lärde känna varandra bättre och arbetade med definitioner av begreppet inkludering, alltid viktigt i skola och våra olika val av lösningar. Hur speciallärare och specialpedagoger arbetar och används skiftar på våra skolor, vi arbetar med utredningar, åtgärdsprogram, undervisning i klassrum tillsammans med lärare, undervisning enskilt och i mindre grupper, specifik träning och handledning av kollegor. Elever med utagerande beteende och stora behov av anpassningar av lärmiljön, stark struktur och kompensatoriska verktyg är andra utmaningar att arbeta med.

Exempel på frågor som debatterats är vad begreppet inkludering innebär för dig (den stora frågan, som man alltid måste börja med att ställa sig) och vilka möjligheter och dilemman man upplever kring inkludering? Vi har också med hjälp av SPSM sökt och fördjupat oss i framgångsfaktorer för att en lyckad inkludering ska kunna äga rum. Vi har delat våra erfarenheter av att arbeta med flexibelt stöd och mindre undervisningsgrupper. Elevhälsan (kurator, talpedagog, skolpsykolog) beskriver hur de kan se exempel på kreativare lösningar och ett annat tänk på skolor/hos lärare som varit med i programmet, och att fler söker upp elevhälsan för att bolla hur de själva kan förändra i elevernas lärmiljö utifrån deras behov. Ett teckenkommunikationsprojekt har genomförts på en skola för att underlätta kommunikation för alla.

Utmaningar och möjligheter just nu är att hitta nya arbetssätt som passar pojkar bättre så att resultaten kan bli mer likvärdiga, vår pågående IKT-satsning kan också göra stor skillnad i lärmiljöerna. En

IKT-pedagog som är motor i arbetet med att förse elever och personal i skola och förskola med digitala verktyg och kunskaper om hur detta kan göra lärmiljöer och stöd mer tillgängliga. En pedagogista i förskolan arbetar med inspiration från Reggio Emilia med att använda lärmiljön som resurs i barnens lärande och kunskapsutveckling tillsammans med reflekterande samtal. Vi bygger nu upp en hållbar modell för skolutveckling, där alla lärare är organiserade i lärgrupper, där man arbetar med kollegialt lärande kring undervisning och aktuella frågor i sina ämnen. Där kommer frågor kring bedömning, inkludering och anpassningar naturligt in.

Några viktiga beståndsdelar kring en resa är biljetten och begreppet ”alla med på tåget”. Biljetten var ju medlemskapet i Ifous och deltagandet i FoU-programmet, det har gett oss styrfart och tillgång till såväl medresenärer som kontakt med forskning och andra kommuner. Begreppet ”alla med på tåget” har vi i programmet ofta diskuterat, vad händer om inte alla är med på tåget? På själva programtåget har ju inte alla lärare, specialpedagoger eller ens rektorer varit, därför måste vi fortsätta ge nya möjligheter att kliva på tåget. Vi har ett fortsatt spridningsarbete och arbete med att vidareutveckla lärmiljöerna och vi tror att det görs via kollegialt lärande i lärgrupper. Att vara med i programmet har gett vår kommun nya kunskaper såväl som nya utmaningar.

Christel Jansson

Utvecklingsstrateg och koordinator,
Höörs kommun

»Elevhälsan beskriver hur de kan se exempel på kreativare lösningar och ett annat tänk på skolor/hos lärare som varit med i programmet.«

LANDSKRONA: INKLUDERING – EN RESA I TID OCH RUM, FRÅN DÅTID VIA NUTID MOT FRAMTID

Det är den 1 oktober 2012!

Till vår vackra teater i Landskrona anländer drygt 200 förväntansfulla och nyfikna pedagoger, skolledare och företrädare för myndigheter och högskola.

Tolv kommuner från Sveriges avlånga land är representerade, tolv kommuner med olika förutsättningar, behov och storlek, men ändå med samma ambition, nämligen den, att göra skillnad, för barns och elevers bästa.

Vad var det då för skillnad som vi ville göra?

Jo, vi var besjälade av en tanke om inkludering, en ”synvända” för alla barns och elevers rättighet och möjlighet att nå sina mål i skolan.

Vi lyssnade på experter från Specialpedagogiska skolmyndigheten, professorer och forskare från Malmö högskola, och de lyfte olika aspekter på begreppet inkludering. Det stod klart att inkludering är ett förhållningssätt, där ansvaret förflyttas från individen, det vill säga den unga, till skolan som system och arena för skolutveckling.

Detta var en ögonöppnare för många, och en begreppsvärld, som vi då, alldeles i början av programmet behövde vända och vrida på, för att helt förstå.

Helt förstå, förresten? Kunde vi det? Svaren på dessa frågor, kan vi så här i efterhand konstatera, fick dröja lite...

Men låt oss backa bandet...

VAR BEFANN VI OSS I LANDSKRONA?

Under läsåret 2011/12 utkristalliserades inom ramen för vårt systematiska kvalitetsarbete ett antal fokusområden, som skulle bidra till att öka elevernas målpuppfyllelse. Basen i undervisningen skulle vila på matematik och språkutveckling, vårt förhållningssätt skulle genomsyras av inkludering och entreprenöriellt lärande, digitala stödprocesser skulle utvecklas och barnens och elevernas reella inflytande skulle stärkas.

Ett område som vi också ville titta närmare på var våra centrala stödgrupper.

Under årens lopp hade en organisation med så kallade resursskolor skapats. Ambitionen med dessa var att skapa förutsättningar för vissa elever, med uttalade svårigheter, främst av socio-emotionell och neuropsykiatrisk karaktär, att få en fungerande skolgång. I resursskolorna hade en arbetsmodell skapats, där trygghet och social utveckling var huvudfokus, medan kunskapskrav och målpuppfyllelse fick stå tillbaka. Placeringarna tenderade också att bli permanenta och endast ett fåtal elever, kunde ”slussas” tillbaka till ordinarie undervisning. Vi kände att det var dags att kartlägga och utvärdera verksamheten.

Efter denna genomlysning stod det klart att vi ville ändra vårt arbetssätt och jobba mer med främjande och förebyggande insatser, med ambitionen att undvika exkluderande lösningar.

Som stöd i detta arbete började vi planera för att bygga upp ett resurscentrum med ett handledningsteam.

Vi tog hjälp av Specialpedagogiska skolmyndigheten, som bistod både med utvecklingsmedel och råd och stöd.

Parallellt med detta arbete presenterade vår dåvarande förvaltningschef möjligheten att vara med i det treåriga forsknings- och utvecklingsprogrammet om inkludering tillsammans med 11 andra kommuner, i samarbete med Malmö högskola och med stöd från Ifous. Satsningen passade ”som hand i handske”!

Genom tre skolors deltagande i programmet, skulle vår synvända kring inkludering och vårt förändrade proaktiva arbetssätt få draghjälp och underlättas.

Vår resa kunde börja!

HUR GICK DET DÅ?

Som i alla förändringar uttalades både farhågor och förväntningar, dilemman och kreativitet.

Vi råkade ut för tillfälliga stopp på vägen, och processer, som startades, tog tid. Men de fick ta tid, för det gör det när ett förhållningssätt riktigt ska få fäste och börja genomsyra verksamheter och diskussioner. Dock stod det rätt tidigt klart, att det skett en

förskjutning i vår begreppsvärld från inkludering till *inkluderande lärmiljöer*.

Under resan vi har vi checkat in i olika depåer, för att hämta bränsle och kraft för nästa etapp.

En viktig anhalt är vårt Resurscentrum. Inom detta finns särskilda undervisningsgrupper samt ett Resursteam.

Resursteamet har en stark koppling till den centrala elevhälsan och består av specialpedagoger, kurators- samt psykologfunktion. Teamet arbetar konsultativt och handledande på uppdrag av rektorer och skolorans elevhälsoteam. Detta är ett resultat av arbetet med att styra om de tidigare resursskolornas uppdrag. För närvarande finns inom Resurscentrum också två centrala särskilda undervisningsgrupper, en för kortare placering och en för längre. Dessa används, för elever som har ett extra stort behov av särskilt stöd utanför den ordinarie skolmiljön. Ambitionen är att eleverna ska möta en lärmiljö på sin ordinarie skola, som ger dem möjligheter att utvecklas och en placering i särskild undervisningsgrupp är därför tidsbegränsad, utifrån elevernas förutsättningar och skolans möjligheter att anpassa sin skolmiljö.

Rutiner för verksamheten har upprättats och kopplingen till elevens hemskola har tydliggjorts. Regelbundna möten och avstämningstillfällen planeras och genomförs mellan den särskilda undervisningsgruppen och hemskolan, och en plan för återgång eller utslussning upprättas direkt.

En annan hållplats är projektet för att främja närvaro. Projektet har kartlagt omfattningen av frånvaro, och en åtgärdsstrappa med exempel på insatser vid mer än 20 respektive 40 procent frånvaro har implementerats.

Även operativt arbete, med att motivera elever att återgå till sin skola, ingår i arbetet.

Under en resa behövs kontinuerlig tillförsel av näring och bränsle, och så även under vår.

Exempel på detta är olika grupper för kollegialt lärande och samtal.

Inom förvaltningen har två specialpedagogiska nätverk initierats. Syftet med dessa är att verka för en likvärdighet vad gäller specialpedagogiska insat-

ser, men även att tjäna som ett forum just för kollegialt lärande.

Ett nytt drivmedel ska prövas framöver, nämligen att koppla speciallärar- och specialpedagogkompetens till de ämnesdidaktiska nätverk, som finns etablerade.

De tre skolor, som är med i inkluderingsprogrammet, befinner sig på sina resor, men de kopplar på och öppnar upp för gemensam färd, genom erfarenhetsspridning och aktiv medverkan i utvecklande av inkluderande lärmiljöer i hela organisationen.

Ett exempel på framgångsrik energitillförsel är utvecklande av "blockundervisning", som Seminarieskolan, bidrar med.

Detta innebär kort att språkinläring inkluderas i samtliga ämnen och att ämnen sammanförs i större ämnesblock för mer tematiska studier. Eleverna möts på den språkliga nivå de befinner sig, och får genom blockundervisningen lättare att förstå sammanhang och det språkliga mönstret.

På Asmundtorps skola, har en form av kollegialt lärande genom observationer i klassrumsituationen utvecklats, för att åstadkomma studiero och en stimulerande lärmiljö för alla elever. Specialpedagogens roll som delaktig i arbetslaget har tydliggjorts.

På Västervångskolan har medverkan i programmet bland annat resulterat i strukturerade former för spegling och kollegialt lärande för att synliggöra goda exempel på fungerande inkluderande lärmiljöer. Skolans elevhälsoteam genomgår en utvecklingsprocess och en elevhälsoplan har tagits fram.

Andra exempel på hållplatser under vår gemensamma resa är:

- medverkan i ett projekt med sex andra kommuner inom SKL för att ta fram en handlingsplan för särskilt begåvade barn, vilken håller på att implementeras.
- vårt deltagande i PRIO-projektet inom SKL, vilket har inneburit fokus på att utveckla skolans interna processer och arbetssätt för att skapa en ännu bättre lärande organisation. Det inkluderande förhållningssättet har bidragit till utvecklingen.

»En annan hållplats är projektet för att främja närvaro. Projektet har kartlagt omfattningen av frånvaro, och en åtgärdsstrappa med exempel på insatser vid mer än 20 respektive 40 procent frånvaro har implementerats.«

»Vi har fått en insikt under programmet, att inkludering inte kan ses som en isolerad företeelse utan den måste finnas med i alla processer, i all skolutveckling, alltid.«

Under resans gång har vi sett flera effekter av processen kring utvecklande av inkluderande lärmiljöer

En viktig effekt är den förskjutning från individtill organisationsfokus som skett. Numera diskuteras hellre mångfalden i pedagogiken än en mångfald av individuella elevers tillkortakommanden.

SÅ... VART ÄR VI PÅ VÄG?

Rubriken för detta avsnitt, för kanske tankarna till ett populärt frågeprogram på TV, men det aviserar samtidigt, att vi befinner oss mitt i en skolutvecklingsresa, där målet är givet. Vi ska ge optimala förutsättningar för alla våra barn och elever att nå så långt som möjligt i sin utveckling och stimuleras att inhämta och utveckla kunskaper och värden.

Vi tror att den strukturerade modellen med fokusområden och en projektorganisation, som stöd för skolutveckling har bidragit till den resultatförbättring som vi kan se. Vårt systematiska kvalitetsarbete har också tydliggjorts och fokus i kvalitetsarbetet ligger på analys av resultat och arbetssätt. Samtliga skolledare har genomgått en analysutbildning under våren 2015 och under 2016 kommer skolledare, förstelärare och ett antal nyckelpersoner att genomgå en processledarutbildning om 7,5 högskolepoäng.

Syftet med detta är att utvecklas för att effektivare kunna driva ett långsiktigt utvecklingsarbete på den egna enheten.

Vi fortsätter att utveckla samsynen kring inkluderande lärmiljöer genom att ta tillvara nyvunna erfarenheter i vårt förebyggande resursteamarbete. Vi tänker förstärka resursteamet med kompetens inom språkstörning och stöd i språkutveckling, för att lättare kunna möta elever med dessa svårigheter.

Vi ska under nästa läsår se över vår elevhälsa och hur den på bästa sätt kan bidra till högre måluppfyllelse genom ett främjande och förebyggande arbete. Detta handlar om såväl övergripande central nivå som lokalt på respektive enhet, samt kopplingen däremellan. I den processen kommer även erfarenheter och resultat från deltagandet i FoU-programmet att spela en roll.

De projekt som genomförs inom ramen för våra fokusområden utvärderas och revideras flera gånger per år, och flera av dem har övergått i ordinarie verksamhet. Samtidigt har en del nya tillkommit, eftersom behov har uppstått. Ett exempel på ett sådant är projektet kring att kartlägga de elever i grundskolan med lägst måluppfyllelse.

I vårt strategiska framtidsarbete kommer vi att fokusera på att förhållandet mellan organisation, ekonomi och det pedagogiska ledarskapet harmonierar med det inkluderande synsättet.

Vi har fått en insikt under programmets gång, att inkludering inte kan ses som en isolerad företeelse, utan den måste finnas med i alla processer, i all skolutveckling, alltid. Med detta som ledstjärna, kommer medverkan i programmet kring Inkluderande lärmiljöer för lång tid framöver att forma våra diskussioner och vår pedagogiska grundsyn.

På vår resa finns det därför ingen egentlig ändhållplats, för när vi väl kommit till det, som vi trodde var vägs ände, finns en ny ännu icke upptrampad stig att utforska. Det som möter oss där, innebär utmaningar och möjligheter till nya val och tillvägagångssätt. Men, se det är en helt annan historia!!

Lisbeth Månsson, avdelningschef, särskilt stöd koordinator i FoU-programmet kring Inkluderande lärmiljöer för Landskrona stad

LINKÖPING: LINKÖPINGS KOMMUNS LÄRANDE-RESA UNDER INKLUDERINGSPROGRAMMET

INLEDNING VÅR LÄRANDE-RESA I INKLUDERINGSPROGRAMMET

I inledningen av programmet diskuterade vi hur vi skulle organisera specialundervisning för elever i behov av särskilt stöd. Om eleverna skulle vara i klassrummet och vilka resurser det krävde. Vad gjorde vi med eleverna som behövde mera lugn och ro. Om vi skulle ta bort resursgrupperna som kunde heta oasen, Studion osv. Vi diskuterade speciallärarens uppdrag i förhållande till klassläraren. Vi provade tvålärarsystem.

Till att vi landade i att det handlar om att skapa inkluderande kollegiala lärandekulturer som erbjuder ett meningsfullt lärande för alla elever. En lärandekultur som stödjer och utmanar alla elever utifrån de behov de har för att komma så långt som möjligt sitt lärande och utveckling. En slutsats som kan låta som en floskel men deltagandet i programmet har gjort oss mera medvetna om hur viktigt det är att skapa ett meningsfullt lärande för alla. För att skapa denna inkluderande lärandekultur arbetade vi med lärares attityder, förhållningssätt, elevsyn och lärandesyn. Vi såg över hur vi kunde använda IKT och andra hjälpmedel för utveckla våra lärmiljöer.

Nedan följer Tokarpsskolans, Tornhagsskolans och Vist skolas berättelser om sin läranderesor under inkluderingsprogrammet.

MALMSLÄTTSSKOLAN–TOKARPS LÄRANDE-RESA I INKLUDERINGSPROGRAMMET

Vår inkluderingsresa startade i slutet av året 2012 då Tokarpsskolan blev tillfrågade att delta i Ifous FoU-program. Rektorn för årskurs F–6 och specialläraren årskurs 7– 9 åkte till Täby i januari 2013 för att delta i det andra utvecklingsseminariet.

Efter seminariet i Täby informerades samtlig personal om programmet och begreppet inkludering diskuterades i personalgruppen. I februari 2013, i samband med att nya rektorn för årskurs 7– 9 började på skolan, bildades vårt skolteam som bestod

av rektorerna på skolan, två speciallärare samt två lärare. Bakgrunden till teamet var att såväl skolledning, lärare och specialpedagogisk kompetens skulle vara representerade i skolteamet.

Vid starten av FoU-programmet gavs det specialpedagogiska stödet i första hand i form av undervisning hos/med speciallärare enskilt och/eller i mindre grupp. Elever i behov av stöd gick för det mesta ifrån sin klass och ordinarie undervisning till att få stöd i ett annat klassrum. Detta med undantag från matematiken i årskurs 7– 9 där specialläraren från och med hösten 2012 i större utsträckning arbetade tillsammans med undervisande lärare och elever i behov av stöd fick hjälp i klassrummet.

Under första året av programmet avsattes såväl studiedagar som personalkonferenser till att arbeta med inkludering på olika sätt. Dessa dagar har bland annat innehållit föreläsningar och diskussioner om specialpedagogiska perspektiv, funktionsnedsättningar och inkluderande förhållningssätt. Under detta år kom vi också att påbörja vårt arbete tillsammans med våra kritiska vänner från Borlänge (Domnarvets skola) och Botkyrka (korttidsskolan Fyren). Vi upplevde skolbesöken som mycket givande och de gav oss feedback och nya idéer väcktes till att fortsätta utveckla vårt inkluderingsarbete.

Under vårterminen 2013 fick vi information om att en omorganisation skulle ske i vårt skolområde, vilket innebar att två årskurs F–9 skolor skulle komma att bli en årskurs F–6 skola och en årskurs 7– 9 skola. Detta innebar att den andra skolan i området, Kärna skola, successivt involverades i FoU-programmet.

När vi under år 2 gick in i fördjupningsfasen och skulle välja utvecklingsområde var vi till en början inte helt eniga om val av område. Ganska snabbt kom vi dock överens om att välja utvecklingsområdet "Goda lärmiljöer" där vår motivering innebar att vi ansåg att vi var på god väg att utveckla goda lärmiljöer för våra elever. Vi ville bli bättre på att agera tidigare när vi ser att det är på väg åt fel håll. Vi ville skapa tillfällen där vi delger varandra goda exempel och även berättar om situationer som fungerar.

»Idag använder sig lärarna i högre utsträckning av extra anpassningar för de elever som är i behov av detta.«

erat mindre bra och där vi tillsammans kan ge stöd till varandra för att komma vidare.

Sedan hösten 2014 har två nya skolor bildats och dåvarande Tokarpsskolan heter numera Malmslättsskolan–Tokarp och är en årskurs 7– 9 skola. I och med att vi blev en ny skola kom vi att bilda ett nytt skolteam där delar av det gamla teamet fanns med. Malmslättsskolan–Tokarps nya skolteam består av rektor, biträdande rektor (den tidigare specialläraren), kurator, två lärare och en förstelärare med särskilt uppdrag. Sedan ht–14 har vårt skolutvecklingsarbete inneburit att utveckla ”Goda lärmiljöer” för alla våra elever och under läsåret har vi ständigt arbetat med följande fem fokusområden:

- Relation
- Kollegialt lärande
- Allsidig undervisning
- Delaktighet
- Ledarskap i klassrummet

Aktiviteter som har genomförts under året och som kan kopplas till de olika fokusområdena är till exempel lågaffektivt bemötande, fokusintervjuer med elever i samtliga årskurser, tvåläraresystem i svenska, engelska och matematik, utvecklandet med extra anpassningar, ledarskap och arbetsro i klassrummet.

Majoriteten av personalen på vår skola har utvecklat sin syn på elever i svårigheter. Från att tidigare haft ett mer exkluderande förhållningssätt till att idag se alla elevers behov och att inkludera alla elever i undervisningen. Det inkluderande arbetssättet har blivit en naturlig del i undervisningen bland annat genom att vi har infört tvåläraresystem.

Vi kan se att lärarna idag har förändrat sin syn på hur undervisningsmaterialet anpassas utifrån elevernas förutsättningar och behov. Målet är att alla elever ska ges förutsättningar för att nå målen, såväl kunskapsmässigt som socialt. Fokus ligger på att utgå från elevens kunskapsnivå och att se varje elevs egen progression. Idag använder sig lärarna i högre utsträckning av extra anpassningar för de elever som är i behov av detta.

Vi har på skolan ändrat det specialpedagogiska stödet från att tidigare ha exkluderat elever genom undervisning i liten grupp/träffa speciallärare till att ge stödet i klassrummet. På skolan arbetar vi också med att ge specialpedagogiskt stöd i perioder

genom till exempel intensivläsning och intensivmatematik.

Vi har skapat förutsättningar för ett kollegialt och inkluderande förhållningssätt på såväl skolnivå, klassrumsnivå och elevnivå. Skolledningens mål är att ständigt lyfta den framtagna visionen i olika sammanhang för att hålla visionen vid liv. Skolledningen är medveten om att ett utvecklingsarbete tar tid och har därför valt att prioritera detta som kompetensutveckling. Även fast Ifous program Inkluderande lärmiljöer nu kommer att avslutas slutar inte vi med att arbeta med detta utan vi kommer att fortsätta utveckla ”Goda lärmiljöer” för våra elever där vår gemensamma vision är att hos oss på Malmslättsskolan–Tokarp får alla elever lyckas.

TORNHAGSSKOLANS LÄRANDERESA I INKLUDERINGSPROGRAMMET

Vår resa startade hösten 2012 då Tornhagsskolan var en av de fyra skolorna som blev utvalda för att vara med i Ifous-programmet. Vi på skolan hade redan pratat om hur vår speciallärare skulle användas för att tillgodogöra så många elever på så många sätt som möjligt. En grupp utsågs på skolan. Gruppen var enligt vårt sätt att se en väl sammansatt grupp. Det fanns förkunskaper om inkludering i gruppen. Alla hade en positiv ingång till inkluderingstanken och vi hade också olika professioner på skolan som har varit och är en styrka. I gruppen finns två rektorer, två speciallärare, en SVA lärare och en specialpedagog. Dessutom är två av pedagogerna förstelärare. Gruppen har varit ledande i inkluderingsarbetet under åren och varit ansvariga för fortbildningen bland personalen, t.ex på studiedagar, konferenser och/eller pedagogiska aftnar.

Vi hade aldrig pratat om ordet och innebörden i inkludering, men hela skolan hade arbetat fram tydliga trygghetsregler och kartlagt måluppfyllelsen. Vi hade satsat på goda och tysta lärmiljöer. Red Cat system hade installerats i ett antal klassrum. Personalen hade fått utbildning i ”Greppa språket”. Det språk-utvecklande arbetssättet var påbörjat. Ledningen hade hittat artiklar och översättningar av Hattie och medvetandegjorde personalen om tankarna runt ”Synligt lärande”.

För att öka kunskaperna i gruppen bestämde vi oss för att läsa ”Inkludering och måluppfyllelse” av

Persson & Persson samt "Barn och elever i svårigheter" av Claes Nilholm. Specialpedagogen skickades också iväg på en föreläsning med Bengt och Lena Persson för att få mer kunskap.

Under första träffen i Landskrona fick vi utföra vissa övningar som vi tog med oss hem och applicerade på vår personal. Alla våra Ifous träffar har gett oss underlag för det fortsatta arbetet i skolan. Vi blev snabbt medvetna om att det var en process som tar tid. Ibland kändes det som alla ville och förstod, precis som i starten. Men under processens gång har det varit upp- och nedgångar.

Under FoU-programmets gång har vi träffat våra kritiska vänner. Vi var och hälsade på i Angered och Sävsjö och därefter kom de till oss. Tanken var att vi kunde bestämma vad de skulle titta på och ge oss konstruktiv kritik. De var positiva och några kommentarer från våra besökare var: trevlig skola, tydliga lektionsstrukturer, varm stämning bland lärare och elever, intressant organisation i växthuset och är verkligen personalen så positiva till inkludering som de hade sett. En kritisk fråga var varför inte SVA var inkluderad i en vanlig svenskgrupp.?

På en studiedag gick vi från: Mest inkluderande skolan – framgångsfaktorer och minst inkluderande skolan. Därefter plockade vi ut nyckelord för inkludering. Följande blev våra nyckelord i vårt fortsatta arbete: Samarbete, tydlighet, intresse, relationer, resurser och vilja.

Efter att ha startat med lärandet i klassrummet valde vi att inrikta oss på ämnesdidaktik och språk-utvecklande arbetssätt.

Nu var det dags för att analysera vad som händer i klassrummen. Kollegabesöken förbereddes under en studiedag. Vad ska man titta på? Hur kan vi hjälpa varandra istället för stjälpa? En blankett för besöken utarbetades. Vår handledare från Malmö högskola Lisbeth Olsson har stöttat oss och varit ute och föreläst för personalen. Kollegabesöken har bidragit till metodförändringar och en bättre samsyn på skolan.

Nästa steg i förändringsarbetet var att fundera över vilka roller man har eller tar när man är flera pedagoger i klassrummet. Personalen fick ta del av Wirfs avhandling i ämnet.

Ett gemensamt värdegrundstänk i klassrummet blev att arbeta med elevsyn, bemötande, förhållningssätt, varierad undervisning, feedback och tydliga lektionsstrukturer. Därefter delades de olika stadiernas inriktning. Låg- och mellanstadiet arbetade med metodförändringar i Läs och skriv. Arbetet har lett till en utvecklingsartikel som två i utvecklingsgruppen har skrivit: "Läsa och skriva i en inkluderande lärmiljö". Medan högstadiet har satsat på två pedagoger i varje klassrum för att öka kvaliteten för en högre måluppfyllnad.

Nu när FpI-programmet är klart kommer vi att fortsätta att implementera och fördjupa inkluderingsstanken. Utvecklingsgruppen kommer att fin-

nas kvar i vårt fortsatta arbete, dessutom kommer vi att utveckla undervisningen genom att vi går in i mattelyftet och Läsllyftet till hösten. Där blir kollegahandledningen ett naturligt inslag i verksamheten.

En vision är att ha två pedagoger i varje klassrum. I vissa ämnen har vi kunnat genomföra detta vilket har bidragit till att vi har flexibla behovsrelaterade elevgrupper. Intensivgrupper har startats för de som tycker att ett avsnitt är svårt och för de som vill utvecklas mer med högre måluppfyllelse.

Vinsten vi har gjort är att vi är en 1–9 skola med gemensamt mål. Där har vi diskuterat utvecklingen från 1–9, alltså helhetsperspektivet.

Arbetssättet och de pedagogiska diskussionerna känns utvecklande och framgångsrikt. Skolledningens vision är att fortsätta med det kollegiala lärandet och att intensifiera kollegabesöken.

Ett sätt att säkerställa kvaliteten i verksamheten är att skolledningen kontinuerligt besöker undervisningen med medvetna utvecklingsmål.

VIST SKOLAS –LÄRANDERESA I INKLUDERINGSPROGRAMMET

Vår resa startade hösten 2012 då vi blev uttagna att delta i FoU-programmet som representerande skola från Linköpings södra område. Vi gick in i arbetet utan att veta så mycket om vad det skulle mynna ut, i ämnet var högst aktuellt och ledningsgruppen på skolan kände att det låg i tiden för oss att arbeta med inkludering.

Vi startade med ett skolteam uppbyggt på personal runt två elevgrupper med många elever i behov av särskilt stöd. I teamet ingick rektor, klasslärare, speciallärare och fritidspedagoger. Teamet åkte till det första seminariet i Landskrona för att få en introduktion till hela FoU-programmet och en chans att fördjupa oss i begreppet "Inkludering". Hemma på skolan igen rådde delade meningar till om det här var värt att satsa på egentligen. FoU-programmet upplevdes fortfarande lite otydligt och målet var inte klart. Vi fortsatte att reda i begreppet på hemmaplan, ägnade en studiedag åt att identifiera vad en god inkluderande lärmiljö är och vilka hinder och förutsättningar som finns. Vi engagerade också en föreläsare till personalen som talade om inkludering utifrån ett specialpedagogiskt perspektiv och historiskt perspektiv. Föreläsningen väckte många tankar och diskussionen kring hur ett framgångsrikt inkluderande arbetssätt skulle se ut startade. Mycket som skett av ren tradition på skolan t ex specialundervisningen, började ifrågasättas och en synvända började sakta gro.

Nästkommade år hade vi identifierat våra utvecklingsområden och kommit fram till att vi måste starta upp ett arbete med att skapa strukturer på skolan som fungerar, där måluppfyllde och lärande

stod i fokus. Vi började med fördjupningsområdet "Stödstrukturer" men gick snart in på "Goda lärmiljöer". Skolteamet förändrades bland annat på grund av att personer som var med från början slutade på skolan eller bytte tjänster. I samband med detta byttes också skolans ledning ut. Det nya skolteamet bestod nu av rektor, förstelärare (biträdande rektor ht-14), specialpedagog, speciallärare och klasslärare. En del i programmets andra år var att arbeta med "Kritiska vänner" och tillsammans med Gunnarsboskolan i Mullsjö byggde vi upp ett samarbete. Vi besökte dem och fick inspiration till att arbeta mer kring klimatet på våra raster samtidigt som vi fick ta del av deras elevvårdsorganisation vilket gav oss tankar om hur vi kunde arbeta vidare med detta på hemmaplan. Vid vårt besök av de kritiska vännerna hade vi utarbetat ett förslag på en ny elevvårdsgång som vi fick feedback på och även en hel del tankar på hur vår fysiska lärmiljö ser ut och kunde förbättras.

Tillsammans med den nya ledningen gjorde vi vt-14 en tydlig mål- och utvecklingsplan för det fortsatta arbetet på Vist skola. Vårt huvudmål var- och är fortfarande Att varje elev på Vist skola ska utvecklas så långt som möjligt i samtliga förmågor. För att nå dit har vi bl a tittat på Hatties forskning om Synligt lärande och James Nottinghams forskning om vad som gör undervisningen framgångsrik. Vi ser att nyckeln till en inkluderande lärmiljö är att undervisningen utformas med tydliga mål och en god kännedom om vad varje elev behöver för att lyckas. Vi behövde därför strukturera upp en del och vi kom fram till att följande behövde utarbetas:

1. Tydliga ordningsregler (tryggare rastklimat och arbetsro i klassrummen)
2. Bedömningsmatriser och pedagogiska planeringar i alla ämnen (Fördjupad kunskap Lgr-11)
3. Den fysiska lärmiljön (synliggöra lärandet, renodla klassrummen)
4. Bredare kompetens hur man bemöter elever i behov av särskilt stöd (ex tekniska hjälpmedel, att använda bildstöd, öka kunskapen om olika diagnoser)
5. Undervisning för att stödja och utmana (Synligt lärande)

6. Kartläggning och diagsomaterial för att se var varje elev befinner sig i sin kunskapsutveckling
7. Utveckla specialundervisningen (förväntningar och roller) arbeta i perioder
8. Utveckla EHT (elevhälsoteamet) Ärendets gång, metoder i klassrummen
9. Se över konferens och mötestider för personalen (att skapa effektiva mötesplatser)

Vårt senaste år har inneburit hårt arbete för att nå förförbättring på ovanstående punkter. Studiedagar, konferenser och övriga möten har ägnats åt att fokusera på detta. Vi vill att varje elev på Vist skola ska känna att här finns det personal som hjälper mig att utvecklas på bästa sätt. Vi talar inte längre om inkludering som ett projekt utan det är något vi arbetar med hela tiden. Vi har fortfarande mycket kvar att utveckla men har kommit en bit på vägen. Strukturer som vi bygger upp nu gäller det att hålla i, få med ny personal i vårt arbete och förbättra i små steg.

HUR TÄNKER VI FORTSÄTTA ATT SPRIDA VÅRT LÄRANDE INOM BARN- OCH UNGDOMSAVDELNINGEN SÅ ATT ALLA ELEVER FÅR MÖTA LÄRANDE OCH UTVECKLANDE LÄRMILJÖER?

För att nå det övergripande syftet med inkluderingsprogrammet behöver vi en medveten strategi för att verkligen lyckas och få effekt med spridningen. Detta gäller alla skolor inom barn- och ungdomsavdelningen.

Programmets syfte:

- att främja utvecklingen av inkluderande lärmiljöer
- att öka kunskaperna på både skol- och huvudmannanivå
- att genom forskning bidra till att stärka den samlade kunskapen om inkludering och inkluderande lärmiljöer

Vår grundsyn är att inkluderande lärmiljöer främjar alla elevers utveckling såväl kunskapsmässigt som socialt.

Ur ett förvaltningsövergripande perspektiv behöver vi:

»Vi ser att nyckeln till en inkluderande lärmiljö är att undervisningen utformas med tydliga mål och en god kännedom om vad varje elev behöver för att lyckas.«

- Behålla koordinatorsfunktionen efter programmets slut för att stödja och coacha rektorer och skolområdeschefer i deras arbete med att skapa och utveckla inkluderande lärmiljöer.
- Fortsätta sprida tankar och erfarenheter från inkluderingsprogrammet så att inkluderingstanken alltid finns med när vi planerar och genomför olika utvecklingsarbeten. Det gäller alla nivåer, ute på skolor, på skolområden och på förvaltningsnivå. Se till att teorier, kunskaper och erfarenheter från inkluderingsprogrammet blir en naturlig del i deras utvecklingsarbeten.

Följande aktiviteter planeras att genomföras under hösten 2015.

- Alla lärare deltar vid lärarnas uppstart i workshops med inriktning mot inkluderande lärmiljöer.
- Publicera ett nummer med tema inkludering, i en tidskrift som heter "LÄRORIK", en tidskrift som barn och ungdomsförvaltningen ger ut och som når alla pedagoger i kommunen.
- Vid ett chefsmöte under hösten kommer deltagande rektorer att redovisa sina erfarenheter och lärande under programtiden

Diskussion av det som redovisas kommer att diskuteras vidare på rektorsnätverk

- Skolområdescheferna kommer på skolområdesnivå arbeta med inkludering

De kommer att använda sig av rektorer och skolteam som deltagit i programmet samt leg psykolog Malin Öhmans erfarenheter.

Malin Öhman har under programtiden skrivit en uppsats som beskriver pedagogers och elevhälsoteamens process mot mer inkluderande lärmiljöer.

- Vi ser också ett behov att rektorer tar hjälp av kompetenser med olika specialinriktningar och samverkar för att nå större måluppfyllelse genom att observera, analysera och utveckla lärmiljöer utifrån olika elevers behov och förutsättningar. Skapa samsyn och ett förhållningssätt som leder till proaktivt ledarskap. Allt för att skapa en skola för var och en.

Därför behöver vi skapa naturliga arenor där rektorer, elevhälsoteam och andra spetskompetenser (till exempel logoped, talpedagog, synpedagog, specialpedagog) kan mötas och samverka för att gemensamt skapa inkluderande lärmiljöer.

MULLSJÖ: EN RESA MOT FULL MÅLUPPFYLLELSE, GOTT SJÄLVFÖRTROENDE OCH FRAMTIDSTRO FÖR ALLA ELEVER

”Alla ska med” var en tidigare statsministers devis. Det var dock inte riktigt klart vilka alla var eller vad alla skulle vara med på eller på vilket sätt alla skulle vara med.

Mullsjö kommuns inkluderingsresa har haft en liknande karaktär. Den började i en tanke om att minimera antalet särskilda undervisningsgrupper och antalet assistenter i skolan men med en vag tanke om hur alternativet såg ut.

Det fortsatte sedan med en resa som innefattade vision, organisation, strukturer, förståelse, lärmiljöer, kompetens, socialt samspel och värdegrund mot ett mål som handlar om att skapa delaktiga medborgare i ett demokratiskt samhälle.

Men det har också varit en resa som har flyttat fokus från den enskilda eleven som problembärare till organisationens problem med att skapa en lärande miljö för alla elever – en miljö där elevers, pedagogers och rektorers olikheter bidrar till den bästa inläringen för alla.

Resan började i augusti 2012 med ett möte på skolförvaltningen i Stockholm. 12 kommuner hade bestämt sig för att tillsammans studera och utveckla en inkluderande skola baserad på forskning...

STARTEN

Vid detta första möte diskuterades bl.a. om det var ett projekt enbart för högstadiet. En central fråga var också hur många särskilda undervisningsgrupper respektive kommun hade och hur många skoldaghem som fanns i verksamheterna. Det fanns i denna diskussion ett perspektiv på inkludering respektive exkludering som handlade mycket om undervisningen skedde i en vanlig skolklass i en vanlig skola eller om den skedde i en särskild undervisningsgrupp i en särskilt avsedd lokal.

Ett av de första besluten var att även skolor med yngre elever skulle kunna vara med i projektet. Från

Mullsjö anmäldes sedan två skolor och skolteam formades.

VART ÄR VI PÅ VÄG? VISION

Vilken resa man än påbörjar så vill deltagaren först veta vart resan leder. Ingen stiger på ett tåg, en buss, eller ett flygplan utan att veta vad resan har för destination. I Mullsjö kommun sågs det därför som viktigt att arbetet med de inkluderande lärmiljöerna skulle få en riktning. Samtidigt kunde detta projekt inte vara skilt från övrig skolverksamhet. Därför formulerades en vision för hela barn- och utbildningsverksamheten:

“Alla barn ska lämna skolan i Mullsjö kommun med full måluppfyllelse, gott självförtroende och framtidstro”

Visionen var medvetet framtagen som ett försök till en kortfattad sammanfattning av målen för utbildningen enligt skollag, grundskoleförordning och läroplan. Allt arbete i skolan skulle därmed kunna bedömas utifrån om aktiviteten, verksamhetsmålet eller lektionen ledde mot högre måluppfyllelse, bättre självförtroende och ökad framtidstro. Utifrån dessa kriterier var tanken också att man kunde bedöma såväl inkluderande som exkluderande åtgärder i skolan. Vare sig man väljer att låta eleven vara kvar i klassrummet eller om han eller hon undervisas på något annat sätt så måste åtgärden med andra ord bedömas utifrån till vilken grad den bidrar till ökad måluppfyllelse, självförtroende och framtidstro.

NOLLVISION – EN TANKEMODELL

En annan tidig upptäckt i arbetet med inkluderande lärmiljöer var att när man talade om inkludering blev ibland undantagen norm, dvs. det fanns flera,

till och med ledare, som gärna talade om att alla inte kunde inkluderas.

I praktiken var alltså inkludering en vacker men orealistisk tanke. Vi förstod då att man behöver någon slags tankemodell som man kunde använda sig av. Därför började vi använda Trafikverkets nollvision för antalet döda i trafiken. När denna vision initierades sågs det som en omöjlighet att antalet döda i trafiken skulle minska till 0.

Efter visionen hade börjat lanseras så ökade faktiskt antalet döda i trafiken men efter några år började antalet sakta men säkert minska genom olika typer av åtgärder. Vår tanke var att samma sak måste vara sant när det gäller antalet elever som inte klarar skolan och på det sättet exkluderas. En nollvision för antalet elever som inte klarar skolan måste vara det enda rimliga målet och utifrån det målet vidtar man olika åtgärder. Dessa åtgärder ska sedan ha sin grund i forskning och beprövad erfarenhet. Forskningen bygger på empiri och den beprövade erfarenheten måste vara just beprövad. Samtidigt finns det också finnas ett utrymme för att pröva nya saker som sedan antingen måste överges eller så småningom ingå i den beprövade erfarenheten.

EN SJÄLVKRITISK HÅLLNING – YTTERLIGARE ETT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

”Den pedagogiska verksamheten är alldeles för mångfacetterad och komplex för att på egen hand vara möjlig att greppa. Det är med självkritisk hållning och tillsammans med andra kollegor läraren har möjlighet att skapa en skola för alla elever.” Detta citat från Ulf Blossing har vi använt ofta i Mullsjö kommun. Det är alltför vanligt att man i en organisation inte problematiserar den egna nivån. Däremot kan man se problem på andra nivåer.

Det är till exempel lätt för en rektor att beskriva problem på lärarnivån, för en lärare att beskriva utmaningar på elevnivå eller för förvaltningen att se brister på rektorsnivå. I en, för att använda Blossings uttryck, mångfacetterad och komplex verksamhet är dock både en självkritisk hållning nödvändig. Denna självkritiska hållning har varit en viktig grundsten i Mullsjö kommuns inkluderingsarbete.

... OCH TILLSAMMANS MED ANDRA

Blossing menar också att det är tillsammans med andra kollegor som man kan skapa en skola för alla elever. För en organisation, speciellt om den är liten, är det viktigt att detta större vi som skapas inte enbart innefattar den egna skolan eller den egna kommunen. Mullsjö kommun har hämtat inspiration och lärdomar från alla andra deltagande kommuner och skolor i *Inkluderande lärmiljöer*. Borlänge har till exempel visat hur man kan arbeta tillsammans med politiker i för att skapa en inkluderande struktur i hela organisationen. Helsingborg har bidragit med kriterier för inkludering som Mullsjö kommun säkerligen kommer att använda sig av. Från Specialpedagogiska skolmyndigheten har vi fått tillgänglighetskriterier och från alla andra har vi fått tankar och exempel som har inspirerat och förändrat såväl tankesätt som handling i den egna verksamheten. Skolorna i Mullsjö kommun har också hämtat inspiration från utbytet med de s.k. kritiska vännerna, det vill säga skolor i andra kommuner med vilka man delat erfarenheter och lärt av varandra.

OLIKA ÄR BRA?!

En annan grundsten i inkluderingstänket är att olikhet måste ses som en tillgång som gynnar alla elever. När en elev utmanar systemet oavsett om det handlar om till exempel ett utåtagerande beteende, ADHD eller inlärningssvårigheter så behöver det finnas både en övertygelse om att elevers olikheter gynnar andras inlärning men också kompetens när det gäller hur detta ska fungera i praktiken.

Den svenska grundskolan som infördes i början av 1960-talet var initialt en stor framgång. Efter bara några år var kunskapsresultaten i svensk skola i världsklass. En skola där alla elever gick skapade med andra ord de bästa resultaten i internationella jämförelser. Även om dessa resultat över tid har försämrats avsevärt har många fortfarande kvar tanken om att den homogena skolan som innefattar en heterogen elevgrupp kommer ge de bästa resultaten. Detta kommer till uttryck inte minst i den kritik som menar att kommunalisering och det fria skolvalet har skapat minskad likvärdighet och ökad skolse-

»En nollvision för antalet elever som inte klarar skolan måste vara det enda rimliga målet och utifrån det målet vidtar man olika åtgärder.«

»Eleven som utmanar läraren på olika sätt ska till exempel ses som en möjlighet för läraren att utveckla sin kompetens och professionalitet.«

gregation som i sin tur har försämrat resultaten i svensk skola. Men oavsett om tanken om den sammanhållna skolan för alla elever beror på politiska eller ideologiska värderingar eller på en övertygelse om att man på det sättet maximerar kunskapsresultaten så måste dessa övertygelser eller värderingar erövrats i den lokala kontexten.

Övertygelsen om fördelarna med att arbeta med inkluderande lärmiljöer måste ägas av hela organisationen från den politiska nivån till klassrumsnivån. Gunnarsbo/Sandhems skolområde i Mullsjö kommun har arbetat med att på olika sätt på elevnivå etablera att "Olika är bra".

Detta är en bra start. Men en organisation som arbetar med inkluderande lärmiljöer behöver också se olikhet som en tillgång på alla nivåer. Eleven som utmanar läraren på olika sätt ska till exempel ses som en möjlighet för läraren att utveckla sin kompetens och sin professionalitet.

Läraren som motsätter sig inkludering bör betraktas som en person vars synpunkter kan fördjupa och bredda rektors förståelse angående hur man skapar inkluderande lärmiljöer.

Men det handlar också om hur man hanterar kritik oavsett var den kommer ifrån. Kritik är också ett annat perspektiv, ett annat sätt att se på verksamheten som en organisation kan lära sig av. Kritik kan förändra en verksamhet sått att agera eller tänka men kan naturligtvis också innebära att övertygelsen om den inslagna vägen förstärks.

Det går inte heller att komma ifrån att i ett system som är uppbyggt med åldershomogena klasser med cirka 25–30 elever som ska undervisas samtidigt ger både möjligheter och begränsningar det gäller variation och därmed vilka olikheter som är möjliga. En professionell organisation behöver vara medveten om såväl möjligheter som begränsningar i olika perspektiv och beskrivningar av verkligheten.

För att inte synen på olikhet som en tillgång ska stanna vid en vacker tanke krävs också en konkretisering av hur det ska fungera i praktiken. Elevers olika sätt att lösa uppgifter är till exempel en bra utgångspunkt för att se olika förståelse av ett visst problem som kan ge både läraren och de andra eleverna ny kunskap. Inom detta område har skolorna i Mullsjö kommun bara börjat och det kommer krävas

en fördjupad kompetensutveckling för att gå vidare.

EN ORGANISATION I BEHOV AV STÖD FÖR ATT KUNNA MÖTA ALLA ELEVER

En tankevända som har påbörjats under arbetet med Inkluderande lärmiljöer i Mullsjö kommun har varit att istället för att poängtera elever i behov av stöd så har vi istället börjat tala om en organisation i behov av stöd för att kunna möta alla elever. Skillnaden är att eleverna inte pekas ut som bärare av problemet. Det är istället organisationen som behöver stöd och förändring för att kunna möta alla elever. En skolchef som medverkar i projektet uttryckte det på följande sätt: "Alla lärare klarar inte av att möta alla elever men det finns ingen elev som inte någon lärare klarar av". Med det synsättet är det organisationen som måste förändra sitt sätt att organisera sin verksamhet och sin kompetens för att kunna leda alla elever mot full måluppfyllelse.

STRUKTURER

En nyckel för att alla eleverna ska kunna tillgodogöra sig undervisningen är strukturer. Båda skolorna som har varit med i Inkluderande lärmiljöer har arbetat med strukturer. Det har till exempel handlat om en tydlig början på varje lektion med ett klart mål för aktuell lektion och sedan med ett tydligt avslut. Genom att arbeta på detta sätt har till och med elever i de lägre årskurserna kunnat ge tydlig feedback till läraren om hur lektionerna har varit.

RESURSPEDAGOGER

Under de senaste åren har också antalet assistenter som anställts minskat. När en elev får svårigheter och det bedöms att en personalförstärkning är nödvändig anställs istället en resurspedagog. På det sättet förstärks organisationen för hela klassen även om den enskilda eleven är anledningen till anställningen. Alla elever i klassen blir då också alla de anställda pedagogernas ansvar. På det sättet får inte

»Om inte eleven får det stöd den behöver samtidigt som läraren inte känner att den har de rätta redskapen så kan detta i värsta fall leda till en värre exkludering på sikt.«

heller den enskilde eleven en sämre undervisning för att en viss person råkar vara sjuk. Det handlar också i första hand om en pedagogisk förstärkning, inte en assistent med andra kvalifikationer.

LÄRMILJÖER

Gunnarsbo/Sandhems skolområde har arbetat med rasten som en del av lärmiljön där det ska finnas aktiviteter för alla men där man också ska skapa ett klimat som gör att konflikter som sedan påverkar inlärningen förebyggs. Trollehöjdskolan håller på att utveckla en studiegård där elever kan få hjälp under en viss period av dagen men där klassrummet är utgångspunkten. Gunnarsbo/Sandhems speciallärare har också fotograferat klassrummen och sedan diskuterat hur olika miljöer påverkar eleverna. Det har till exempel handlat om hur det ser ut på whiteboardtavlan och i bokhyllan och hur dessa intryck påverkar olika typer av elever.

HELHET

Inkluderande lärmiljöer kan, om man inte är uppmärksam, bli något som ligger vid sidan om, något som vissa i en organisation är engagerade i. Därför har Mullsjö kommun under hela inkluderingsprojektet integrerat detta arbete med satsningar. Inkluderande lärmiljöer är starkt sammankopplade med språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt, matematiklyftet och utveckling av de av Svanelid identifierade förmågorna som finns formulerade i de olika kursplanerna, Bo Hejlskovs tankar om hur man möter avvikande beteenden, systematiskt kvalitetsarbete och andra utvecklingsprojekt som är aktuella. Det är när man får ihop helheten av dessa satsningar som man kan skapa lärmiljöer för alla elever.

EN KOMPLETTERANDE BILD AV RESAN

Mullsjö kommuns resa när det gäller att skapa inkluderande lärmiljöer kan beskrivas på ovanstående sätt som ett antal tankar som har utvecklats, några

synvänder som har skapats, ett antal aktiviteter som har initierats och strukturer som har införts. Ändå kanske detta inte är hela sanningen. Resan har innehållit betydligt mer händelser än så. Det är också så att en skildring alltid är begränsad av det perspektiv som skribenten väljer. En av fördelarna med att arbeta i en liten kommun är dock att det som händer i organisationen också sprids på ett helt annat sätt i organisationen. Det finns helt enkelt en annan närhet mellan de olika nivåerna i systemet än vad som är möjligt i en större organisation.

En iakttagelse som har gjorts under Mullsjö kommuns resa med att skapa inkluderande lärmiljöer är att antalet särlösningar initialt minskar när man börjar arbeta målmedvetet mot inkluderande lärmiljöer. Men efter ett tag har det kommit en rekyl, det vill säga antalet särlösningar för enskilda elever ökar igen. Samma sak gäller synen på eleverna som bärare av problemet. En viss period minskar listorna med elever med svårigheter som lämnas in till förvaltningen för att äska om mera resurser men även där kan man se att de först minskar och sedan ökar igen. Detta är förmodligen ett bevis för att frågan om inkludering är komplex och måste bemötas på det sättet.

Till en början kan man också etablera inkludering som en bärande princip i en verksamhet. Men för att denna princip ska vara verksam i organisationen så måste medarbetaren uppleva att den har de redskap som krävs för att möta alla elever och skapa en pedagogisk miljö där olikheterna bidrar till ett förbättrat inlärningsklimat för alla elever. Om inte eleven får det stöd den behöver samtidigt som läraren inte känner att den har de rätta redskapen så kan detta i värsta fall leda till en värre exkludering på sikt. Detta har inte hänt i Mullsjö kommun men det finns exempel på elever där eleven i och för sig är kvar i klassrummet men där man inte lyckats lösa elevens problematik.

En annan grupp som är lätt att missa är föräldrarna. De pedagogiska lösningarna måste kunna förklaras för föräldrarna på ett sätt som skapar trygghet och förtroende.

Ytterligare en grupp som är viktig är politikerna. Denna grupp är mycket viktig i en liten kommun där den enskilde föräldern ofta vänder sig till den lokale politikern som inte alltför sällan baserar sitt handlande på vad enskilda föräldrar tycker. Om in-

kludering ska bli framgångsrik på sikt måste därför politiken involveras på ett djupare sätt.

Missnöje från några ur personalen, enskilda föräldrar och politiker som engagerats av dessa kan skapa kritiska underströmmar i organisationen som efter ett tag kan bli motarbete inkluderingssträvandena på ett mycket allvarligt sätt. Detta har vi också noterat under resans gång

Att på en mer övergripande teoretisk nivå tala om inkluderande lärmiljöer är relativt enkelt. Då handlar det om alla människors lika värde och rätt till utbildning och rätt till att finnas med i den sociala gemenskapen eller som medborgare i ett samhälle. När sedan dessa tankar kommer ner till den enskilda skolan och det enskilda klassrummet är implementeringen också relativt enkel så länge denna implementering inte utmanar organisationen för mycket och om man ser resultat av arbetet i ett ganska tidigt skede.

Om man inte ser resultat eller om elever till exempel i form av utåtagerande beteende utmanar organisationen blir det inte lika lätt. Den stora utmaningen handlar därför inte om någon enskild ur personalen som av olika anledningar inte vill vara med på resan. Nej, den största utmaningen är att genomföra förändringar som inte gör att vare sig personal eller elever känner sig maktlösa eftersom detta kan påverka deras självkänsla på ett negativt sätt. Maktlösheten handlar då om att man inte känner att man klarar av det som förväntas. Denna maktlöshet kan komma till uttryck på sätt som kanske inte alltid är direkt kopplade till en viss situation. Ibland kan problem i en organisation inom ett visst område dyka upp som symtom inom ett helt annat.

En egentlig förändring åstadkoms inte förrän förståelsen hos medarbetarna har förändrats så till den grad att initiativet och kraften kommer underifrån i organisationen. Därför måste styrningen av organisationen uppifrån gå hand i hand med att utrusta personalen med kompetens och redskap. Dessutom behöver styrningen vara inlyssnande och utgå ifrån personalens egna erfarenheter.

Under de år som Mullsjö kommun har deltagit i *Inkluderande lärmiljöer* har det som tidigare beskrivits hänt en hel del både på förvaltningsnivå, på skolnivå och på klassrumsnivå. Under samma period har också flera föräldrar till barn med svårigheter vittnat om vilken fantastisk hjälp deras barn har fått. Samtidigt har andra föräldrar varit kritiska. De kritiska föräldrarnas synpunkter har handlat om allt ifrån de egna barnens rätt till stöd till andra barns rätt att finnas i klassen och hur personalen fördelas. Det finns även exempel på personal som är positiva men också andra som är mer kritiska. För politiker som är opinionskänsliga har detta också varit en utmaning. Dessa reaktioner har dock varit viktiga lärdomar för det fortsatta arbetet.

Det handlar då mycket om att förbättra kommunikationen kring de åtgärder som görs för att skapa lärmiljöer för alla elever

DEN FORTSATTA INKLUDERINGSRESAN I MULLSJÖ KOMMUN

Vare sig man åker tåg eller bil finns det tillfällen när det är rätt att gasa men det finns också tillfällen när man behöver minska farten p.g.a. av ett hinder eller en kurva. Kvaliteten på spåret eller vägbanan kommer också avgöra hur fort och säkert man kan färdas fram. Det är därför värt att lägga mycket tid på att säkerställa denna kvalitet. I skolsammanhang kan man översätta spårkvalitet eller vägkvalitet med strukturkvalitet. Inom detta område är det undertecknads uppfattning att kommunen behöver satsa mer i framtiden. Strukturkvaliteten handlar om rutiner, processer och ansvarsfördelning men det handlar också om organisationens uppbyggnad. Det är denna typ av grundstruktur som ger en organisation förutsättningar för att kunna genomföra förändringar.

Den fortsatta kompetensutvecklingen i Mullsjö kommun behöver fortsätta att göra lärare skickligare på att nå alla elever. De särskilt yrkesskickliga lärarna, förstelärarna, behöver sprida sin kompetens och användas för att undervisningen ska utvecklas i alla ämnen.

Frågor som det elevinflytande som eleverna upplever att de har, den hjälp de upplever att de får från sina lärare, deras upplevda trygghet och lust att lära behöver analyseras tillsammans med skolresultat för att få en bredare bild av hur bilden ser ut på den enskilda skolan.

Det förebyggande arbetet är också viktigt att satsa på. Ett utåtagerande beteende på högstadiet kan till exempel bero på att elevens svårigheter inte har uppmärksammats tidigare. De grundläggande kunskaperna som eleven inhämtar under lågstadietiden är därför viktiga att satsa på.

Förhoppningsvis kommer forskning och beprövad erfarenhet ha ett ännu större inflytande på Mullsjö kommuns skolor i framtiden, inte minst när forskningsresultaten från projektet har sammanställts.

Indikatorer för inkluderande lärmiljöer kommer också att införas i verksamheten. Det är inte helt otroligt att det i så fall kommer vara Helsingborgs modell som kommer att användas.

Slutligen kommer Mullsjö kommun även i framtiden söka samarbeten med andra kommuner för att fortsätta arbetet mot att alla elever ska nå målen. För fortfarande kanske vi inte, liksom den tidigare statsministern, vet hur det ska gå till. Men vi vet betydligt mer idag, och han hade i alla fall rätt:

Alla ska med!

Magnus Wetterqvist
Barn- och utbildningschef
Mullsjö kommun

STOCKHOLM: VÄRT ALLA STRAPATSER, EN RESEBERÄTTELSE FRÅN STOCKHOLM

BAKGRUND

Den 1 juli 2011 fick utbildningsväsendet i Sverige en ny skollag, 2 kap. 9§ som handlar om ledningen av utbildningen är tydligt med att en elev inte kan ha fler än en rektor. Med detta som bakgrund fattade utbildningsnämnden i Stockholm 2012 ett beslut om att anpassa organisationen i S:t Örjans skolor på ett sätt som motsvarar Skollagens krav. S:t Örjans skolverksamhet riktade sig till barn i behov av särskilt stöd och hade funnits i 40 år. Innan 2011 kunde rektorer köpa platser i särskilda undervisningsgrupper för elever som hade stora behov av särskilda stödinsatser och som rektor bedömde kunde bäst tillgodoses i en mindre undervisningsgrupp utanför elevens hemskola.

Beslutet föranledde stora protester från bl. a personal som arbetade i S:t Örjans skolor, arbetstagarorganisationen och företrädare för olika intresseorganisationer såsom Attention, Barn i behov, m.m.

Samma år fick Stockholms utbildningsförvaltning en förfrågan om att delta i ett FoU-program under ledningen av Ifous. Fokus skulle ligga på hur vi i våra verksamheter skapar inkluderande lärmiljöer på klassrums-, skol- och förvaltningsnivå. I detta 3-åriga program deltog 12 kommuner och det som lockade mest var att vi under hela FoU-programmet skulle samarbeta med forskare från Malmö högskola. Eftersom vi i Stockholm utmanades av samma frågor som övriga landet gick vi med. Utbildningsförvaltningen utsåg två grundskolor att ingå i projektet, Johan Skytte skola i Älvsjö och Skarpnäcks skola i Skarpnäck. Båda skolorna är F-9 organisationer med i genomsnitt över 900 elever vardera.

VAR BEFANN VI OSS NÄR VI BÖRJADE?

Båda skolorna arbetade redan då intensivt med värdegrundsfrågor som handlade om alla elevers lika värde, att skolans värdegrund skulle kunna upplevas av eleverna och inte bara läsas om i skolornas dokument och att det skulle omfatta samtliga anställda

på arbetsplatsen. Elever i behov av särskilt stöd är en särskilt utsatt grupp i våra stora organisationer. Skarpnäcks skola utsåg redan innan de deltog i FoU-programmet en inkluderingsansvarig per arbetslag som hade som sitt uppdrag att bevaka inkluderingsaspekten när arbetslaget planerade undervisningen. Det visar sig idag att uppdraget mest omfattade den organisatoriska nivån. Johan Skytte skola utgick ifrån resultaten i elevernas trivselenkäter och anmälningar till Skolinspektionen. Skolan fokuserade också mycket på bemötandet och planeringen av lektionen för elever i behov av särskilt stöd.

Skarpnäcks skola satsade stora resurser på att kompetensutveckla sina medarbetare i att skapa inkluderande lärmiljöer.

VAD HÄNDE UNDER PROJEKTTIDEN?

Under arbetets gång upptäckte skolorna att man saknade ett gemensamt språk, ett språk som byggde på en gemensam värdegrund och som genomsyrade hela skolan.

En av skolorna, Johan Skytte skola, skapade förutsättningar till ett kollegialt lärande genom att i större utsträckning än tidigare dubbla antalet pedagoger i klassrummet. Skolan kombinerade sitt ordinarie analys- och utvecklingsarbete med att införa kontinuerliga lärande ronder. Läranderonder är ett arbetssätt för att följa upp och kvalitetsgranska verksamheten som skolledningen lärt sig på en utbildning på Harvard University i Cambridge/Boston. På samma skola har ämneslärarna processat fram checklistor som ska användas i ämnesplaneringen för att identifiera kritiska moment i ämnet där anpassningar kan behövas för att göra undervisningen tillgänglig och utmanande för alla. Tre deltagare i FoU-programmet har dessutom tagit möjligheten i akt att fördjupa sig i ämnet ytterligare vilket har resulterat i två utvecklingsartiklar med rubrikerna "Vägar till en inkluderande skolmiljö – elevsyn och förhållningssätt" av Ann Gustavsson och Elisabeth Nordin och "Läranderonder – att undersöka, ana-

lysera och utveckla undervisningen” av Monika Strandberg.

I lärargruppen har fokus flyttats från att eleven ska anpassas till undervisningen mot att i ökad grad anpassa undervisningen till eleven. Hur kan vi se det? Jo, lärare erbjuder fler differentierade uppgifter, de visar en högre tolerans för behov av olika redovisningsformer och anpassade lektionsuppgifter enligt skolledarnas observationer.

Skarpnäcks skola inrättade en inkluderingsgrupp som organiserades så att delar av gruppen ingick i skolteamet som deltog i Ifous programmet och som arbetade på den skolövergripande nivån. Ambitionen med denna organisation var att stärka länken i kedjan från projektet in i klassrummet och föra ut respektive in ny kunskap och erfarenheter. Skolan utnyttjade också en av projektets samarbetspartner, nämligen Specialpedagogiska Skolmyndigheten, SPSM. Under nästintill hela projekttiden fick skolans skolteam handledning kring utvecklandet av goda lärmiljöer.

Samma skola har under FoU-programmets gång genomfört två seminarier för hela skolans personal. Seminarierna genomfördes i arbetslagen och i tvärgrupper med syfte att kartlägga inkluderingsarbetet och sprida framgångsrika arbetssätt. Inför varje läsårs arbetsplan fick arbetslagen som uppgift att formulera sina tankar i hur man vill arbeta för att skapa inkluderande lärmiljöer som sedan följdes upp i den årliga resultatdialogen mellan skolledning och arbetslag.

Skolan har vidare genomfört två styrda auskultationsperioder med fokus på inkluderande lärmiljöer. Den första perioden genomfördes genom att skolteamets medlemmar gjorde auskultationer hos alla arbetslag. Auskultationerna utgick ifrån i förväg överenskommen frågeställning och omfattade en hel skoldag. Auskultationen avslutades med en gemensam reflektion. Den andra auskultationsperioden fick arbetslagen auskultera på varandras lektioner utifrån ungefär samma upplägg.

Inom ramen för FoU-programmet hade skolorna besökts av andra skolor och även besökt andra skolor, de s.k. kritiska vännerna. Skolteamen har varit på besök i andra kommuner och tagit emot besök från sina kritiska vänner. Skolornas skolteam har deltagit på tre regionala och fyra nationella seminarier. Vidare har de haft besök av forskare inom projektet som förutom att de berikade pågående dis-

kussioner gett dem uppdrag som indirekt tvingade teamen att reflektera kring undervisningen och hur de kan skapa ännu bättre lärmiljöer. Vid en av dessa träffar upptäckte Skarpnäcks skola att de var på väg att tappa elevperspektivet i ambitionen att skapa den goda lärmiljön. Denna medvetenhet visar på hur viktigt det är med perspektivbyten och hur projektet hjälpt till att skapa möjlighet till detta.

Under programtiden upplevde skolledningen att medvetenheten kring inkludering och inkluderande lärmiljöer ökat betydligt på skolan. Det syntes bl.a. i arbetslagens arbetsplaner, i genomförandet av lektionerna och i diskussioner under konsultationstillfällena.

VILKA FAKTORER HAR HAFT BETYDELSE UNDER VÅR RESA?

Faktorer som försvårat arbetet med att utveckla goda lärmiljöer är bl.a. bristen på kunskap om elevens stödbehov, nyanställd personal, tidsbristen eller svårigheten att prioritera och lokaler.

Bristen på lokaler i Stockholm stads skolor är en faktor som påverkade arbetet negativt med att skapa inkluderande lärmiljöer. Inkluderande lärmiljöer måste kunna erbjuda rum för paus och vila och möjligheten att kunna variera storleken på undervisningsgrupperna.

Resurstödet i form av elevassistent var den vanligaste åtgärden att ge särskilt stöd. Personalen på Skarpnäcks skola upptäckte ganska snart att det behövde ske förändringar på ett mer övergripande plan kring hur kunskapsutvecklingen för dessa elever skulle gå till. Frågan om hur vi skapar ett sätt att undervisa alla blev central.

Att överföra kunskapen man hade erövat under FoU-programmet till nyanställd personal blev en av de största utmaningarna. Det kollegiala lärandet är oerhört viktigt generellt men blir helt avgörande då skolan får ny personal och då framförallt till nyexaminerade kollegor som saknar yrkeserfarenhet.

Den absolut största vinsten med FoU-programmet har varit den effekt som det haft på elevsyn, värdegrund och den synvända som skett på deltagande skolor. Även de personer som har haft svårare att ta till sig inkluderingsstanken har tagit till sig de gemensamt erövrade begreppen och det är idag tydligt att alla bär ett ansvar för elevernas lärande. Kopp-

»Att överföra kunskapen man hade erövat under programmet till nyanställd personal blev en av de största utmaningarna.«

»Upplägget med kritiska vänner har av skolorna beskrivits som en framgångsfaktor som bidragit till att man har lyckats så bra.«

lingen till den vetenskapliga forskningen har underlättat och banat väg för denna utveckling. Skolledningarna tror att det också har ett symboliskt värde för skolan och personalen att delta i ett nationellt utvecklingsprojekt. Rektorer menar att det underlättar rekryteringar av pedagoger då det finns en stor nyfikenhet hos de sökande i hur skolorna hanterar inkluderingsfrågorna.

FoU-programmet har också hjälpt till att stärka det kollegiala lärandet på skolan då det hela tiden krävt att frågan hålls aktuell.

Skolornas satsningar på en inkluderingsgrupp med fasta mötestider och deltagare från alla årskurser har varit betydelsefull för att ge kraft i arbetet med att skapa inkluderande lärmiljöer. Gruppen har känt stöd i varandra och den utökade kunskapen vilket har gett skolteamen den auktoritet och den tillit som behövs i en organisation för att kunna fortsätta det påbörjade arbetet. Skolorna har utökat antalet speciallärare för att förstärka stödet till lärarna. Deltagarna i projektet beskriver att de har fått värdefull kunskap och kunnat fördjupa sig i ämnet inkluderande lärmiljöer.

Upplägget med kritiska vänner har av skolorna beskrivits som en framgångsfaktor som bidragit till att man har lyckats så bra. Ett arbetssätt som man vill behålla och utveckla ytterligare.

Till sist bör nämnas att skolorna kan se en tydlig attitydförändring och en ökad acceptans för att pedagogerna gör olika anpassningar för olika elever och inte minst att eleverna kan se olikheter som en tillgång.

VAR ÄR VI NU? OCH VART SKA VI?

Vi kan konstatera att inkluderande lärmiljöer är nödvändiga i den svenska skolan. Vi kan se en attitydförändring bland lärarpersonalen efter det intensiva arbetet projektet har inneburit.

Vi kan också konstatera att ju mer vi lär oss desto mer blir vi medvetna om vår okunskap i många frågor. Det uppstår ett behov av att lära sig mera inom våra utvecklingsområden. Men det blir också tydligt att deltagande skolor inte längre nöjer sig med en lösning. Man vill ha många fler lösningar/arbetssätt att kunna erbjuda sina elever och arbetar hårt för att lyckas med det.

I början av FoU-programmet har vi på förvaltningsnivå pratat i termer som ”lärare i behov av särskilt stöd”. Under programmet har frågan om elevhälso-teamets roll väckts. Hur stödjer elevhälso-teamets olika professioner läraren i klassrummet? Hur, när och var ske det förebyggande elevhälsoarbetet?

Hur ska spridningen av den kunskap Johan Skytte och Skarpnäcks skola erövrade? Är det möjligt att sprida denna kunskap och få samma goda effekt på andra skolor när vi inte har en arbetsmetod att erbjuda? Deltagande skolor äger sin kunskap genom beprövad erfarenhet. Ett lärande som varje skola måste uppleva själv tror vi.

Att delta i ett FoU-program som sträcker sig över tre år och som är så komplext som detta möter många frågor på vägen. Tre år är lång tid och det fanns en risk med att vi blev otåliga i att se resultat. Nu kan vi se det men också nya frågor. Kanske genererar dessa nya processer eller projekt för att erövra de kunskaper vi efterfrågar?

Vi har redan påbörjat att sprida skolornas erfarenheter men kommer intensifiera detta. Vi vill också göra deltagande skolor till kommunens modellskolor som andra kommunala skolor kan hämta inspiration ifrån.

För det som måste lyftas fram efter alla dessa år är pedagogernas och skolledningarnas stora engagemang och viljan att lyckas med sina uppdrag. Den outtröttliga kampen för eleverna som har särskilda behov gjorde att det var värd resans alla strapatser.

Adelinde Schmidhuber,
grundskolechef i Stockholm stad

SÄVSJÖ: INKLUDERING – EN PROCESS

FÖRVALTNINGSNIVÅ

2012 påbörjade vi en resa, en process och ett lärande. Vi har många gånger under denna resa mötts i diskussioner, lärt av andra och tagit nya perspektiv för att komma fram till vårt förändrade synsätt och förhållningssätt. Vårt utgångsläge var kopplat till förvaltningens övergripande uppdrag, att förbättra elevernas måluppfyllelse, att alla elever ska utvecklas så långt som möjligt utifrån sina behov och förutsättningar. Vi tror att en ökad inkluderingsförmåga i verksamheten leder till en ökad måluppfyllelse. Den process som vi har varit med om har gett oss stöd att prioritera rätt för att skapa en verksamhet som präglas av ett inkluderande synsätt och som kännetecknas av en inkluderande lärmiljö.

Vi strävar efter att alla elever ska uppleva att de är en del i en helhet, att de ingår i ett sammanhang och i en gemenskap. Detta samtidigt som varje elev ska vara i fokus, vi ska anpassa det pedagogiska arbetet utifrån den enskilde elevens förutsättningar och behov.

Att se olikheter som en tillgång, att förstå vikten av att alla elever har en social tillhörighet och att skolan ska präglas av en pedagogisk inkludering är en lång process och handlar om ett förändrat synsätt, att förändra en kultur. Idag ser vi tydliga skillnader i hur rektorerna planerar, organiserar och fördelar resurser utifrån att man varit med i denna process. Vi ser även tydliga förändringar i klassrummen, i allt från planering till bedömning och från social tillhörighet till fysiska anpassningar. Rektorerna uttrycker att man ser sin skola med andra ögon, i ett nytt perspektiv och att lärarna ändrat synsätt, från att lägga fokus på elevens svårigheter till att reflektera över sin roll och hur läraren kan möta eleven, förändra och anpassa. Vi har under de senaste åren förbättrade resultat för våra elever och eleverna upplever att de är delaktiga och har möjlighet att påverka i större utsträckning.

Återkopplingen från den forskning som görs inom FoU-programmet och den input vi fått om tidigare forskning har stärkt oss att tro på det vi gör, den har gett oss trygghet i förändringsarbetet och stärker oss i argumentationen för inkludering.

Under hösten kommer en ny skolplan att arbetas

fram, denna plan styr utvecklingsarbetet de kommande åren, och den kommer att genomsyras av de tankar som vi har med oss från denna process som vi varit med om. Båda de deltagande skolorna har låtit inkluderingsstankarna genomsyra sina arbetsplaner inför kommande läsår.

Vi kommer att lyfta fram och låta de deltagande skolorna presentera sin resa för all personal i vår verksamhet och på så sätt sprida deras process och förändringsarbete. De kommer att visa sina framgångsfaktorer och goda exempel, kopplat till inkluderingsarbetet.

Under nästa läsår kommer vi prioritera kompetensutveckling för att ytterligare stärka lärare i att möta alla elever och att anpassningar görs utifrån deras behov och förutsättningar i en inkluderande lärmiljö, samt en satsning för rektorer och förskolechefer i styrning och ledning utifrån ett inkluderingsperspektiv.

Vi behöver fortsätta att stärka inkluderingsarbetet genom att utveckla den formativa bedömningen, de trygga och inkluderande lärmiljöerna och det pedagogiska ledarskapet. Vi konstaterar att vi kommit en bit på vägen på vår resa mot att vi ser olikheter som en tillgång, att vi förstår vikten av att alla elever har en social tillhörighet och att skolan ska präglas av en pedagogisk inkludering. Vi ser inkluderingsarbetet och inkluderande lärmiljöer som framgångsfaktorer för våra elevers utveckling och lärande och förhoppningsvis kan vårt arbete inspirera andra.

VALLSJÖSKOLAN

Hösten 2012 lyftes frågan i vår rektorsgrupp om det var någon skola som tillsammans med Sävsjö tätorts högstadieskola ville delta i detta forskningsprojekt. Flera skolor var intresserade men det var Vallsjöskolan/ Ljungaskolan som denna gång fick möjligheten att delta. Detta berodde till stor del på att man på högstadieskolan såg ett allt större problem med växande "särskild undervisningsgrupp" och att många elever kom från Vallsjöskolan/ Ljungaskolan. Som rektor ansvarade jag för dessa två skolor 2012. Politiska beslut gjorde att Ljungaskolan under några år minskade från en F-6 skola till en F-3 skola, och la-

des sedan helt ner våren 2013. De flesta av eleverna från Ljungaskolan valde då att börja på Vallsjöskolan. Det var ganska olika kulturer på de båda skolorna. Ljungaskolan hade mer tradition av särskilda undervisningsgrupper än Vallsjöskolan men på båda skolor skedde det mesta av stödet från specialpedagog/ speciallärare utanför klassrummet. Fördelning av resurser/ stöd fördelades till stor del lika till respektive klass och det var inte alltid behoven som styrde. I programmet skulle jag delta tillsammans med 4 medarbetare. För mig var det viktigt att det blev representanter från både låg- och mellanstadiet och även representation från specialundervisningen. Förskoleklassen var inte representerad i gruppen från start men efter cirka 1,5 år så utökade vi gruppen med en lärare från förskoleklass.

När vi nu ska summera, titta tillbaka på den resa vi gjort, men även blicka framåt så är det en helt annan skola som går in i framtiden än den som var när vi började. Då var vi två mindre skolor, nu är vi kommunens största skola och vi ökar varje vecka i antal. Skolan representerar det nya mångkulturella Sverige. En skola där vi lär oss att olika är bra, där vi kan lära av varandra. Både elever och personal. Det är inte konfliktfritt, inte alls, men när jag tittar på den utvärdering som vi gjort genom att intervjua alla elever, så ser resultatet väldigt bra ut.

Målet med FoU-programmet var för oss att få fler elever att nå högra måluppfyllelse och känna att de lyckas i skolan. Högre resultat är ett sätt att mäta hur eleverna lyckas, men än viktigare är att mäta känslan av att lyckas. Det har varit värt den tid det tagit att sitta en och intervjua alla elever. Det har även gett oss ett bra material att arbeta vidare med, både i elevhälsoteamet och i skolans trygghetsgrupp. Programmet går mot sitt slut men vi är bara i början av det arbete som programmet inspirerat oss till. De gemensamma träffarna, föreläsningar och de resultat från forskning som vi fått redovisade för oss har stärkt oss i att vi är på rätt väg i vårt arbete. På skolan har vi arbetat med olika saker för att inspirera, väcka frågan kring inkluderande lärmiljöer. Vi ville få till förändringar tillsammans med kollegiet genom gemensamma pedagogiska diskussioner, visa på goda exempel m.m. Det är viktigt att skapa förståelse och få alla att dra åt samma håll. Vi har inte alltid tydliggjort för personalgruppen att vissa aktiviteter gjorts som en del av vårt deltagande i FoU-programmet. Personal har uttryckt att de inte riktigt vet vad vi gör, inte känt sig delaktiga. När jag blickar bakåt tror jag ändå att det var bra. Det hade lätt kunnat upplevas som att en extra pålaga.

Att jobba med inkluderande lärmiljöer är ett förhållningssätt som man måste ha med sig i tanken hela tiden. Det är en process, en tankevända som måste få ta tid. Inkludering är ett förhållningssätt som gynnar alla våra elever och, som vi hoppas, gör att fler elever lämnar skolan och går vidare ut i livet

med högre måluppfyllelse och känslan av att duga, att ha lyckats.

BAKGRUND

Vallsjöskolan är en F-6 skola med 14 klasser/ 2 per årskurs. Vi har gått från att vara en skola 2012 med cirka 170 elever till att idag vara cirka 320. Vi är nu en mångkulturell skola där 35–40 procent av eleverna är relativt nyanlända och det pratas ett 20 olika språk på skolan.

En fråga vi hade med oss när vi gick med i FoU-programmet var om vi kunde få fler elever att lyckas i skolan genom ökad inkludering? Vad betyder egentligen ordet inkludering?

Tidigt bar vi i gruppen med oss tanken om rätten att vara olik och den har följt oss genom programmet. Efter våra träffar i nätverket diskuterade vi begreppet med våra kollegor. Inkludering visade sig för de flesta innebära att nu skulle inga elever få lämna klassrummet för att arbeta i mindre grupp eller enskilt. Under FoU-programmets gång har inkluderingsbegreppet både vidgats och omvärderats på skolan. Vår utgångspunkt när vi startade var att finna lösningar på konflikterna mellan, samt inkludera, grupperna med nyanlända elever, men valde sedan att inrikta vårt arbete mot didaktik och lärande.

ORGANISATIONSFÖRÄNDRING

Inför läsåret 2013/2014 skulle Vallsjöskolan slå ihop med Ljungaskolan, en liten F-3 skola med 44 elever. Årskurs 4–6 gick redan på Vallsjöskolan. Nedläggningen hade motarbetats under flera år med protestlistor och skrivelser från föräldrar från Ljungaskolan. Vallsjöskolans föräldrar var också oroliga för konsekvenserna. Det blev flera möten med politiker och många timmars planerande i personalgruppen. Vi blev utlovade en utbyggnad av skolan men den skulle inte stå klar förrän året efter. Nu vet vi att den är klar för inflyttning hösten 2015.

Den stora utmaningen blev att dels göra nya fungerande klasser och dels att utnyttja lokalerna på bästa sätt. Arbetslagen för personalen blev också större och skulle fungera på ett effektivt sätt. Vi var fast beslutna att splittra de gamla klasserna och göra nya blandade. Vi ville ha en enhetlig skola, inte två skolor i samma byggnad. Det var även viktigt att få ungefär lika många elever i klasserna. Vår styrka under den här tiden var personalen. Ljungaskolans personal och elever kände sig varmt välkomna till Vallsjöskolan, vilket gjorde att vi hade en bra grund att stå på i vårt planeringsarbete. Alla gjorde sitt bästa för att det skulle fungera. Nya klasslistor skickades ut till föräldrarna. Många blev oroliga över hur deras barn skulle trivas med nya klasskamrater

och ibland var kön lång till rektorns rum av föräldrar som ville prata.

Så blev det då skolstart. Flera verksamheter fick dela lokaler och samsas på små ytor, svårt med grupprum och extra utrymme vid behov. Stora grupper på fritids, trångt i tamburer, överfulla förråd. Ja, listan kan göras lång med utmaningar som fanns.

Men nu händer det fantastiska... det fungerade!

Givetvis var det en del elever som tyckte det var jobbigt med nya kamrater, nya lokaler och nya vuxna, men vi löste det och efter ett tag flöt det på bra. Även föräldrarna tyckte det fungerade bra. De såg sina barn trivas och få nya och fler kompisar. De såg också att problem som kom upp togs på allvar och löstes, till exempel fritids som från att vara två avdelningar blev tre och sedan fyra.

INSATSER OCH RESULTAT

Höstterminen 2013 började vårt utbyte med Rannebergsskolan i Angered. Första gången vår inkluderingsgrupp var där fick vi titta runt i lokalerna och efteråt hade vi pedagogiska diskussioner. När det var dags för dem att komma till oss i Sävsjö var upplägget detsamma. Vid andra tillfället vårterminen 2014 gav vi varandra uppdraget att vara kritiska vänner. Vid vårt besök i Angered fick vi följa varsin klasslärare under dagen. Vi fick även vara med på fritidshemmen på eftermiddagen. Vi skulle titta på om vi såg deras arbete med måldeklarationen och värdegrundsarbetet. Dagen avslutades med uppföljning och diskussion.

Vid Rannebergsskolans besök hos oss fick de titta närmare på vårt arbete med alternativa verktyg och ASL (att skriva sig till läsning), och om de såg det som en framgångsfaktor i vårt arbete. Även här avslutades dagen med uppföljning och pedagogiska diskussioner. Detta utbyte har varit väldigt berikande och inspirerande. Vid besöken har vi sett och tagit till oss nya idéer samtidigt som vi reflekterat över vår egen skolmiljö.

Under våren 2013 gjorde vi en trygghetsenkät med alla elever. Vi valde att göra personliga intervjuer och enkäten handlade om elevens sociala situation och känslan av tillhörighet. Enkäten visade otrygga platser, elevens bild av lärande, sociala situation och

känslan av samhörighet. När sammanställningen av enkäten var klar så analyserade personalen resultatet och vidtog åtgärder som till exempel rastvakter som uppmärksammade otrygga platser, namnade gula västar till alla rastvakter, skärmar och duschdraperier vid ombyte till idrott, extra vuxenstöd i omklädning för idrott, inkluderande lekar på rasterna med hjälp av olika ”lekkrukor” med förslag på lekar som styrs upp av någon personal. En ny enkät har genomförts bland eleverna under vårterminen 2015.

Det skiljer väldigt lite i resultaten. Detta trots att det är en helt annan skola vi nu utvärderar. Det gör också att det är svårt att jämföra resultaten med varandra. Eleverna trivs bra och eleverna tycker 2015 att de får mer hjälp av de vuxna än 2013. Detta trots det ökade elevantalet i klasserna. Det är fler som uttrycker att det finns platser de inte vill vara på, på skolgården. I följdfrågorna kring detta visar det sig att mycket är pga. den byggnation som pågår och även att man inte får leka på parkeringsplatsen. Det handlar mer om säkerhet än otrygghet.

Under hösten 2013 genomförde vi en enkät med 5 frågor till all pedagogisk personal på skolan där syftet var att se på inställningen till inkludering. Resultatet visade att alla personalkategorier var positiva till inkludering och att vårt deltagande i FoU-programmet var positivt för skolutveckling. Enkäten visade också att fritidspedagogerna inte kände sig fullt delaktiga då vi förde de flesta pedagogiska diskussionerna kring inkluderande lärmiljöer på våra arbetslagsträffar. Det har vi förbättrat genom att föra samtal och diskussioner kring programmet på våra gemensamma arbetsplatsträffar.

De två senaste åren har eleverna i årskurs 1 och 2 haft samlad skoldag som har inneburit att alla elever har haft fritidshemstid under skoldagen med tillgång till fritidshemmets pedagogik. Det har även inneburit att vi har kunnat få fler halvklasstimmor i klassrummet och med det större möjlighet för läraren att kunna möta alla elevers behov. I årskurs 3 har vi valt att schemalägga mottagande mellanstadie lärare några timmar/vecka för resursförstärkning och för att skapa relation med sina kommande elever. Organisationen för årskurs 4–6 har varit cirka 2,5 lärartjänst för 2 klasser och utöver det tillkommer tid för estetiska ämnen. Organisationsförändringen 2013 har inneburit att vi blivit en skola med två klasser/

»Resultatet visade att alla personalkategorier var positiva till inkludering och att vårt deltagande i FoU-programmet var positivt för skolutveckling.«

»Då skolan ökar i elevantal ökar också antalet personal. En utmaning är att få med all ny personal i våra tankar kring inkluderande lärmiljöer.«

årskurs. Detta möjliggör ett samarbete kring undervisning och elevhälsa. Legitimationskraven har gjort att flera lärare undervisar i färre ämnen utifrån sin behörighet.

Under vårterminen 2014 började vi kartlägga den pedagogiska miljön utifrån SPSM:s material "Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning". All personal fick göra en enskild bedömning på vilken nivå de ansåg vi befann oss på de 8 olika delarna inom den pedagogiska miljön. Därefter samtalade vi i arbetslagen och gjorde en gemensam bedömning. Resultatet visade att vår starka sida var tillgång och kompetens kring alternativa verktyg. Det vi önskade förbättra var tillgången till mer utrymme då vi är trångbodda och mer tid för arbetslaget för att bl.a. få tid för pedagogiska diskussioner. Inför läsårsstarten hösten 2014 ändrade vi skoltiderna för att möjliggöra arbetslagsträffar 2 eftermiddagar i veckan.

På måndagar har arbetslaget träffar med bl.a. studiecirkel. Vi har genomfört studiecirkel kring "En läsande klass", "Lektionen är helig" och "Ledarskap i klassrummet" av John Steinberg. Varje träff avslutas med att någon/några får berätta om någon/några framgångsfaktor/er utifrån beprövad erfarenhet och vetenskaplig grund. Det har vi upplevt som positivt. Arbetslagsträffarna avslutas med att alla skriver ner tankar och reflektioner i en loggbok utifrån givna frågor. Vi samlar regelbundet in loggböckerna för att ta del av tankar och reflektioner.

Årskurs 4–6 har tagit del av och använt några delar av lärmaterialet "DATE-mötet mellan elev och skolmiljö för alla elever" (SPSM, Handikappförbundet). Det är ett material om likabehandling och tillgänglighet. Vi ser fram emot när materialet för årskurs F-3 är utarbetat (beräknas vara klart under 2017).

Utifrån SPSM:s distansutbildning "Tillgänglig utbildning – Så gör vi det möjligt!" såg vi föreläsningen "Möta det som är annorlunda" av Gillis Herlitz i hela personalgruppen på en arbetsplatsträff hösten 2014. Föreläsningen handlar om kulturmöten mellan människor med olika världsbilder. Efter föreläsningen diskuterade vi innehållet och vad bl.a. förhållningssätt, förväntningar och fördomar innebär. Vi fick bra pedagogiska samtal och reflektioner kring föreläsningen.

Vi har haft föreläsning en heldag av våra utredningspsykologer, haft temadagar på skolan, diskuterat utifrån artiklar, föreläsningar och filmer i arbetslagen och tagit fram en arbetsplan.

FRAMGÅNGSFAKTORER

Pedagogiska miljön

- Olikhet är en utgångspunkt i planeringen av undervisningen
- Elevens behov och känsla av delaktighet styr valet av olika insatser
- Flexibel organisation möjliggör utnyttjande av olika kompetenser inom personalen
- Synsätt "Extra anpassningar är bra för alla elever i gruppen"
- Alternativa verktyg (till exempel interaktiv tavla, ladibug, iPad, dator, inläsningstjänst, diktafon, scanner)
- ASL (Att Skriva sig till Läsning)
- Kunskap om olika metoder och arbetssätt
- Målsättning att eleverna ska veta var de befinner sig, vart de ska och hur de ska ta sig dit
- Eleverna håller i sina egna utvecklingssamtal
- Utomhuspedagogik i samarbete med fritidspedagoger
- Studiehandledning på modersmål
- Tidiga insatser

Fysiska miljön

- Nya möbler med dämpande bordskiva
- Pedagogen bestämmer fasta placeringar för eleverna
- Sittkuddar, skärmar, strukturerat schema med visuellt stöd, time-timer

Sociala miljön

- Tillåtande och öppet klassrumsklimat
- Elevråd/klassråd
- Flera vuxna i klassrummet
- Temadagar, kompisvecka, fadderverksamhet
- Extra personalresurs med annat modersmål
- Förråd med extra kläder för idrott, bad, utedagar m.m.

FRAMTIDEN

Vi har utarbetat en arbetsplan, där vi utgått från Sävsjö kommuns skolplan och där våra tankar och erfarenheter från FoU-programmet genomsyrar alla delar. Denna ska vi implementera höstterminen 2015. Vi är nöjda med den extra konferenstiden som vi har avsatt och tänker fortsätta med den även nästa läsår. Då ska all pedagogisk personal delta i fortbildning "Låt språket bära!". Vi upplever att gemensam kompetensutveckling är givande för skolutveckling. Då skolan ökar i elevantal ökar också antalet personal. En utmaning är att få med all ny personal i våra tankar kring inkluderande lärmiljöer. Vi kommer att fortsätta utveckla den formativa bedömningen på olika sätt och olika nivåer. Vår utbyggnad är klar och två fritidsavdelningar kommer att dela lokaler med två förskoleklasser. Det ser vi positivt på men skolans verksamhet har det fortfarande trångt. Det är en utmaning för oss att lösa i vardagen och för politikerna att planera för framtiden. Nu ser vi fram emot att vår skolgård kommer att vara färdigställd vid skolstarten i augusti 2015.

SAMMANFATTNING

Vi har gjort en resa från att i början av FoU-programmet jobba med det sociala till att nu diskutera och arbeta mer med hur vi kan anpassa och göra olika i klassrummet. Hur kan vi anpassa för olika elever och hur kan de få visa sina kunskaper och förmågor på olika sätt? Det är rättvist att få göra olika! Det gäller att få både elever, personal och föräldrar att förstå detta synsätt. Vår vision och mål är att alla elever upplever att de ingår i ett sammanhang där de pedagogiska metoderna är anpassade efter varje elevs förutsättningar. Att vi har ett klimat på skolan där olikhet ses som en tillgång.

HOFGÅRDSSKOLAN

I oktober 2012 påbörjade Hofgårdsskolan en resa. En resa i inkluderings tecken. Vi fick förmånen att delta i Ifous FoU-program "Inkluderande lärmiljöer" som innebar att vi arbetade med skolutveckling parallellt med ett forskningsprojekt. Efter tre år kan vi nu konstatera att det har varit en givande resa där processen har varit en grundförutsättning. På skolan har vi fokuserat på ett gemensamt förhållningssätt.

Att synliggöra vårt arbete och vårt förhållningssätt parallellt med att ta del av forskningsresultat har möjliggjort en utveckling på så väl individ- som organisationsnivå på skolan. Med hjälp av FoU-programmet och de inkluderings tankar har den gemensamma skolarbetsplanen växt fram där lektionsstruktur, inflytande och studiero är prioriterade

områden. Planen har varit ett levande och styrande dokument. Nedan kommer lärarna som deltagit i FoU-programmet att redovisa processen utifrån ett klassrums perspektiv.

STARTLÄGE

2012 var vi en högstadieskola med 12 klasser och en särskild undervisningsgrupp. Assistenterna och specialpedagogerna arbetade delvis i klass men elever fick också ofta stöd utanför klassrummet i mindre grupp eller enskilt. På våren gjorde vi en utvärdering med eleverna i den särskilda undervisningsgruppen där det framkom att de tyckte att de fick bra hjälp i undervisningen men upplevde att de var utanför socialt. Vi beslutade då att avskaffa gruppen och försöka hitta andra lösningar.

Parallellt med diskussionen kring vår särskilda undervisningsgrupp fick vi veta att vi skulle delta i ett FoU-program som handlade om inkludering. Det lät spännande men vi visste inte riktigt vad det skulle innebära eller leda till. Ett skolteam på fyra lärare samt rektor tillsattes. Lärarna valdes utifrån ämnes/yrkes kompetens och skulle också representera skolans alla tre arbetslag. Det blev en so-lärare, en språklärare, en ma/no-lärare samt en specialpedagog. Det har under resans gång visat sig att gruppens sammansättning har varit en framgångsfaktor i arbetet.

RESAN PÅBÖRJAS

I oktober åkte vi på vårt första seminarium i Landskrona och det blev en aha-upplevelse för hela gruppen. Vi dränktes i inkluderingsbegrepp i alla dessa former. Vi upptäckte att det fanns nästan lika många definitioner som antal personer som var där. Vi fick lyssna till intressanta föreläsningar av kända forskare och diskuterade i olika grupper begreppet inkludering.

Vårt första steg på hemmaplan fick alltså bli att arbeta med definitionen av begreppet inkludering. Vi lät samtliga skriva ner sin definition. Därefter återgav vi en del av det material som vi fått presenterat i Landskrona och vi avslutade med att göra en föreställningskarta över den minst respektive den mest inkluderande skolan där man även fick ange orsaker till att skolan fått just det resultatet. Det blev en givande diskussion där fokus hamnade på integrering kontra inkludering. Många likställde de båda begreppen. Det var även intressant att de flesta orsakerna lades utanför det man själv som lärare kunde påverka, till exempel upptagningsområde, organisation, ledning osv. Att den här övningen blev så givande tror vi berodde på att det inte var vår skola vi pratade om utan en fiktiv skola där man fick fan-

tisera fritt. I och med denna övning hade även övriga på skolan anslutit sig till resan.

Skolteamet hade ingen tid avsatt för att träffas och kunna arbeta med inkluderingsprocessen. Arbetet med att inkludera eleverna från den särskilda undervisningsgruppen pågick dock i allra högsta grad. Personalen, två stycken assistenter på heltid och en specialpedagog på deltid, som arbetat i gruppen blev istället resurspersoner på de ordinarie lektionerna för dessa elever. De lektioner där det fungerade utan resurs var de själva och annars hade de ett stöd i klassrummet. Den nya lösningen föll väl ut, eleverna var positiva och vi kände att vi var på rätt väg.

En utmaning i ett sådant här program är att få alla att känna att de är en del av förändringsarbetet. För skolteamet, som regelbundet fick åka iväg och få bränsle till arbetet, var det ju inga problem men hur involverar man övriga? Vi har försökt att återge och informera om vad vi fått vara med om med regelbundet. Dels i arbetslag men också i storgrupp. Vi har visat delar av presentationer från skolteamsträffarna och redovisat de uppgifter vi fått. Vi har alltså förankrat arbetet väl i kollegiet.

En spännande och trevlig del av arbetet har varit våra kritiska vänner. Både att få se andra verksamheter och att andra ser vår verksamhet med nya ögon har varit berikande och lärorikt. En av våra kritiska vängrupper som besökte oss tyckte inte att personalgruppen hade samsyn. Vi höll till viss del med och bestämde att arbete med samsyn, förhållningsätt samt trygghet och studiero var det vi behövde prioritera. Vi hade också till andra året fått gemensam tid avsatt i våra scheman för att kunna träffas och det gjorde det möjligt att i större utsträckning planera och driva arbetet framåt.

I FoU-programmet var nästa uppdrag att välja ett utvecklingsområde och skriva en handlingsplan för arbetet med stöd av Malmö högskola. Vi valde "Goda lärmiljöer" eftersom förhållningsätt och trygghet och studiero var en del av det området.

Vi startade arbetet med att göra en kartläggning kring delaktighet och gemenskap i arbetslagen. Vi använde material ur pärmen "Inklusion, handbok för ökad delaktighet och gemenskap i skolan". Enkätfrågor besvarades först individuellt och sedan gemensamt för varje arbetslag. Resultatet visade att personalen fortfarande befann sig på olika nivåer och tänkte olika kring inkludering.

Vi började skriva på handlingsplanen och valde att dela upp det i tre olika delar. Lektionsstruktur, inkludering samt elevinflytande. Vi hade redan påbörjat ett arbete med en gemensam lektionsstruktur som innebar att samtliga undervisande lärare startar samt avslutar lektionen likadant. Lektionens mål ska också skrivas upp på tavlan. Denna åtgärd har vi valt för att eleverna ska känna trygghet, studiero, delaktighet samt veta vad lektionen ska leda till. En ökad lektionsstruktur är ett stöd för alla elever.

Denna åtgärd har vi utvärderat med såväl personal som elever vid två tillfällen och resultatet har varit positivt. En annan åtgärd för ökad trygghet är att eleverna har fasta klassrumsplaceringar, hemklassrum för årskurs sju och andra klasser om det finns behov.

Under arbetets gång utvecklades handlingsplanen till att bli skolans arbetsplan och de tre delarna lektionsstruktur, inkludering och elevinflytande blev planens övergripande rubriker.

Under rubriken inkludering har vi som mål att skapa ett gemensamt förhållningsätt. I det arbetet har vi i ämneslag diskuterat "Frågor att tänka på och diskutera inför planering av en inkluderande undervisning". Vi anser att inkludering inte börjar i klassrummet utan redan när läraren planerar sin undervisning. Frågor man bör ställa sig är till exempel:

- Har du i din planering tagit hänsyn till elevers olikheter vad gäller intresse, förmågor och förutsättningar?
- Har du i ditt val av bedömning tagit hänsyn till elevers olikheter vad det gäller intresse, förmågor och förutsättningar?

Det är lätt att man planerar utifrån en genomsnittselev istället för att se vilka behov som finns i elevgruppen. Det gäller såväl elever i behov av stöd som elever som behöver extra utmaningar. Det ställer stora krav på läraren och kräver också ökad tid för planering.

För att få en samsyn kring dessa frågor måste diskussionen ständigt pågå och hållas levande. Detta kräver ett öppet klimat där man är beredd att lyssna och försöka sätta sig in i andras sätt att tänka. Det gäller på alla nivåer i skolan – elever, personal och ledning.

De förändringar som gjorts nationellt i styrdokument kring arbetet med extra anpassningar och särskilt stöd har naturligtvis hjälpt oss i arbetet. Specialpedagogerna har haft genomgång kring begreppen "ledning och stimulans", "anpassningar" och "särskilt stöd". Vad skiljer dem åt? Vad säger styrdokumentet? Hur arbetar vi med det på vår skola?

En åtgärd för att öka medvetenheten hos eleverna kring inkludering är att samtliga klasser under läsåret har haft livskunskap utifrån SPSM's och handikappförbundets material DATE. Det är ett material för ökad tillgänglighet som även går att använda i ämnesundervisningen.

RESULTAT

Det är svårt att visa på konkreta resultat. Våra utvärderingar av lektionsstrukturen är egentligen det enda konkreta resultatet på framgång.

Vår upplevelse är dock att synsättet hos de flesta

pedagogerna har ändrats. Man är mer öppen för att hitta alternativa arbetsmetoder. Man önskar också mer tid för pedagogiska diskussioner utifrån de ovan nämnda frågeställningarna. Skolarbetsplanen är väl förankrad och har följts upp kontinuerligt under året.

Resursfördelningen på skolan sker i större utsträckning efter behov än tidigare. Den är också mer föränderlig under läsårets gång. Specialpedagogerna är de som fördelar resurserna och ansvarar helt för assistentfördelningen på skolan.

Det finns en ökad flexibilitet när det gäller hur eleverna får stöd. I första hand ges stödet inom klassens ram men är behovet undervisning i en mindre grupp i något ämne så tillgodoses det. Till exempel så har tre elever varit placerade i en mindre undervisningsgrupp en del av läsåret som varit. I höstas hade de nästan all undervisning i gruppen och nu har de nästan ingen undervisning där utan är ute i den ordinarie undervisningen. Det är i större utsträckning behovet som styr hur stödet ser ut.

En önskan från specialpedagogerna är att kunna vara med redan på planeringsstadiet för att kunna påverka det som sker i klassrummet och hjälpa och stödja undervisande lärare. Även lärarna har en sådan önskan och det är ett resultat av arbetet under programmet. Man önskar att i större utsträckning kunna planera utifrån varje individ. Specialpedagogerna ser att anpassningar av olika slag genomförs helt naturligt i undervisningen i större utsträckning än tidigare

Användandet av DATE materialet har vi inte utvärderat ännu. Vi vet att flera klasser använt det men vi har också hört en del kritik. Vår tanke är att fortsätta använda materialet även nästa läsår och då mer kontinuerligt följa upp hur det används.

SKOLTEAMETS ROLL

Ett väl fungerande skolteam har varit en framgångsfaktor i FoU-programmet. Representation i samtliga arbetslag och större delen av ämneslagen har gjort att de flesta är väl insatta i arbetet. Det krävs en grupp som driver utvecklingen och håller i de kollegiala samtalen. Vid något tillfälle saknades en samtalsledare i några grupper och man kommer inte på djupet i diskussionerna då. Tid måste ges till att planera arbetet och ta fram frågeställningar men också till att genomföra i olika grupperingar.

När det gäller arbetet med kritiska vänner så hade fler besök gjort att man kunnat ge ytterligare feedback. Nu gjordes ett besök på varje skola under en dag och det är för lite tid för att kunna göra någon djupare analys av den skolans arbete. Kritiska vänner är annars en positiv del av FoU-programmet och man önskar att alla kollegor kunde få göra de här besöken. De kritiska vännerna har blivit kollegor på distans.

FRAMTID

Vi vet inte när den här resan kommer att avslutas. Kan processen avslutas? Vi anser att det måste vara en process som skolan hela tiden är inne i men den kan vara olika intensiv under olika perioder.

Vårt arbete i höst blir att fortsätta diskussionen kring planering och bedömning. Varje lärare har fått önska vad den vill fördjupa sig i kring dessa två områden och utifrån önskningarna har vi satt samman arbetsgrupper. Bland annat kommer några grupper arbeta med ämnesövergripande undervisning och sambedömning. Just att det är intressestyrt känns positivt och gör att alla vill delta i arbetet och ämnena upplevs som viktiga i ett inkluderingsperspektiv. Många förmågor återkommer i flera ämnen och om vi kan hjälpas åt att se eleverna och deras förmågor i våra olika ämnen borde det leda till högre måluppfyllelse. Vi kommer även att börja göra lektionsbesök hos varandra för att i förlängningen utveckla undervisningen. Vi vill lyfta fram goda exempel regelbundet. Det blir så lätt att framgångsfaktorer stannar hos den enskilda läraren eller bara sprids till de kollegor man arbetar mest med.

Kommunen kommer att arbeta med ”språk i alla ämnen” som kompetensutveckling under nästa läsår. Det stämmer bra med behovet på vår skola då vi under detta läsår har tagit emot ett stort antal nyanlända elever. För att kunna möta det behov som uppstått i samband med detta så tror vi att valet av ämne kommer att passa oss perfekt.

Vår arbetsplan kommer att utvärderas och uppdateras men de övergripande rubrikerna kommer att vara kvar och skolans ledningsgrupp kommer att leda det fortsatta inkluderingsarbetet på skolan.

Vi har pratat om att behålla kontakten med de kritiska vännerna och fortsätta ha ett utbyte kring inkluderingsfrågorna. Kanske kan fler då få åka och besöka åtminstone en skola.

SAMMANFATTNING

Det har varit tre spännande år när Hofgårdsskolan varit med i det här FoU-programmet. Vi har fått stöd i processen att skapa inkluderande lärmiljöer på vår skola. Vi har allt eftersom insett att vi inte kommer vara färdiga när programmet är slut men ser att vi har en struktur och en plan för hur vi ska fortsätta vårt arbete. Det ska också bli spännande att få ta del av Malmö högskolas forskningsresultat och det känns bra att ha fått vara med och bidra till forskningsunderlaget. Förhoppningsvis kan det inspirera andra att påbörja ett liknande arbete.

På vår skola har FoU-programmet påverkat lärmiljön i klassrummet på ett positivt sätt. Vi ser fram emot att arbeta vidare och se vart den fortsatta resan för oss.

TYRESÖ: EN SKOLA FÖR VAR OCH EN – INKLUDERANDE LÄRMILJÖER I TYRESÖ KOMMUN

I Tyresö inleddes arbetet med inkludering hösten 2010. Till att börja med handlade det om att öka andelen elever som fick sin skolutbildning i Tyresö kommun och minimera antalet externa placeringar. Under processen skedde ett fokusskifte gentemot skapandet av inkluderande lärmiljöer på de olika skolorna. Under våren 2011 startades ett nätverk med pedagoger från samtliga skolenheter för att tillsammans diskutera inkluderingsfrågor för att öka tempot i förändringsprocessen, och nu började det hända saker. I nätverket skedde ett lärande och erfarenhetsutbyte mellan deltagarna och i rektorsgruppen har frågor om inkludering och hur vi på bästa sätt stödjer elevernas kunskapsutveckling fortlöpande diskuterats. Detta har lett till en positiv utveckling i kommunens skolor.

STÖD AV FORSKNINGEN I VÅRT UTVECKLINGSARBETE

När vi fick erbjudande om att delta i Ifous-programmet om inkludering, senare benämnt Inkluderande lärmiljöer, ansåg vi att det passade perfekt in i den process vi redan befann oss i och valde att gå in i samarbetet hösten 2012. Genom att delta i Ifous-programmet har vi fått stöd och inspiration från såväl andra kommuner som forskare på Malmö högskola samt Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM). Det har bidragit till en fördjupning av det arbete vi redan satt igång. Vi har under resans gång utvecklat vår syn på inkluderingsbegreppet och fått mer draghjälp i vårt utvecklingsarbete. Vår syn på vad inkludering innebär har förskjutits från en rumsrig syn på begreppet till att arbeta för att skapa inkluderande lärmiljöer genom att arbeta proaktivt för att undanröja hinder innan de uppstår. Vi insåg snart att vad det egentligen handlar om är vår människosyn och värdegrund, och ytterst vilket samhälle vi vill ha i framtiden. Ett framtida gott samhälle förutsätter en skola där eleverna får vara som de är och där olikhet ses som en tillgång och inte som hinder. I barn- och utbildningsnämndens nämndplan har begreppet ”En skola för var och en” och en inkluderande skola funnits med som ett projekt redan 2012 och som en beskrivning av förskolans och skolans arbetsätt sedan 2013. Detta har gett draghjälp åt förändringsar-

betet genom att inkluderingsstanken är förankrad från nämndens politiker ut i verksamheterna.

VÅRA SKOLTEAM

Eftersom Tyresö arbetat med inkluderingsfrågan under ett par år redan innan vi gick med i Ifous-samarbetet, och redan hade ett nätverk för inkludering, var det deltagarna i detta som kom att bilda våra tre skolteam. Alla rektorer anmälde intresse att delta så lotten fick avgöra vilka tre som kom att delta och dessa rektorer bildade skolteam tillsammans med deltagarna i inkluderingsnätverket som gått under namnet ”Vi lär av varandra” med en till två deltagare från varje skola. På så vis kom alla kommunens grundskolor att delta i programmet. Samtliga skolor bedrev lokalt utvecklingsarbete samtidigt som deltagarna var med i tre skolteam. De flesta skolor visade en positiv utveckling, på några gick arbetet långsammare. Som alltid när det gäller skolutveckling är rektors tydlighet en förutsättning och där den saknats har vi sett att utvecklingsarbetet haltat. På en skola bestämde sig rektor för att formera ett eget skolteam och i efterhand komma in i Ifous-programmet. Där visade det sig sedan att utvecklingen tog fart. Ett större skolteam på en skola kan alltså ge mer utväxling i utvecklingsarbetet än vad ett par deltagande lärare kan bidra med. Och kanske hade vi sett större förändringar på enskilda skolor om vi tänkt annorlunda avseende skolteamens sammansättning. Samtidigt har vi genom rektorernas samarbete i ledningsgruppen kunnat adressera frågor rörande inkluderande lärmiljöer med utgångspunkt i vår gemensamma värdegrund och både nationella och kommunala styrdokument.

En erfarenhet som vi dragit lärdom av är hur viktig elevhälsans samlade kompetens i denna utvecklingsprocess är. Eftersom delar av elevhälsans centralt organiserade medarbetare inte från början var en naturlig del av processarbetet i nätverket/skolteamen missade många processförändringen från att minska antalet kostnadsdrivande externa placeringar till att förändra verksamheternas arbetsätt genom en gemensam värdegrund. Detta innebar ibland ett föga konstruktivt ifrågasättande av hela arbetet. Den centrala elevhälsan involverades i värdegrundsprocessen först under senvåren 2013.

EN INKLUDERANDE SKOLA – EN VÄRDEGRUNDSFRÅGA

Ett stort värdegrundsarbete inleddes tillsammans med samtliga skolledare i de kommunala skolorna. Tillsammans med företaget Värdeskaparna definierades vad som definierar en inkluderande skola – i Tyresö kallar vi det ”En skola för var och en”. Vi landade i ett antal begrepp – Alla ska med, Alla gör skillnad, Allt går och Alltid framåt – samtliga med ett antal beteenden knutna till sig. Exempelvis har ”Alla ska med” beteendena Bjud in, Utmana positivt, Bemöt med respekt och Anta det bästa, knutna till sig. Genom att levandegöra dessa beteenden i vardagen är tanken att vi tillsammans ska bygga en gemensam kultur för ”En skola för var och en”. Varje rektor fick ansvaret att implementera den gemensamma värdegrunden i sina skolor. Efter ett par år visade det sig att implementeringen gått olika i skolorna. På vissa skolor var det väl känt medan på andra hade personalen knappt hört talas om det. Vi borde gjort annorlunda och ställt större krav på likvärdighet i detta redan 2012.

RESURSFÖRDELNING OCH SMÅ GRUPPER

Genom medvetet arbete under två år hade externt placerade elever minskat från cirka 50 till cirka 25 höstterminen 2012. Detta är en siffra som står sig än idag. De medel vi sparat in på placeringar har vi konsekvent delat ut i verksamheten. Detta har skett delvis genom höjd skolpeng, delvis genom ökad socioekonomisk tilldelning. Hösten 2012 lade vi ner tre kommungemensamma grupper för elever med så kallad ”långsam inläring”. Dessa elever placerades i vanlig klass där deras resultat markant förbättrats. Inte bara har de fått skickliga ämneslärare med höga krav och förväntningar, utan även kamrater som påverkar positivt. Hösten 2015 förändrar vi finansieringssystemet för de kommungemensamma grupper för elever inom AST-spektrat samt för elever med grav språkstörning som finns kvar i kommunen. Detta gör vi för att öka likvärdigheten i skolorna och för att ge varje rektor möjligheter att skapa de grupperingar som eleverna behöver för sin utbildning. Bara att vi diskuterar kring resursfördelning på ett nytt sätt är en frukt av samarbetet inom Ifous-programmet.

STÖRRE SAMMANHANG, OCH MINDRE

Varje elev ska ha sin placering i en klass och har en elev behov av ett mindre sammanhang ska den inte skrivas in i en grupp för resten av skoltiden utan för en kortare tid. Placeringen och elevens måluppfyllelse ska noga följas upp och eleven ska i så stor utsträckning som möjligt delta i klassens ordinarie undervisning. De grupper som påverkats ht 2015 är tre grupper för elever med diagnos inom autismspektrat och en grupp för elever med tal- och språkstörning – totalt cirka 45 elever. Genom att resurserna tilldelas genom tilläggsbelopp och inte genom anslag kan rektor bygga upp grupper när så behövs, och grupper kan även läggas ner om det inte skulle finnas behov av dem. Detta kommer att bidra till högre likvärdighet och att elever får det stöd de behöver.

POSITIVA RESULTAT

Vår elevenkät visar att våra elever trivs i skolan och känner sig delaktiga. Dock visar enkäten att elevernas möjligheter att få sina åsikter lyssnade till är ett utvecklingsområde vad gäller årskurs 8. Grundskolorna uppvisar en positiv resultatutveckling både gällande meritvärde och andel behöriga till ett nationellt gymnasieprogram. De elever som tidigare gått i liten grupp har genom placering i vanlig klass förbättrat sina resultat. Vi behöver dock mer tid på oss för att se att resultaten håller i sig över tid och analysera vad uppgången beror på innan vi kopplar den till inkluderingsarbetet. Vad vi däremot kan se är att synen på eleverna och deras behov och svårigheter är på väg att förändras mot ett mer relationellt och inkluderande synsätt än ett kategoriskt och exkluderande. Allt fler lärare i kommunen delar detta synsätt och för samtliga rektorer är det en självklarhet.

VINSTER MED DELTAGANDET I PROGRAMMET

Inte nog med att vi som kommun fått stöd av både forskare på Malmö högskola som beforskat just vår verksamhet inom programmet, har vi även fått stöd av både SPSM och övriga ingående kommuner. Un-

»De elever som tidigare gått i liten grupp har genom placering i vanlig klass förbättrat sina resultat.«

der tre års tid har våra lärare träffat lärare från andra kommuner och våra rektorer har träffat andra kommuners rektorer. De har delat med sig till varandra av erfarenheter, både guldgrubbor och fallgropar, och på så vis har detta nätverkande bidragit till utveckling. Ett liknande utbyte har skett på övergripande nivå då representanter från respektive kommuns utbildningsförvaltningar nätverkat inom ramen för programmets styrgrupp. SPSM har bidragit genom att en koordinatorsfunktion utvecklats inom programmet. Kommunernas koordinatorsfunktioner har bidragit till utveckling i sin respektive kommun och har dessutom på initiativ av SPSM träffats för regelbundna möten indelat i tre regioner. Detta erfarenhetsutbyte mellan koordinatorsfunktionerna har varit ovärderligt. Nätverk på olika nivåer är ytterst viktigt för att få kunskap och näring till det utvecklingsarbete som bedrivs på hemmaplan, särskilt när det då och då känns motigt.

Genom den aktionsforskning som högskolan bedrivit har skolorna inom programmet besökts och fått stöd i sitt utvecklingsarbete av forskare från högskolan. Genom detta har man fått hjälp med att hitta kritiska punkter för att komma vidare i arbetet för en mer inkluderande skola. Skolorna lyfter fram följande som positivt:

- Den politiska inriktningen med En skola för var och en har underlättat arbetet med att skapa inkluderande lärmiljöer
- Elevhälsoteam är en viktig faktor för att undanröja hinder i lärmiljön
- En stor del av kommunens lärare har gjort en synvända när det gäller hur man ser på elever i behov av särskilt stöd, från ett exkluderande till ett inkluderande synsätt. Istället för att efterlysa exkluderande lösningar försöker man på skolan organisera för att undervisningen ska fungera för eleverna
- Specialpedagoger och speciallärare är mer i klassrummet än tidigare och hjälper på så vis fler elever
- Fokus på värdegrund och förhållningssätt
- Ökad kompetens inom området inkludering
- Pedagogiska caféer för att dela erfarenheter
- Nya arbetssätt
- En gemensam bild av vad inkludering är
- Fokus ligger idag mer på hur vi får med alla elever snarare än fokus på elever i behov av särskilt stöd
- Större intresse från alla pedagoger av att vara en del av lösningen
- Särslösningar är inte längre permanenta
- Eleverna är i större utsträckning i sin ordinarie undervisningsgrupp
- Fokus har gått mot mer och bättre kartläggningar av eleverna samtidigt som insatserna är riktade mer mot tidigare insatser med intensivperioder

UTVECKLINGSARTIKLAR

Tre utvecklingsartiklar har skrivits av lärare från Tyresö i samband med forskningsprogrammet. I "Podcast i undervisningen skapar motiverade elever: Ett inkluderande arbetssätt där elever lär av varandra vid inspelandet av strukturerade samtal" beskriver Kia Senneryd och Markus Nyman hur de genom att använda podcasts i undervisningen höjt både elevernas motivation och resultat.

"Förbättring genom inkludering: Att minska avståndet mellan oss" av Mathias Engvall handlar om positiva effekter av att elever med diagnos inom autismspektrat inkluderades i den ordinarie undervisningen istället för att separeras i egna grupper.

I den tredje utvecklingsartikeln "Goda lärmiljöer: Väger att möta elever för en inkluderande skola" skriver Tove Risberg hur det med positivt bemötande, rätt ställda förväntningar och tät dialog med elever och föräldrar finns plats för alla i skolan – även de svåraste och stökigaste eleverna.

FRAMTIDA UTMANINGAR

Vi har inte arbetat tillräckligt med spridning i kommunen ännu. Genom att skapa tillfällen för deltagarna i skolteamen att bidra med sina erfarenheter av deltagandet i programmet genom seminarier och miniföreläsningar hoppas vi att utvecklingsarbetet ges ytterligare fart i våra skolor.

Lärare som rekryteras från andra kommuner har inte alltid samma inkluderande synsätt med sig som många av lärarna i Tyresö. Därför kommer det att vara viktigt att hålla inkluderingstanken ständigt aktuell och levande genom diskussion och fortbildning.

Pedagoger och övrig personal som inte vill arbeta inkluderande utan istället förordar exkluderande lösningar kommer även fortsättningsvis att utgöra en utmaning. Även här handlar det om en levande värdegrundsdiskussion och fortbildning för att komma tillrätta med detta.

Även föräldrar kan innebära en utmaning om de driver på skolan att exkludera en elev som utmanar skolan. Ibland hävdar föräldrar till barn i behov av stöd att en särskiljande lösning är enda lösningen. I dessa fall måste skolan stå grundad i styrdokumentet för att hävda alla elevers rätt till delaktighet och en god utbildning. Genom att skapa inkluderande lärmiljöer på skolan med möjligheter till god utbildning och tillgång till större och mindre grupperingar kan elevernas måluppfyllelse och känsla av delaktighet och sammanhang säkerställas.

Erik Sanner,
Utvecklingsstrateg, Tyresö

ÅSTORP: VI ÖPPNAR DÖRRAR FÖR FRAMTIDEN – ETT KLASSRUMSPERSPEKTIV

STARTPUNKT FÖR RESAN

Vår resa startar i Landskrona hösten 2012. Där samlas alla de tolv deltagande kommunerna i ett gemensamt seminarium om begreppet inkludering. Orsakerna till att Åstorp är en av dessa tolv kommuner är flera; bland annat att en alltför hög andel av eleverna är placerade i särskilda undervisningsgrupper. Kommunens kunskapsresultat är låga. Det finns ett behov av att utveckla den egna verksamheten. Vi behöver förändra synen hos pedagoger och skolledare från problemfokus till lösningsfokus. Skolans praxis har svag koppling till forskning och beprövad erfarenhet. Genom att låta pedagoger, elevhälsa och skolledare delta i FoU-programmet *Inkluderande lärmiljöer* kan skolorna i Åstorp ta del av andra kommuners erfarenheter om inkluderande lärmiljöer och aktuell forskning inom området. Syftet är att utveckla den egna verksamheten i kommunen. I samband med programmets start väljer bildningsnämnden som huvudman att driva på processen genom att fatta beslut om att alla verksamheter ska ha ett inkluderande förhållningssätt. Denna politiska vilja är genomgående under de år Åstorps deltagit i FoU-programmet. Årliga uppföljningar av hur programmet framskridit har lämnats till nämnden.

Tre av sju skolor erbjuds möjlighet att delta i FoU-programmet: Björnekullaskolan, Rågenskolan och Tingdalsskolan. Björnekullaskolan ligger i centrala Åstorp och är en årskurs 7–9 skola med cirka 350 elever. Cirka 40 procent av eleverna har annat modersmål än svenska. Inom skolans lokaler finns särskola och särskild undervisningsgrupp för hela kommunen (Hemmaplan). Skolan väljer att i sitt skolteam inkludera elevhälsa, lärare, specialpedagog och skolledning. Rågenskolan är en årskurs F-6 skola med cirka 200 elever. Skolan är placerad i centrala Åstorp. Rågenskolans skolteam består av lärare, specialpedagog och skolledning. Tingdalsskolan är en årskurs F-6 skola i utkanten av centralorten med cirka 300 elever. Skolan har en liten andel elever med annat modersmål än svenska. I skolteamet ingår lärare, fritidspedagog, specialpedagog, elevhälsa och skolledning. Medlemmarna i alla skolteam har i stort varit de samma under de tre åren. Detta har borgat för en god kvalitet och kontinuitet i processerna.

Inom programmet väljer skolorna olika fokusområden. Björnekullaskolan och Rågenskolan väljer inkluderande lärmiljöer och Tingdalsskolan väljer stödstrukturer som fokusområde.

Björnekullaskolan integrerar arbetet med inkluderande lärmiljöer i sitt ordinarie kalendarium. Detta innebär att innehållet på mötena fokuseras på goda lärmiljöer och utvecklingsarbetet upplevs som en del i det ordinarie, dagliga arbetet. Återkommande pedagogiska diskussioner med frågeställningar som knyter an till inkluderande arbetssätt lyfts in i arbetslagens konferenstid och på gemensamma konferenstider. Diskussionerna är praktikorienterade och en tipsbank om inkluderande arbetssätt skapas under resans gång. Skolledningen är ute och observerar undervisningen och ger formativ återkoppling till lärarna. Skolledningen påminner hela tiden, i olika sammanhang om arbetet med inkluderande lärmiljöer samt kopplar skolans prioriterade mål till utvecklingsarbetet. Skolans utvecklingsarbete kopplas på ett naturligt sätt samman med FoU-programmet. Eleverna involveras i arbetet med att ta fram gemensamma förhållningssätt som syftar till en ökad trygghet, en förutsägbarhet och därmed goda lärmiljöer för både elever och lärare.

Rågenskolan arbetar med goda lärmiljöer och lägger fokus på kollegiala observationer och på att visualisera strukturer, förväntningar och ordningsregler i klassrummen. Arbetet leds av Ifous-gruppen som har regelbundna möten och en bred sammansättning. Skolan har kontinuerliga samtal i arbetslagen och i hela personalgruppen om inkluderande lärmiljöer. Kraft läggs på de konkreta aspekterna av inkluderande lärmiljöer och detta resulterar i gemensamma rutiner och strukturer för hur undervisningen ska genomföras och man har ett gemensamt synsätt kring bemötande och vad inkluderande lärmiljöer innebär.

Tingdalsskolan har fokus på stödstrukturer för inkluderande lärmiljöer. Ifous-gruppen har en bred sammansättning med representanter för elevhälsa, skolledning, lärare, fritidspedagoger och specialpedagoger. Personalen arbetar i team, där undervisningen analyseras, planeras och utvärderas. Detta skapar under resans gång många olika perspektiv på arbetet med inkluderande lärmiljöer. De aspekter på

»Personalen arbetar i team, där undervisningen analyseras, planeras och utvärderas.«

stödstrukturer som skolan arbetar med är processer för att göra EHT mer effektivt, flexibla grupperingar av elevgrupper i team som innefattar hela årskurser och individuella anpassningar i stödstrukturer för elever med särskilda behov.

EN TILLFÄLLIG HÅLLPLATS EFTER TRE ÅR

Alla medverkande ökar och utvecklar sin kunskap och kompetens om inkluderande lärmiljöer. Skolornas olika förutsättningar medför att skolorna väljer olika vägar till inkluderande lärmiljöer. Det finns dock några gemensamma beröringspunkter i det som skolorna uppnår:

- Tydliga och gemensamma strukturer för undervisningen
- Gemensamma förhållningssätt hos personal och elever konkretiseras till exempel i form av ordningsregler, lärarna startar och avslutar lektionerna på samma sätt
- Diskursen om hur personalen samtalar om elever och om undervisningen förändras, från ett utåt-perspektiv till ett inåt-perspektiv i förklaringar och lösningar
- Formativa processer tar större plats i undervisningen
- Färre elever placeras i särskilda undervisningsgrupper
- Ökad samverkan i arbetslagen kring undervisningen
- Skolorna som deltar i programmet visar en högre medvetenhet och nytänkande kring hur man ökar elevernas kunskapsresultat
- Rågenskolan har genomfört enkäter före och under deltagande i programmet. Dessa visar att eleverna upplever en ökande arbetsro under programmets genomförande
- Kommunens särskilda undervisningsgrupp för årskurs 7–9 Hemmaplan arbetar annorlunda med hur man tar emot elever i sin verksamhet. Från ”långsamt in och aldrig ut till snabbt in och snabbt ut” med fokus på elevernas kunskapsresultat.

De deltagande skolorna har ett annat förhållningssätt när det gäller elever i behov av särskilt stöd; större flexibilitet, färre långa placeringar, mer frek-

venta uppföljningar, större ansvarstagande ute i de pedagogiska arbetslagen. Detta medför att många små statiska elevgrupper försvinner och det finns en ökad förståelse som ger en större flexibilitet på skolorna. Det är också ett ökat fokus på elevernas kunskapsresultat i alla elevgrupper. Skolledningarna ökar sin förståelse och kompetens när det gäller inkludering och goda lärmiljöer och får styrka i att diskutera detta utifrån ett elevperspektiv och inte utifrån ett lärarperspektiv.

Forskningsresultat kring inkluderande lärmiljöer tas tillvara i det praktiska arbetet och programmet är ett konkret exempel på att arbeta utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet.

VÅR FORTSATTA RESA MOT NYA MÅL

Bildningsnämnden, har för mandatperioden, fattat beslut om att all verksamhet ska ha inkluderande lärmiljöer för alla elever. Jämfört med det tidigare beslutet innebär detta en konkretisering av beslutet från 2012 om att all verksamhet ska ha ett inkluderande förhållningssätt.

En utmaning under kommande år är att sprida erfarenheterna av inkluderande lärmiljöer till övriga skolor i kommunen och se till att ha en långsiktighet i processerna. I kommande skolutvecklingsprojekt kommer inkluderande lärmiljöer att vara en naturlig utgångspunkt. Under de kommande åren satsar kommunen bland annat på IKT-utveckling med 1–1-satsning och Google Apps for Education, mottagningsteam för nyanlända och en ny F-6 skola. Kommunen kommer också att fortsätta arbetet med att involvera elever och vårdnadshavare i ännu högre grad i arbetet med inkluderande lärmiljöer.

Alla medverkande skolor har ökat och utvecklat sin kunskap om inkluderande lärmiljöer. Skolorna har utvecklats på olika sätt och det är först i slutet som alla inser att processen är viktig. Vissa av deltagarna trodde att det skulle presenteras universella lösningar på inkludering och insåg inte i uppstarten att varje skolas förutsättningar är unika och att man måste hitta sina egna lösningar.

Det är inte eleverna som ska anpassa sig efter skolan utan skolan som ska anpassa sig efter elevernas förutsättningar och behov. Den synvändan har alla deltagande skolor gjort.

C.

SPSMs reseberättelse

TOLV KOMMUNERS ARBETE FÖR ATT SKAPA INKLUDERANDE LÄRMILJÖER – EN ANALYS AV FOU-PROGRAMMET OCH SPSM:S STÖD

INLEDNING

Inkludering är allmänt omtalad, ibland förkastad ibland varmt förespråkad. Vad som dock är helt klart är att de flesta aktörer är oklara och oprecisa i sin användning av uttrycket inkludering. Därmed präglas de senaste årens debatter av oklarheter, vilket faktiskt hindrar förståelse och utveckling av avgörande kvaliteter i den svenska förskolan och skolan.

Denna situation kan förstås mot bakgrund av den historiska användningen av termen inkludering. I Sverige talades det under 1980- och 90-talen om integrering av elever med funktionsnedsättning, eller i behov av särskilt stöd. I slutet av 1990-talet började dock allt fler forskare tala om inkludering, grundat i skillnaden mellan två perspektiv, det kategoriska och det relationella (Persson 1999).

De internationellt verksamma organen OECD, Unesco, Unicef och European Agency for Special Needs and Inclusive Education använder allt mer uttrycket inkludering. I linje med att gå från ett kategoriskt och medicinskt/psykologiskt fokus med indelning av barn och elever med olika behov/diagnoser, till ett relationellt perspektiv sker nu ett perspektivskifte som präglas av att sätta verksamhetens ansvar och förmåga i fokus i att möta barns och elevers olikheter och olika behov. Här uppstår ett klagande när European Agency lägger till ”and Inclusive Education” i sin titel.

I Sverige används inte uttrycket inkludering i lagtext eller läroplan, men man kan säga att de tre grundorden likvärdighet, tillgänglighet och delaktighet och hur dessa begrepp tolkas i rådande styrdokument uttrycker vad inkludering handlar om.

Våren 2012 formade 12 kommuner tillsammans med Ifous (*innovation, forskning och utveckling i skola och förskola*) ett initiativ till ett samarbete kring ett FoU-program om inkludering. Såväl Skolverket som SPSM fick en preliminär projektplan från Ifous som tillfrågade båda myndigheterna om finansiellt och annat stöd.

SYFTE OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

Syftet med denna text är att sammanfatta delar av de erfarenheter som SPSMs regionala samordnare (fyra regioner, östra – västra – södra – mellersta) dokumenterat under ”inkluderande lärmiljöer” programmets gång för att:

1. synliggöra och tydliggöra viktiga gynnande och hindrande faktorer i inkluderingsarbetet hos huvudmännen och i skolor
2. synliggöra och tydliggöra vid vilka utmaningar skolor/skolhuvudmän har ansett sig behöva stöd från SPSM
3. beskriva den strategi och de stödsätt som SPSM erbjudit och analysera vilka effekter dessa kan ha haft på arbetet hos huvudmännen och forskare
4. kritiskt och konstruktivt reflektera över FoU-programmets förutsättningar, processer och resultat ur ett längre tidsperspektiv samt vilka följder detta bör få för SPSMs framtida strategi och stödsätt.

Tillvägagångssättet är att bygga på den dokumentation de regionala samordnarna framtagit i process, cirka 120 sidor minnesanteckningar, personliga loggböcker och analyser från koordinatörerna i de 12 kommunerna samt sammanställningar i Power Point form som framtagits under arbetets gång. För att skapa en meningsfull ordning på all denna information har en grov teoretisk infallsvinkel varit att analysen skall omfatta tre olika aspekter (Hägerstrand 1982):

- Diorama – en stillbild av de *allmänna förutsättningarna*, (kring inkludering som den kontext vari programmet sjösattes i)
- Path – *den process* (som förelegat i form av planering, genomförande och uppföljning av programmet)

»I Sverige används inte uttrycket inkludering i lagtext eller läroplan, men man kan säga att de tre grundorden likvärdighet, tillgänglighet och delaktighet och hur dessa begrepp tolkas i rådande styrdokument uttrycker vad inkludering handlar om.«

- Project – de aktionslinjer olika aktörer tagit (under programmet och dess konsekvenser för framtiden)

ALLMÄNNA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR INKLUDERANDE LÄRMILJÖER

SVENSK SKOLA TILLSYNES PÅ ETT SLUTTANDE PLAN

I många sammanhang de senaste 10 åren har svensk skola framställts som att det går utför i termer av sämre och sämre resultat vid internationella mätningar. Samtidigt har det svenska skolsystemet från centralt håll ställts inför många, samtidiga och omfattande reformer. Det är därför svårt att få en klar orsaksförklaring till varför resultaten förändras. Beror det på tidigare förutsättningar, på de nya reformerna eller på att reformer vare sig förr eller senare kommit åt vad som skulle kunna benämnas som den rådande "skolkulturen", d v s kollektivt dominerande sätt att tänka och handla. Vad handlar då inkludering och inkluderande lärmiljöer om i detta sammanhang?

STATENS ROLL I EN FÖRVIRRAD SITUATION

Många använder ordet "inkludering" antingen för att tala för eller emot. Oftast är innebörden mycket vagt formulerad, vilket visat sig i flera studier (European Agency 2014 och 2015; Skoglund 2013, 2014a och 2014b) samt i den utvecklingsprocess SPSM medverkat med 12 kommuner som arbetar för mer inkluderande lärmiljöer. En livlig debatt är viktig att bejaka, men som statlig myndighet är det viktigt att medverka till att avmystifiera och klargöra vad det egentligen handlar om; det handlar om vad som i Skollagen formuleras som skolans grunduppdrag i form av att skapa en likvärdig skola där alla ges möjlighet att vara delaktiga och utvecklas så långt som möjligt utifrån sina egna förutsättningar, oavsett funktionsförmåga. Skolan har utifrån det perspektivet ett kompensatoriskt uppdrag.

Statens uppgift är att klargöra vad det handlar om.

Inkludering handlar om att⁶:

- skapa förutsättningar så att huvudmän för olika skolformer och skolor i så hög utsträckning som möjligt kan möta de elever som finns i närområdet via en konstruktiv och proaktiv ledning och stödverksamhet som bidrar till att
- skapa faktisk förmåga att se och förstå elevens förutsättningar, anpassa undervisning/lokaler/gemenskap samt stödja elevens delaktighet i vardagen.

PROCESSEN

Vad finns då att lära från själva processen i och kring programmet?

Processen angående FoU-programmet "Inkluderande lärmiljöer" kan så här i efterhand göras begriplig med följande delprocesser som SPSM uppmärksammat:

1. Den entusiastiska initiativkraften och viljan att samordna
2. Den euforiska startsträckan
3. Den tydliggjorda komplexiteten kräver klarhet
4. Det givande utbytet med kritiska vänner
5. Den svåra delningen hemma
6. Den viktiga avslutningen som är en fortsättning

1. DEN ENTUSIASTISKA INITIATIVKRAFTEN OCH VILJAN ATT SAMORDNA

Ett FoU-program som detta blir inte av utan starka initiativtagare samt en vilja från någon att samordna

6 Skoglund, P. (2013): "Inkludering och skolans osäkerheter – att stödja professionella att lära." in *Paideia, Tidskrift för professionell pedagogisk praxis*, s.20–29. nr 05/13. Skoglund, P. (2014) "Fundamental Challenges and Dimensions of Inclusion in Sweden and Europe. How does inclusion benefit all?" in *La nouvelle revue de l'adaptation et de la scolarisation* – no 65 • 1er trimestre 2014.

12 kommuner. Vanligen har i dagens skolsystem huvudmännen fullt upp "därhemma" och att orka ta initiativ till och att samordna andra är få förunnat.

En iakttagelse är därför att utan initiativ och påstötningar på Skolverket och SPSM från framför allt två av förvaltningscheferna, hade knappast staten gett sitt stöd till detta program. Dels var initiativet nydanande kring inkludering, vilket inte alltid är lätt att hantera för statliga myndigheter. Dels gör skalan på FoU-programmet med 12 kommuner, Ifous som samordnare, Malmö högskola som följeforskare samt Skolverket och SPSM som "stödjare" att komplexiteten ökar. Vår uppfattning är att ingen aktör i detta läge "ägde" en klar föreställning om vad som skulle ske och vad som faktiskt kunde ske.

Såväl Skolverket som SPSM förhöll sig kritiskt till planeringen och projektplanen. Kritiken bestod i att projektägarna och Ifous i projektplanen formulerade sig som att FoU-programmet gällde vissa grupper av elever, men inte andra. Dessutom framhölls från SPSMs sida att själva metoden eller insatsen i FoU-programmet var oklar. Följande strategiska val gjordes den 12 september 2012 (*Löpande minnesanteckningar Samordnargruppen*):

SPSM bör som grund för medverkan formulera sin värderingsmässiga och kunskapsmässiga utgångspunkt för medverkan i termer av:

- det bör gälla alla elever oavsett funktionsförmåga
- deltagarna bör stimuleras till att utgå från det läge där kommunen, skolorna faktiskt är. (reella ingångsvärden som grund för både praktik och forskning)
- myndigheten bör kommunicera sina erfarenheter och kunskaper på ett tydligt sätt så att de kommer in så tidigt som möjligt i projektet
- myndigheten har ett eget intresse av att följa processen forskningsmässigt, det vill säga som en del i kunskapsbildningen på vårt verksamhetsområde och resurser behöver avsättas så att detta blir förverkligat.

Arbetsordningen bör vara i tre trappsteg

Nivå 1: Huvudman för myndighetens stöd är Åsa Karle (regionchef SPSM), som har att hålla samman vår insats via strategi, arbetsmöten och dokumentation från de regionala samordnarna. Allt bör samordnas från denna nivå innan åtgärder vidtas. Förfrågningar från projektet bör ställas till Åsa Karle som bör vara vår representant i projektets styrgrupp vid valda tillfällen. På denna nivå koordineras också SIS-ansökningar som sker från Botkyrka kommun som är ekonomisk sammanhållare av projektet.

Nivå 2: Vi ger stöd till regionala arbetsgrupper ge-

nom att vi inkluderar rätt rådgivare för rätt kommun. Vi kan erbjuda till exempel att medverka i sådan grupp en gång i kvartalet för att kunna följa och stödja projektet. Här bör nu vald person från respektive region medverka tillsammans med 1–2 rådgivare som i vanliga fall arbetar med de berörda kommunerna. Då bygger vi på den kunskap som finns från uppdrag och samverkan i konkret kommun.

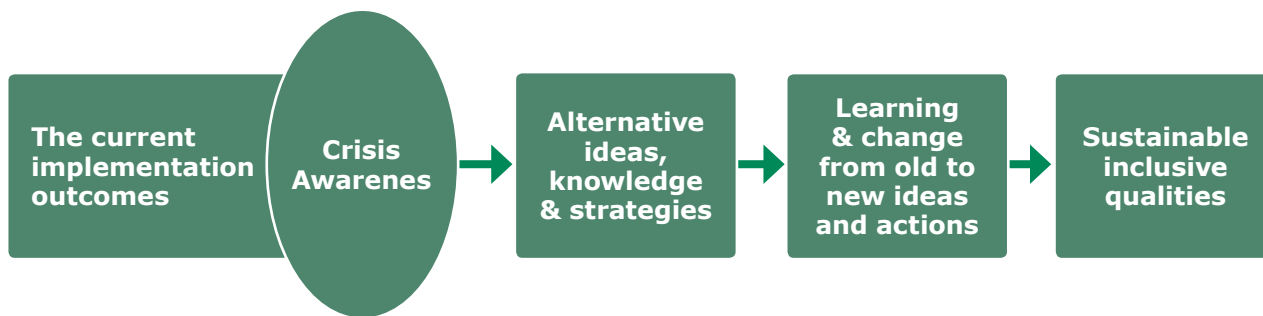
Nivå 3: Skolnivå. Om skolor kommer in med förfrågningar i vanlig ordning som berör arbete utifrån projektets tankar, bör vi lyfta dessa till regionala rådgivare och vår arbetsgrupp så att vi inte dubbelarbetar. I princip bör vi om vi är duktiga på nivå 2 kunna få väl strukturerade förfrågningar från skolorna. På detta sätt visar vi både öppenhet och "ett strategiskt galler" för att ha friheten att göra val under gång och utifrån strategisk utgångspunkter.

NY PROJEKTPLAN

Resultat av detta blev att projektplanen ändrades och kom att innefatta "alla" elever samt klagade något hur metoden/insatsen var tänkt.

Reflektionen i sammanhanget är att, när statens stödjande aktörer klarlagt ärligt uppsåt och rimligt klar projektplan, är det av avgörande vikt att tillsammans med huvudmän och samordnare av programmet snabbt komma in i en öppen och utvecklingsinriktad dialog. SPSMs samordnare diskuterade detta och valde tre vägar. Dels att möta detta där det uttrycks för att kunna vara ett stöd på regional skolnivå. Dels genom att via föreläsning och dialog med cirka 230 professionella deltagare i olika seminarier undersöka vilka utmaningar och förutsättningar som projektet utmanar. Samt att bidra till att tidigt fokusera på att det (utifrån SPSMs beprövade erfarenhet och forskningsresultat) handlar om att de i ledande ställning (förvaltningschefer och koordinatörer) bör skapa en samförståelse och en strategi för att kunna stödja nästa nivå. Utifrån detta skapas en strukturerad samarbetsform med en koordinator från varje kommun som deltar i FoU-programmet och som i regi av SPSM träffas med regelbundenhet (fyra gånger per läsår).

SPSMs samordningsgrupp rekommenderar samtidigt regionchef Åsa Karle att tillse att en plan för all vår medverkan framtas snarast under hösten. Planen bör bygga på ovanstående tankar och strategier samt följande text föreslås av gruppen den 10 oktober 2012 (*Löpande minnesanteckningar Samordnargruppen*):

*SPSMs intresse för och mål med att medverka

Myndighetens huvudintresse är att vi har något att lära och något att bidra med. Målet är att vi från myndighetsgemensamt perspektiv försöker skapa modellstrukturer och samsyn för hur vi kan jobba framgent. Det unika är att vi här jämfört med Essunga får fler variabler, fler kommuner som kan göra att nya kunskaper kan vinnas. Myndigheten och dess erfarenheter kan därmed bli än mer erkända som viktiga i den kollektiva kunskapsbildningen. Vi kan vara mer offensiva och synliga. Dessutom kan vi med den nya kunskapen och modellstrukturerna arbeta med dem som inte är med i projektet.

*Samverkan med övriga myndigheter i projektet

Kopplingen till forskning och Malmö högskola bör lyftas in så att myndigheten kommer närmare det forskningsmässiga sammanhanget. I enlighet med nya Instruktionen kan detta bli en förebildlig praxis för att vi skall komma med i första rummet. Roger Åkerman är kontaktperson för högskolan. Ansvarig avdelningschef samt råd och stödcheferna äger frågan.

*Strategi

- a. Finansiell hantering: SIS-medel (särskilda satsningar på skolområdet).

Ansökningarna har varit uppe och behandlats. Botkyrkas ansökan gäller för hela projektet.

- b. Medverkan genom stöd, uppföljning och forskning

Nivå 1: regionchef Åsa Karle kommunicerar med projektets styrgrupp fortlöpande genom projektet och i synnerhet avseende SiS-medel. I styrgruppen formuleras fortlöpande "projektets behov" under gång och dessa kommuniceras i dialog med Åsa Karle. Åsa Karle delger vad myndigheten kan bidra med samt hur detta kan ske i enlighet med nivå 2 nedan.

Nivå 2: Inom myndigheten samlas i projektet berörda parter, vilka är Åsa Karle, samtliga råd- och stödchefer samt de nu utsedda representanterna för fyra regioner. Sannolikt behöver dessa parter träffas flera gånger under projektet för att målet ovan skall

kunna uppnås, nämligen en gemensam modellstruktur och samsyn på framtidens arbete.

Nivå 3: Utifrån beslut på nivå 2 arbetar sedan regionala rådgivare tillsammans för att ge stöd åt de huvudmän som finns i regionen. Det handlar främst om ett strategiskt stöd utifrån ett systemperspektiv.

Nivå 4: Om det grundat i beslut på nivå 3 kommer in förfrågningar från enskilda skolor, möts dessa upp av berörda rådgivare.

2. DEN EUFORISKA STARTSTRÄCKAN

SPSM bidrog vid de två första nationella seminarierna med dels en föreläsning från Per Skoglund kring "Inkludering: fallgropar och lärdomar", dels en föreläsning av Johan Lindström och Suzanne Pettersson kring "Inkludering och delaktighet".

Inför seminarium 2 beslutade SPSMs samordnare: "Vi kan direkt ge stöd till enskilda skolor, men principen bör vara att vi den 18 januari upprättar kontakt med koordinatörer inom respektive region och att vi sedan orienterar om behov och fattar överenskommelse i den enskilda kommunen. Kort sagt grundar vi oss på "huvudmannasamverkan" först tillsammans med de tre/fyra kommuner som finns inom respektive region och sedan med enskild kommun om så behövs. Vid våra möten arbetar vi med så kallad "löpande riskanalys", där vi utifrån vad vi vill uppnå direkt analyserar och åtgärdar risker.

Vid det andra seminariet samlade också SPSM samtliga koordinatörer och förvaltningschefer och informerade om SPSMs roll samt sökte stimulera till reflektioner utifrån ett antal frågor som visat sig avgörande i förändringsprocesser:

- Hur har ni organiserat arbetet i och kring utvecklingsprojektet?
- Vilka är den/de största utmaningarna som ni står inför?
- Vilka förutsättningar har ni att möta dessa utmaningar?
- Vilken uttalad strategi har ni för att möta utmaningarna?
- Vad tror ni att SPSM kan bidra med i detta arbete?

På så sätt fick koordinatorena diskutera och sedan föra med sig frågorna hem.

Det främsta skälet till dessa reflektionsfrågor, var att vi erfor en stor kraft och "eufori" över att man startat. Stora förväntningar fanns hos en del aktörer på att ganska snabbt implementera "det nya". Grundat i SPSMs beprövade erfarenheter försökte vi därför stimulera till en djupare analys över utmaningar och förutsättningar, då vi i många kommuner upplevt att man "kör huvudet i väggen" om arbetet inte först utgår från att lära av hittillsvarande situation och orsaker, innan man söker lära om. I stort byggde vi på nedanstående förändringsteoretiska tanke⁷:

Kort sagt handlar inkludering inte om någon enkel teknisk "implementering" av något nytt, utan först bör fokus sättas på en analys av den hittillsvarande "implementeringen", det vill säga sätt att organisera och verka samt dess effekter. Vår erfarenhet är (i såväl Essunga som Flensburg) att utan ökad medvetenhet och förståelse för situationen (crisis awareness) och vilka elever man ej lyckas möta, uppstår ingen motivation för alternativa idéer och vägar. Dessutom handlar det om att efter att ha tillägnat sig nya idéer, kunskap och strategier faktiskt leda en lär- och förändringsprocess från gammalt till nytt. En nog så stor prövning. Utan dessa steg är det mycket svårt att skapa hållbara inkluderande kvaliteter i verksamheterna.

Vi insåg vikten av detta tänkande bland annat då vi fick flera frågor om vi inte kunde komma ut och föreläsa för "alla lärare". Vår hållning var att först måste koordinator och huvudmannens ledning själv klargöra sin bild och sina strategier för att sedan kunna leda arbetet. Detta kändes säkert i något fall som att vi "inte ställde upp", men vår beprövade erfarenhet och forskningsresultat vägledde oss att i stället backa upp ledningen.

3. DEN TYDLIGGJORDA KOMPLEXITETEN KRÄVER KLARHET

Det är vår iakttagelse att frågorna ovan bidrog till att tydliggöra komplexiteten, som i någon mån ofta underskattas i ett inledningskede. Vid våra regionala träffar med koordinatorena fick vi andra frågor än initialt: Hur skall vi kunna nå ut till alla lärare? Hur skall vi stödja rektorerna så att de orkar?

7 Skoglund, P. & Erkinge, V. (red.) (2007): *Vägar att förstå och stimulera lärande i praktiken*. Slutrapport. <http://www.adam-europe.eu/prj/1433/prj/2008%2001%20PRODUCT%20AMS%20-%20Schwe-disch.pdf>
-Skoglund, P. & Stäcker, H. (2015 forthcoming) « How to build a resilient system to support all learners. » in European Agency for Special Needs and Inclusive Education *Implementing Inclusive Education-Issues in Bridging the Policy-Practice Gap*.

Samtidigt genomförde vi föreläsningar på några platser, först i Helsingborg med alla chefer och elevhälsopersonal, sedan vid två tillfällen, med ledare och sedan elevhälsopersonal i Borlänge.

Så småningom under hösten 2013 iakttog vi att vissa aspekter inte beaktats i tillräcklig grad. Vår bedömning var att vi tycker oss se ett utvecklingsbehov inom FoU-programmet avseende nedanstående viktiga faktorer för framgång enligt forskning om inkludering⁸.

- politikernas involvering i och mandat för inkluderingsförsöken
- elevhälsosursernas involvering i och stöd för inkluderingsförsöken
- specialpedagogers/speciallärares involvering i och stöd för inkluderingsförsöken
- koordinators roll i organiseringen. Vilket mandat och vilken överblick har dessa?"

4. DET GIVANDE UTBYTET MED KRITISKA VÄNNER

Något som synes haft betydelse är det samspel mellan "kritiska vänner" från olika skolor som påbörjades i samband med seminarium 3. Till en början kom detta lite som en "pålaga" till alla övriga mötesformer, men vårt intryck är att de flesta mycket har uppskattat detta, särskilt bland lärare som kunde utbyta erfarenheter.

Inför seminarium i Göteborg den 1 april 2014 skickade vi ut följande frågeställningar för att återigen orientera om läget. Bakgrunden var att vi via de regionala träffarna fångat att flera kommuner gjort ett "omtag", en fördjupad analys av läget. Frågorna var:

- Vilka lärdomar tog jag med mig från passet med SPSM i Mullsjö?
- Hur har arbetet gått vidare med utgångspunkt från fråga 1?
- Vilka tankar/idéer kring ditt/ert FORTSATTAR arbete gäller nu?
- Hur kan SPSM vara ett stöd i detta – nu, eller på sikt?"

8 Dyssegaard Brørup; Sørgaard Larsen; Michael (2013): *Evidens on Inclusion. På danska: Viden om inklusion*. Danish Clearinghouse for Educational Research Department of Education, Aarhus University. European Agency for Development in Special Needs Education. (2013) *Organisation of provision to support inclusive education Literature Review*. Lifelong Learning Programme. Nilholm, Claes; Göransson Kerstin (kommande): *Kunskapsöversikt om inkludering*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten och Skolverket.
Persson, Bengt, Persson, Elisabeth (2012): *Inkludering och måluppfyllelse- att nå framgång med alla elever*. Liber.
Skoglund, Per (2013): *Inkludering och skolans osäkerheter – att stödja professionella att lära, I Paideia, Tidsskrift för professionell pedagogisk praxis, s.20–29. nr 05/13.*

5. DEN SVÅRA DELNINGEN HEMMA

Det som förefaller har blivit den största utmaningen är hur delningen till andra skolor i hemkommunen skulle gå till. För att i någon mån kunna utvärdera ställde vi i maj 2015 om de inledande frågorna vi ställde till koordinatörer och förvaltningschefer:

- Vad har varit de faktiska utmaningarna under projektet?
- Vilka förutsättningar för att möta utmaningarna har funnits respektive har saknats?
- Hur har er strategi fungerat (mer-mindre väl)?
- Vilka resultat/effekter/förbättringar är synliga?
- Vilka resultat/effekter/förbättringar har inte uppnåtts?
- Utifrån detta; hur ser er framtida strategi ut för att involvera övriga skolor?

6. DEN VIKTIGA AVSLUTNINGEN SOM ÄR EN FORTSÄTTNING

När FoU-programmet närmar sig slutet är en kraftfull avslutning viktig. Samtidigt är detta steg en början på ett bredare arbete ute i kommunerna samt arbetet med vidareutveckling av SPSMs stöd till huvudmän. ”Kompetens och kunskap skall utvecklas och utnyttjas på ett nytt sätt.”⁹

AKTÖRERNAS OLIKA SPÅR- LÄGESBESKRIVNING MITT I PROGRAMMET

Vi insåg att de olika kommunerna och koordinatörerna hade olika förutsättningar och vid möte den 10 oktober 2013 såg samordnarnas bilder ut på följande sätt:

Kort summering Västra regionen: ska ha koordinatörsträffar. Tre kommuner har blivit fyra, då Linköping hoppat på genom att ”kritiska vänsystemet” skar upp Linköpings skolor på två regioner. Vid två möten har rådgivare med koppling till de berörda kommunerna varit med som stödjare. En ökad involvering från berörda team sker under senhösten

Till nästa träff har läget bedömts lämpligt att förvaltningschef/koordinator tar med sig sina rektorer till träffen som förlängts lite. Samordnaren har hållit emot begäran om föreläsning direkt till lärare, från Sävsjö och Mullsjö tidigt i projektet, med argumentet att man måste jobba sig in själv för att få de svåra

frågorna och en föreläsning eller möte i fel tid bara blir en happening som gillas men inte berör,... Att ett mer konkret arbete påbörjades med Angered beror på att koordinatörerna är chef för elevhälsoresurserna som är relativt välorganiserade (ny preliminär plan) och kopplade till processen, samt att cheferna till del arbetat sig fram ihop. Det hade ett klart behov/fråga: Hur kan man tänka kring slutlig organisering av elevhälsoresurserna? Hur skall de kunna bli en hjälpsamt kraft? Vad krävs av cheferna?

Genom denna strategi har det också gått att fånga behovet hos en särskilt framsiktande skola där rektor organiserat sig sedan en tid med inkluderings- respektive specialpedagog. Stöd har givits och kommer att ges utifrån vidare behov. I detta sammanhang är rådgivare inkopplad och delaktig. Samma interna personalstrategi kommer att användas i de andra kommunerna för att inte överlasta en person och för att få med SPSM:s rätta kompetens.

Kort summering Östra regionen: Sammantaget har tre koordinatörmöten planerats och genomförts. Nästa träff är den 5/11. Tre koordinatörer har blivit fem. Botkyrka har bytt koordinator, del av Linköping har tillkommit så även Borlänge. Det vill säga inte optimala förutsättningar. Gruppen är inte i samskling utifrån ett gemensamt arbetande perspektiv utan befinner sig fortfarande i ett lära känna stadiet, även om det i sig innehåller goda kvaliteter avseende erfarenhetsutbyte. Det råder också oklarhet i Borlänges och Linköpings medverkan då det har uppstått som ett fenomen av skapande av kritiska vännar konstellationer... som vi inte varit delaktiga i... Sammanfattningsvis kan jag säga att koordinatörarbetet inte känns optimalt för tillfället och att ta med rektorerna väntar jag med. Något jag tryckt på är koordinatörernas arbete med loggbok, det går nästan bra... men jag påminner och är ihärdig. Jag tror att den delen av den samlade dokumentationen kan bli riktigt spännande att fånga i vårt eget utvärderande arbete nu och framför allt framgent.

Som exempel på gemensam aktivitet kan nämnas att Stockholm bjöd in till en av utbildningsförvaltningen arrangerad föreläsning 18/6 med Thomas Hehir (Harvards Graduate School i Boston). Där deltog förutom Stockholms stads hela skolläroverstyrelsen med förvaltningschefer; koordinator från de ursprungliga tre kommunerna (Stockholm, Tyresö, Botkyrka och SPSM:s samordnare. Här kan ni ladda ner föreläsningen: <http://www.pedagogstockholm.se/inkludering/se-forelasning-om-barn-i-behov-avsarskilt-stod/>

Vid den regionala konferensen i Tyresö 2013 22 10 frågade jag några av skolteamen om de upplevt att koordinatörerna varit ett stöd i deras arbete, svaret blev tyvärr nej...här verkar det alltså som om det finns ett glapp och en otydlighet. Detta är något som jag kommer att lyfta på nästa koordinatörsträff tillsammans

9 Resurscenter for inklusion og specialundervisning (2013). Ministeriet for børn og undervisning. Danmark. s. 6.

»Det som jag från början tyckte var ett problem, avseende koordinatorens position och kommunernas storlek, har visat sig vara en tillgång i våra möten.«

med frågeställning om politikens roll i detta arbete, vilket var något som koordinatorens lyfte vid den senaste koordinatorträffen.

Jag har under våren och hösten genomfört ett antal planeringsträffar och samtal med Henrik Hamilton, Ifous. Detta har varit/är ett sätt att vara delaktig i processen utifrån Ifous funktion och min upplevelse av avsaknad av gemensam styrning mellan SPSM och projektets styrgrupp...

I ett reguljärt rådgivande så träffar jag en av de deltagande Stockholmsskolorna i en handledande roll/bollplankfunktion med viss vägledning. Det är dom (inkluderingssteamet som består av 7 personer, blandat skolledning, specped och pedagoger med s.k. inkluderingsansvar) som äger processen och den är inte okomplicerad kan jag lugnt påstå. Summan av mina intryck är många men huvudspåren är i dagsläget:

- Otydlig ledning
- Vagt målfokus
- Bristande mötesstruktur
- Görande på ytan
- Disparata viljor
- Att vilja men inte kunna frustration
- Tiden går utan synliggjorda resultat

Jag bedömer det som att denna skola har ett mycket omfattande arbete att genomföra framgent.

Dock tror jag att det var ett lyft för dem att utföra/ta emot kritiska-vän-besök och att ventilera detta på den regionala konferensen i Tyresö. Något jag följer upp vid nästa handledningstillfälle ...

Kort summering Södra regionen: Den andra koordinatorträffen HT-13 har hållits och ny koordinator från Åstorp presenterades då. Koordinatorerna i de fyra skånska kommunerna har helt olika positioner i sina respektive kommuner och kommunerna skiljer sig stort vad gäller storlek. Detta har dock visat sig vara en skillnad som skapar dynamik och gör erfarenhetsutbytet värdefullt. I större kommuner verkar problemet att man försöker styra processen uppifrån vara större. I en mindre kommun där koordinatören är specialpedagog med nära samarbete med rektor och förvaltningsledning och dessutom stort mandat kan vi följa processer i verksamheten på ett helt an-

nat sätt. Det som jag från början tyckte var ett problem, avseende koordinatorens position och kommunernas storlek, har visat sig vara en tillgång i våra möten. Helsingborg har utvecklat ett material för att utvärdera verksamheten utifrån ett inkluderingsperspektiv. Detta presenterades för de övriga koordinatorens. För att fortsätta det arbetet har man lämnat in SIS-ansökan. Eftersom den kom in nu i oktober behandlas den inte detta året. Koordinatorerna bad att få ta del av SPSMs remissvar angående förslag kring ÅP. De ansåg sig behöva hjälp med att motivera upprättandet av ÅP ute i verksamheterna. I november kommer jag som samordnare och de rådgivare som ansvarar för SHS i några av kommunerna att delta vid regional konferens i Höör den 8/11.

Kort summering Mellersta regionen: På grund av förändringar som skapades genom indelningen av kommuner i arbetet med "Kritiska vänner" har tillhörighet för både Linköping och Borlänge ändrats. Borlänge tillhör numera östra regionen och Linköping har fått dela sig i två tillhörigheter. En del av Linköping går till västra regionen och den andra till östra regionen. Detta har för mellersta regionen inneburit att det inte genomförts några koordinatorträffar. Min kontakt med koordinatorens har därför endast skett via mail, för att jag ändå skall kunna följa processen som sker i arbetet. Koordinatorerna hade i våras en del tankar om vilket insteg de önskade från SPSM men några uttalade uppdrag från koordinatorens har ännu inte inkommit. Från den ena kommunen har endast ett råd- och stöd uppdrag från deltagande skola inkommit och detta var inte direkt kopplat till inkludering. Från Borlänge har ett uppdrag inkommit i våras där frågeställningen gällde stöd i inkluderingsfrågor. Dessa ärenden har hanterats av rådgivare ansvariga för respektive kommun. Tankar som kommit från koordinatorens är:

- Projektet spretar lite och att vi behöver få ihop de olika processerna på förvaltningsnivån, enhetsnivån och SPSM.
- Rektorerna är inte framme så att de begär hjälp av SPSM. Varför? Vi måste komma mera på djupet och sprida er kompetens ännu mera?

- Måste utgå från bottom- up perspektiv där skolorna är och därifrån utmana och stödja deras processer ute på skolorna.
- Vad gör förvaltningsnivån? Hur kan SPSM arbeta för att utmana och stödja både förvaltning och de enskilda skolorna.

SAMMANFATTNING

Vår samlade bild av resan handlar i hög grad om de processteg som angivits ovan; en rörelse från eufori, insikt om komplexiteten i förändringsprocesser, det givande i att jobba konkret med kritiska vänner samt den svåra delningen av erfarenheterna till andra.

Samtidigt är en lärdom att aktörerna, vid regionala möten och nationella seminarier kunnat bli ärligare om sina utmaningar, även om det ibland vid nationella seminarier finns en risk att endast förträfflighet framställs.

Koordineringsfunktionen synes vara avgörande och en viktig aspekt har varit vilket mandat själva koordinatörerna haft. I de fall det har varit förvaltningschefen själv synes det ha underlättat då denne har fullt mandat. Samtidigt har vägen ibland varit lång mellan olika nivåer i styrkedjan. För att stärka samverkan mellan nivåerna bjöds också rektorer med till de regionala koordinatörsträffarna i västra regionen och då framkom en mycket mer komplex bild. Inte minst det utsatta läge en rektor befinner sig i, vilket kräver mycket stöd från förvaltningsledningen.

STÖDET FRÅN SPECIALPEDAGOGISKA SKOLMYNDIGHETEN

Stödet från SPSM har bestått i företrädesvis följande delar:

1. Ekonomiskt stöd till en koordinatör/kommun, detta stöd söktes i form av SIS-medel (särskilda satsningar på skolområdet). Totalt har 3 206 000 kronor fördelats.
2. Planering och förberedelser för stöd, bland annat i samarbete med IFOUS och Malmö högskola.
3. Tre föreläsningar kring inkludering, delaktighet och tillgänglighet vid nationella seminarier.

4. Inspel, reflektioner och dialog med koordinatörer och förvaltningschefer vid nationella seminarier.
5. Föreläsningar till ledare och elevhälsoorganisationen vid åtta tillfällen.
6. Regionala koordinatörsträffar 4 gånger/år/region där ett rådgivande stöd givits till koordinatörerna samt vid vissa tillfällen också rektorer.
7. Rådgivning i enskilda frågor från ett flertal skolor, utfört av rådgivare från SPSM.

Innehållsligt har stödet främst bestått i att dela med sig av myndighetens beprövade erfarenhet och forskningsresultat. Kärnan i denna delning har varit att ställa viktiga frågor i olika skeden, dels för att stimulera till ökad och ny förståelse, dels för att SPSM skulle kunna möta med ett relevant stöd utifrån att deltagarnas verkligheter och förståelse förändrades under gång.

KRITISKA OCH KONSTRUKTIVA REFLEKTIONER

Sammanfattningsvis kan vi göra följande reflektioner. FoU-programmet har varit ett ärligt och vällovligt initiativ från 12 kommuner, där Ifous samordnande insatser sannolikt varit mycket viktiga för att hålla ihop ett så pass stort ”projekt” som detta.

Inledningsvis framställdes arbetet som ett FoU-program, men småningom ökade insikten om att det bör ses som ett fortlöpande utvecklingsarbete, där de första tre åren kan ses som en hjälpsamt start.

Aktörerna har utfört mycket arbete under processen och kommer sannolikt att ha stor nytta av erfarenheterna. Vår övertygelse är dock att i framtiden bör än mer kraft läggas på djupgående analys av ingångsläget, dess utmaningar, förutsättningar samt orsaker till varför det råder ”bristande inkluderingsförmåga”.

Enligt den förändringsteori SPSM arbetat utifrån, bör alla aktörer i framtiden starkare fokusera på att just skapa en ökad förståelse för varför ”det ser ut som det gör” och ”varför vi har svårt med att möta och stödja x, y och z.”

Att få vara delaktig i processen har varit en ynnest för SPSM. Privilegiet att samtidigt arbeta mer eller

»Koordineringsfunktionen synes vara avgörande och en viktig aspekt har varit vilket mandat själva koordinatörerna haft.«

mindre åt samma håll med 12 kommuner och utifrån 4 av SPSMs regioner har gjort att SPSMs framtida stöd till huvudmän kan förbättras. Förbättringarna kan handla om:

Klarare adressering av alla nivåer i styrkedjan:

- SPSMs arbete med så kallad ”strategisk huvudmannasamverkan” kan vässas betydligt, med mer fokus på huvudmannens analys av nuläget, grundat i till exempel att Skolinspektionen granskat huvudmannen.
- Vi känner nu till den utsatthet och ensamhet som råder för många rektorer, vilket borde påkalla dels mer kunskapsspridning om ”what works?” på rektorsnivån, bättre proaktivt stöd till rektorsutbildningar samt mer systematiskt stöd till respektive skolhuvudman.
- Vi vet att elevhälsoorganisationen bättre kan stödjas i proaktiv riktning, där stöd till de professionellas utveckling bör finnas parallellt med fokus på elever i behov.

Förbättrad dokumentation av förändringsprocesser:

- SPSM har en unik möjlighet att skapa systematisk beprövad erfarenhet, men behöver då utgå mer från gemensam förändrings teori och begrepp för att skapa meningsfull kunskap till nytta för andra. Erfarenheterna från FoU-programmet ”Inkluderande lärmiljöer” kan bidra till denna förbättring.

Stimulera mer samarbete mellan huvudmän:

- Regionalt bör finnas kunskap om huvudmän i likartade situationer och de regionala koordinatörsträffarna visar att ett sådant utbyte mellan huvudmän på olika nivåer skapar mer kraft än om endast SPSM ger stöd till enskild huvudman.

Till sist, menar vi att det är en viktig uppgift för staten att klargöra begrepp och på så sätt undvika lösningar och förenklingar. Inkludering handlar om att¹⁰:

- skapa förutsättningar så att huvudmän för olika skolformer och skolor i så hög utsträckning som möjligt kan möta de elever som finns i närområdet via en konstruktiv och proaktiv ledning och stödverksamhet som bidrar till att
- skapa faktisk förmåga att se och förstå elevens förutsättningar, anpassa undervisning/lokaler/gemenskap samt stödja elevens delaktighet i vardagen.

Således är inkludering inte ”ett projekt” ett särskilt år, utan det eviga grunduppdraget för skolan!

10 Skoglund, P. (2013): ”Inkludering och skolans osäkerheter – att stödja professionella att lära.” in *Paideia, Tidsskrift för professionell pedagogisk praxis*, s.20–29. nr 05/13.
Skoglund, P. (2014) ”Fundamental Challenges and Dimensions of Inclusion in Sweden and Europe
How does inclusion benefit all?” in *La nouvelle revue de l'adaptation et de la scolarisation* – no 65 • 1er trimestre 2014.

D.

BILAGOR

BILAGA 1: FOU-PROGRAMMETS SYFTE OCH MÅL

SYFTE

Syftet med FoU-programmet är att främja utvecklingen av inkluderande lärmiljöer, öka kunskaperna på både skol- och huvudmannanivå samt genom forskning bidra till att stärka den samlade kunskapen om inkludering och inkluderande lärmiljöer. Vår grundsyn är att inkluderande lärmiljöer främjar alla elevers utveckling såväl socialt som kunskapsmässigt.

MÅL OCH EFFEKTER

Den övergripande målsättningen är att på alla nivåer utveckla såväl kunskap och förhållningssätt som arbetsmetoder och system för att åstadkomma inkluderande lärmiljöer för alla elever.

Programmet har specifika mål på två nivåer:

- Resultatmål – det som projektet konkret ska resultera i
- Effektmål – vilka effekter projektet förväntas få övergripande och på längre sikt.

RESULTATMÅL

1. ökad kunskap om inkludering hos alla deltagare
2. stöd för skolhuvudmän i att skapa system som understödjer inkluderande lärmiljöer,
3. stöd för skolledningarna i att skapa organisatoriska förutsättningar för inkluderande lärmiljöer på skolan
4. stöd för lärare i att skapa en inkluderande lärmiljö i klassrummet genom utökad kunskap såväl praktiskt som teoretiskt
5. forskningsresultat tas tillvara i praktiken på såväl klassrumsnivå som lednings- och systemnivå
6. lyckade praktiska exempel och erfarenheter får spridning
7. etablering av lokala koordinatörer i de medverkande kommunerna, för att stödja det lokala och regionala arbetet, samt för att säkra en långsiktig hållbarhet och fortsatt utveckling av inkluderande lärmiljöer även efter projektets slutförande

8. spridning av resultat och erfarenheter till kommuner som inte deltar i projektet

EFFEKT MÅL

1. medverkande skolor och huvudmän har utvecklat sin kunskap om inkluderande lärmiljöer.
2. alla elever utvecklas så långt som möjligt.
3. alla elever känner delaktighet i skolans sammanhang.
4. alla elever tror på sig själva och sin lärkapacitet.
5. en kultur skapats där man håller sig à jour med aktuell forskning och tillämpar kollegialt lärande både internt på arbetsplatsen och mellan skolor.

Indikatorer på god lärmiljö för alla elever kan till exempel vara:

- ökad måluppfyllelse för alla elever
- förbättrade resultat
- ökad närvaro
- upplevelse av delaktighet

MÅLGRUPPER

Det finns tre direkta målgrupper som aktiviteterna i FoU-programmet riktas mot:

- Lärarna
- Rektorerna
- Skolans kommunala huvudmän

Eleverna är den slutliga målgruppen genom de effekter som programmet förväntas ge.

AVGRÄNSNINGAR

FoU-programmet handlar om att skapa inkluderande lärmiljöer som tillvaratar elevers olikheter. Det rör på så sätt alla elever, oberoende av funktionsnedsättningar, s.k. särskilda behov eller andra faktorer som kan påverka lärandesituationen.

BILAGA 2: DELTAGANDE SKOLOR

Skola

Domnarvets Skola
Maserskolan
Tjärnaskolan
Björkhaga skola
Falkbergsskolan
Rannebergsskolan
Vättleskolan 1–3
Vättle 4–9
Husensjö skola
Laröd skola
Råå/Högasten
Enebackeskolan
Sätoftaskolan
Asmundtorps skola
Seminarieskolan Åk 7–9
Västervångsskolan
Malmslättsskolan-Tokarp
Tornhagsskolan
Vist skola
Gunnarsbo/Sandhems skolområde
Trollehöjdsskolan
Johan Skytteskolan
Skarpnäcks skola
Hofgårdsskolan
Vallsjöskolan
Kumla skolteam
Trollbäckens skolteam
Stimmets skolteam
Björnekullaskolan
Rågenskolan
Tingsdal/Björnås

Kommun

Borlänge
Borlänge
Borlänge
Botkyrka
Botkyrka
Göteborg
Göteborg
Göteborg
Helsingborg
Helsingborg
Helsingborg
Höör
Höör
Landskrona
Landskrona
Landskrona
Linköping
Linköping
Linköping
Mullsjö
Mullsjö
Stockholm
Stockholm
Sävsjö
Sävsjö
Tyresö
Tyresö
Tyresö
Åstorp
Åstorp
Åstorp

BILAGA 3: STYRGRUPP

Programmet har en styrgrupp som består av representanter för de medverkande skolhuvudmännen.

Styrgruppen består (aug 2015) av följande personer:

Ordförande: *Erik Sanner*, Tyresö kommun

Vice ordförande: *Ing-Marie Rundwall*, Helsingborgs stad

Anette Älmdalen, Botkyrka kommun

Lisbeth Månsson, Landskrona kommun

Annika Hoppe, Åstorps kommun

Magnus Wetterqvist, Mullsjö kommun

Ulf Månsson, Borlänge kommun

Adeline Schmidhuber, Stockholms stad

Bengt-Olov Södergren (ersätts av *Stefan Claesson*),
Sävsjö kommun

Bo Eriksson, Linköpings kommun

Christel Jansson, Höörs kommun

Jan Mellgren, Göteborgs stad

BILAGA 4: GENOMFÖRDA SEMINARIER

NATIONELLT SEMINARIUM 1: LANDSKRONA OKTOBER 2012

Bl.a. föreläsningar av forskare och experter (professor *Claes Nilholm* och professor *Susan Tetler*, MaH samt *Per Nilsson*, SPSM). Diskussioner mellan deltagare.

NATIONELLT SEMINARIUM 2: TÄBY JANUARI 2013

Bl.a. föreläsningar av forskare och experter (*Johan Lindström* från SPSM och *Anna Marie Illum* från Horsens, Danmark)
Kritiska vänner intieras.

NATIONELLT SEMINARIUM 3: LINKÖPING APRIL 2013

Uppföljning av arbetet med ”kritiska vänner”.
Föreläsningar av forskare och experter (*Inger Assarsson*, Stockholms universitet och *Lisbeth Olsson*, Malmö högskola, *Mats Widigson*, Göteborgs universitet samt *AnnBrit Beckman*, och *Lena Holmberg* Linköpings kommun).
Rapport från forskargruppen om aktuella delstudier.
Gruppövningar där de kritiska vännerna planerade upp sitt framtida samarbete.

REGIONALA SEMINARIER 4: MULLSJÖ, TYRESÖ, HÖÖR OKT-NOV 2013

Inriktningen på dessa tre seminarier var att presentera erfarenheter och lärdomar från de tidigare besöken mellan kritiska vänner samt att planera det fortsatta samarbetet.
På seminariet i Höör föreläste *Susan Tetler* från MaH.

LEDARSEMINARIUM 5: MULLSJÖ NOV 2013

Rapporter från forskargruppens inledande studier
Catrin Tufvesson från SPSM föreläste om myndighetens nya indikatorer för tillgänglighet.
Gruppdiskussioner om inkluderande ledarskap

och SPSM:s indikatorer för tillgänglighet kan användas som en del i att mäta graden av inkluderande lärmiljöer i kommuner och skolor genomfördes.

Förvaltningsledare och koordinatörer diskuterade organisation på kommuner och skolor tillsammans med SPSM:s representanter.

NATIONELLT SEMINARIUM 6: GÖTEBORG MARS 2014

Kerstin von Brömssen (professor vid GU) föreläste om inkluderingsbegreppet
Eva Hjärne (professor vid GU) om multiprofessionella team

Ulrika Hansén (lärare i Nacka kommun) föreläste om hur utvecklingsarbete kan dokumenteras och publiceras genom s.k. utvecklingsartiklar. Styrgruppen uppmanade alla deltagare att skriva utvecklingsartiklar om sitt arbete i programmet, och utlyste ett stipendium som uppmuntran.

Koordinatorer och förvaltningsledare hade två separata diskussionspass kring styrnings- och ledningsfrågor.

LEDARSEMINARIUM 7: BORLÄNGE NOV 2014

Föreläsning av *Ulf Månsson* (Borlänge) om kommunens arbete för att involvera politikerna.

Föreläsning av *Gunilla Lindqvist* (Högskolan i Dalarna) om specialpedagogernas roll i inkluderingsarbetet.

Roger Niklewski från Skolinspektionen berättade om resursfördelningens betydelse i skapandet av Inkluderande lärmiljöer.

Magnus Erlandsson (MaH) om ledarstudien.

REGIONALA SEMINARIER 8: BORLÄNGE, JÖNKÖPING OCH HELSINGBORG OKT-NOV 2014

Diskussioner och erfarenhetsutbyte mellan de medverkande skolteamen. Presentationer av utvecklingsartiklar från författarna.

REGIONALA SEMINARIER 9: TYRESÖ, JÖNKÖPING OCH ÅSTORP MARS 2015

Diskussioner och erfarenhetsutbyte mellan de medverkande skolteamen.

LEDARSEMINARIUM 10: BOTKYRKA NOV 2014

Föreläsning av *Gertrud Ek* och *Kristina Mårtensson* om Helsingborgs indikatorer för inkludering.

Magnus Erlandsson (MaH) berättade om resultaten från ledarstudien.

Presentation av utvecklingsartikel från författaren.

Nackas analysteam berättade om sitt arbete.

Ifous rapportserie 2015:1

Stockholm, september 2015

ISBN: 978-91-982841-0-2

Redaktörer: Karin Hermansson & Henrik Hamilton

Grafisk form & produktion: Per Isaksson

Ansvarig utgivare: Ifous

Fri kopieringsrätt i ickekommersiellt syfte för kompetensutveckling eller undervisning i skolan och förskolan under förutsättning att författarens namn och artikelns titel anges, samt källa. I övrigt gäller copyright för författarna och Ifous AB gemensamt.

Ifous – Innovation, Forskning och Utveckling i Skola och förskola – är ett oberoende forskningsinstitut. Vi verkar för att skapa nytta för svensk skola och förskola samt för att stärka konkurrens- och innovationsförmågan i ett nationellt och internationellt perspektiv. Det gör vi genom att stimulera, finansiera och nyttiggöra forsknings- och utvecklingsresultat inom svensk skolsektor.

Ifous vänder sig främst till skolhuvudmän samt organisationer med ett tydligt skolfokus.

Läs mer om vårt arbete på www.ifous.se

 Borlänge

**BOTKYRKA
KOMMUN**
Långt ifrån lagom

 **Göteborgs
Stad**

**HÖRS
KOMMUN**
Helsingborg

 **Hörs
kommun**

Landskrona stad

 Linköping
Där idéer blir verklighet

 MALMÖ HÖGSKOLA

 **Mullsjö
Kommun**

 **Stockholms
stad**

 SÄVSJÖ KOMMUN

tyresö kommun

ÅSTORP

**Specialpedagogiska
skolmyndigheten**